

JÁN HORECKÝ

ZÁKLADY
SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
SEKCIA SPOLOČENSKÝCH VIED

VEDECKÝ REDAKTOR
DR. ŠTEFAN PECIAR

JÁN HORECKÝ

ZÁKLADY
SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1956

OBSAH

Úvod	7
<i>I. Vývin slovenskej odbornej terminológie</i>	11
1. Štúrovské obdobie	11
2. Matičné obdobie	17
3. Po zrušení Matice a gymnázií	20
4. Prvé desaťročie buržoázneho Československa	23
5. Druhé desaťročie buržoázneho Československa	27
6. Súčasné obdobie	33
<i>II. Termín a jeho vlastnosti</i>	35
1. Definícia termínu	35
2. Významová priezračnosť	45
3. Systémovosť termínu	50
4. Ustálenosť termínu	54
5. Jednoznačnosť a presnosť termínu	58
6. Nosnosť termínu	63
7. Otázka ľudovosti v terminológii	65

8. Otázka medzinárodnosti terminológie	69
9. Vzťah slovenskej terminológie k češtine	74
10. Závery	83
<i>III. Jazyková štruktúra termínov</i>	85
1. Neodvodené slová ako termíny	85
2. Odvodené slová ako termíny	93
5. Združené pomenovania s ~~ne~~ zhodným prívlastkom .	123
4. Združené pomenovania v podobe zhodného prívlastku	107
5. Združené pomenovania s nezhodným prívlastkom .	123
6. Závery	127
<i>IV. Zaradenie a využitie termínov v spisovnom jazyku</i>	128
1. Miesto odborných termínov v slovnej zásobe	128
2. Využitie odbornej terminológie v odbornej literatúre	131
3. Využitie odbornej terminológie v novinách	132
4. Využitie odbornej terminológie v próze	134
5. Využitie odbornej terminológie v poézii	138
6. Záver	140
Literatúra a pramene	141

ÚVOD

„Jazyk je späť s výrobnou činnosťou človeka bezprostredne . . . Preto jazyk odzrkadľuje zmeny vo výrobe hned' a priamo . . . Ne-pretržitý vzrast priemyslu a poľnohospodárstva, obchodu a dopravy, techniky a vedy vyžaduje od jazyka doplnanie jeho slovníka novými slovami a výrazmi, potrebnými pre ich prácu.“¹

Týmto konštatovaním J. V. Stalin krásne a jasnejšie ako ktorýkoľvek jazykovedec predtým vystihol, že slovná zásoba každého jazyka sa neustále vyvíja a doplňuje novými slovami. Najčastejšie sa tvoria nové slová ako pomenovania pre nové pojmy v mnohých vedných a výrobných odboroch, preto je prirodzené, že dôležitým prostriedkom pri doplnovaní slovnej zásoby je práve terminológia.

Preto je obzvlášť potrebné v dnešnom období búrlivého vzrastu slovnej zásoby nášho národného jazyka venovať primeranú pozornosť najmä tvoreniu nových termínov. Pre správne poznanie všetkých javov a pre ich chápanie z hľadiska marxizmu-leninizmu je veľmi dôležité, aby sa javy pomenúvali správnymi názvami. Preto treba podrobiť dôkladnej kritike a revízii aj celé terminologické systémy.

Pri tvorení i ustaľovaní termínov treba mať ustavične na pamäti všetky vlastnosti, ktoré má termín mať, ale aj všetky možnosti, ktoré má pre tvorenie slov i pomenovaní súčasná slovenčina. Pri tvorení a ustaľovaní termínov treba teda rešpektovať jednak požiadav-

---

¹ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 12.

ky na vecnú správnosť, jednak hľadiská jazykovedné. Ustavičným koordinovaním obidvoch týchto hľadísk treba vybudovať pevnú základňu, treba vybudovať teóriu terminológie. A pretože každý termín ako slovo alebo spojenie slov je súčiastkou slovnej zásoby jazyka, ktorú študuje jazykoveda, je prirodzené, že základom teórie terminológie musia byť hľadiská jazykovedné.

V rámci jazykovedných disciplín patrí skúmanie terminológie nepochybne do náuky o slove, resp. presnejšie (kedže pri pomenovaní nejde vždy len o jedno slovo, ale často aj o spojenia slov) do náuky o pomenovaní.

Pri skúmaní jednotiek slovnej zásoby, resp. pri skúmaní jednotlivých pomenovaní sú možné dva spôsoby. Možno vychádzať od jestvujúcich slov, resp. pomenovaní a skúmať, aký majú význam, alebo naopak, možno vychádzať od vecí a skúmať, akými prostriedkami sa pomenúvajú. V prvom prípade sa tradične hovorí o semaziológii, v druhom o onomaziológii.

Pri skúmaní slovnej zásoby ako celku je úplne oprávnené hľadisko semaziologické. No pri skúmaní terminológie, najmä pri hľadaní zákonitostí platných pre tvorenie nových pomenovaní, treba vychádzať od vecí, ktoré sa majú pomenovať. Pre terminologické bádanie je teda základným hľadiskom onomaziologické.

Pravda, v súčasnej buržoáznej jazykovede sa onomaziológia chápe hodne široko. Švajčiarsky lingvista B. Quadri podáva napr. takúto definíciu onomaziológie: „Onomaziológia, vychádzajúc z viac alebo menej presne ohraničenej predstavy žijúcej vo vedomí určitej spoločnosti alebo zo skupiny pribuzných pojmov, zbiera najrozmanitejšie lexikologické, štýlistické, metaforické a najrozličnejšie mimogramatické výrazové možnosti v spisovnom jazyku i v nárečí určitého územia a vysvetľuje ich po dôkladnom zvážení všetkých pojmových, historických, zemepisných a psychologických skutočností diachronicky i synchronicky.“²

Pre terminologické skúmanie treba tento cieľ obmedziť predo všetkým tak, že sa z výskumu vylúčia pomenovania vzťahov (vy-

² B. Quadri, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung. Eine entwicklungsgeschichtliche Darstellung*, Bern 1952, 175—176.

jadrované spojkami, spojovacími výrazmi, predložkami) i pomenovania z emocálnej oblasti a pozornosť sa zameria len na skúmanie pomenovaní pojmov (resp. vecí).

Okrem toho nie je pre terminologické bádanie vcelku nijako podstatnejšie užitočné jazykovozemepisné zameranie, aké sa prejavuje najmä vo francúzskej a nemeckej onomaziológii. Náuka o pomenovaní v zmysle terminologickom sa musí opierať predovšetkým o spisovný jazyk, pretože musí mať aj určité ciele normalizačné: pre potreby spisovného jazyka treba vždy terminológiu normovať. O fakty z nárečí sa možno opierať len potiaľ, pokiaľ z nich možno čerpať pre spisovnú terminológiu. Z bohatého súpisu názvov motýľov, aký u nás vydal V. Vážný,³ možno sice čerpať pri ustaľovaní spisovných názvov motýľov, ale vždy treba brať do úvahy mieru, do akej tieto názvy vyhovujú požiadavkám spisovnosti i požiadavkám vyplývajúcim zo zoologickej systematiky.

Nedostatkom onomaziologickej metódy je ďalej skutočnosť, že popri dôkladných a bohatu dokumentovaných prácach o pomenovaniach jednotlivých vecí alebo javov (napr. názvy včely, názvy domáceho náradia, názvy pluhu a pod.) niet takmer onomaziologickej prác, ktoré by sa zaoberali problematikou pomenovania vo všeobecnosti, ktoré by sa snažili na základe preskúmaného materiálu zistit určité všeobecné zákonitosti. K takýmto zisteniam možno dôjsť len vtedy, keď sa budú skúmať nie jednotlivé pomenovania, ale pomenúvacie typy, a to z hľadiska významového i formálneho, a keď sa v rámci týchto typov bude skúmať podrobnejšie motivácia, príčiny, prečo sa daná vec pomenúva tak, a nie inak.

Tieto úvahy boli základom pre členenie práce o slovenskej terminológii. Jadro tejto práce tvorí kapitola o povahе a vlastnostiach termínu (doplňená poznámkami o ľudovosti a medzinárodnosti terminológie) a kapitola o jednotlivých typoch pomenovania. Obidve tieto kapitoly sú zamerané na výskum súčasného stavu, pretože ide predovšetkým o výskum hlavných tendencií, podľa ktorých sa majú termíny v spisovnej slovenčine aj v budúcnosti tvoriť.

---

³ V. Vážný, *O jménech motýlů v slovenských nárečích*, Bratislava 1955.

Pravda, súčasný stav je tesne späť s doterajším vývinom. Preto sa v prvej kapitole v hlavných črtách podávajú vonkajšie dejiny slovenskej terminológie, a to aspoň v jej hlavných vývinových fázach. Pritom periodizácia je tu iba pomocným prostriedkom, nie je definitívna. Rozbor vnútorných dejín slovenskej terminológie jednotlivých odborov si nevyhnutne vyžaduje ďalšie monografické skúmanie.

Aby sa ukázalo, že terminológia je organickou súčiastkou slovnej zásoby celonárodného jazyka, rozoberajú sa v poslednej kapitole vzťahy terminológie k slovnej zásobe a stručne sa nadhadzuje aj otázka štýlistického využitia termínov.

*

Práca v tejto podobe je výsledkom kolektívneho výskumu terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka, ktorá sa od svojho začiatku rozvíja paralelne s praktickou účasťou v práci terminologických komisií. I keď sa v nej uplatňujú výsledky kolektívnych diskusií, predsa je len začiatkom, základom, na ktorom treba pracovať ďalej.

1. VÝVIN SLOVENSKEJ ODBORNEJ TERMINOLÓGIE

1. ŠTÚROVSKÉ OBDOBIE

Pred rozborom teoretických otázok terminológie pokladáme za potrebné aspoň stručne poukázať na hlavné tendencie vo vývine slovenskej odbornej terminológie. Pre dôkladné štúdium tejto otázky by boli potrebné osobitné monografie, v ktorých by sa brali do úvahy ak nie všetky, nuž aspoň dôležité literárne práce zo skúmaného odboru. Pre naše potreby sa však obmedzíme iba na jednotlivé návrhy špeciálnych terminológií a na výslovné úvahy o terminológii, a to od ustanovenia štúrovskej spisovnej slovenčiny dodnes.

Pri rozboore takýchto prác jasne vidieť, že spôsob a hĺbka spracovania jednotlivých návrhov závisí predovšetkým od množstva a bohatstva literatúry z daného odboru. Ďalej vidieť, že vo vývine slovenskej odbornej terminológie sa v každom období uplatňovali dve protikladné tendencie: tvorcovia a upravovatelia terminológií sa vždy opierali jednak o domáce slovotvorné prostriedky, jednak o najbližší a dokonale známy slovanský jazyk, o češtinu. Pritom nie je bez významu, že aj na dôležitom terminologickom slovníku v Čechách, na *Nemecko-českem slovníku vedeckého názvoslovia* z r. 1853, spolupracovali slovenskí autori: redigoval ho P. J. Šafárik, prispievali doň J. Kollár, D. Lichard a J. Záborský.⁴

Všeobecnú situáciu pri ustanovení slovnej zásoby štúrovskej slo-

---

⁴ *Nemecko-český slovník vedeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. Od komise k ustanovení vedeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Praha 1853, V.

venčiny naznačil už E. Pauliny.⁵ V *Dejinách spisovnej slovenčiny* zdôraznil, že pre preberanie terminológie z češtiny bola pripravená pôda tým, že štúrovci sústavne sledovali súčasnú českú literárnu produkciu a nemali snahu zbytočne sa oddaľovať od češtiny. Pravda, pritom čerpali aj z domácej slovnej zásoby, z nárečí, ba tvorili samostatne aj nové termíny.

Už na samom začiatku rozvoja štúrovskej slovenčiny stretávame sa aj s vážnym a systematickým pokusom o vedecké názvoslovie. Je to príspevok M. Godru pod názvom *Priňesok ku vedecko-slovenskemu názvoslovu*,⁶ vyvolaný, ako sám Godra píše, súčasou politickou situáciou, priaznivou pre pestovanie národných jazykov, lebo § 5 Ústavy (ide o Štadionovu ústavu zo 4. marca 1849) dával všetkým národom rakúskeho cisárstva právo na prirodzený vývoj. Toto právo, hovorí Godra, nemôžu nechať nevyužité ani Slováci, preto „vo vzdelanosti kmenovnej napredovať a tak dľa chatrnej sily svojej aj vzdelenosť celonárodnú a prosvetu človečenstva svorne napomáhať budeme pomocou vlastnej reči našej“. Dôvodom pre nové termíny teda bolo, že Slovák lepšie pozná a jasnejšie porozumie i tie najabstraktnejšie pojmy, keď sa mu „v našinskom odevu predstavia“, lebo „materinskej reči ľičnosti (formy) sú duchu nášmu tak prirastené ako orlovi kriela“. Pritom Godra zdôrazňuje, že spomenuté ľičnosti nie sú „ľubovoľné od jednotlivcov alebo od spolku učených, ale národom celým a menovite kmenom naším v skutočnom živote na jazyk náš vybité“.

Vo vlastnom príspevku potom podáva M. Godra návrh na termíny zo štyroch oblastí. V prvej skupine uvádza číselné pojmy z logiky a matematiky, z druhej základné pojmy ľudského vedenia a všeobecné názvy vedy, v tretej všeobecnejšie termíny logiky a iných vied a napokon v štvrtnej termíny matematické, najmä geometrické.

Hoci výslovne zdôrazňuje, že v názvosloví už veľa urobili Česi aj iní Slovania, vo vlastnej terminologickej časti svojho príspevku

⁵ E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Slov. vlastiveda, V, 1. Bratislava 1948, 396.

⁶ M. Godra, *Priňesok ku vedecko-slovenskemu názvoslovu*, Slov. pohľady II, 1851, 95.

odvoláva sa na češtinu pomerne málo, na iné slovanské jazyky ešte menej. Napr. pri termíne *veďenie* upozorňuje, že v češtine je to *vědění, umohled* že je po česky *poučka* (teoréma), *strojár* že by bolo v češtine *strojíř*. Od češtiny sa Godra zámerne odlišuje napr. pri názvoch z matematiky. Proti českému názvu *dělitko* stavia slovenský názov *delidlo*, proti čes. *dělení* návrhuje *delbu*, proti čes. *dělitel* uvádza *dělič*. Zaujímavú poznámku má pri hesle *strojovna, strojmodelna*: v češtine je to *továrna*, ale to možno v slovenčine chápať len ako *sklad tovarov*. Tak isto o čes. názve *továrník* poznamenáva, že by v slovenčine mohol znamenať len *kupca*, t. j. predavača tovarov.

Ďalej proti čes. názvu *důkaz* navrhuje názov *dokážka*, lebo vraj *důkaz* v slovenčine znamená *dokument*. Ďalej proti čes. *většítka* navrhuje *kladidlo*, proti čes. *jmenovatel* zase *pojmenovač*. Treba však poznamenať, že mnohé české názvy uvádza iba v staršej podobe, takže mnohé z nich nie sú zachytené v Slovníku vedeckého názvoslovia. Tak uvádza napr. názov *čtěnka, protiuhelna, průsečná, sbíhajíčnost*, hoci v spomenutom slovníku sú iba názvy *číslice alebo cifra, uhlopříčna, sečna a sbíhavost, sběh*. To svedčí, že M. Godra stál ďaleko od vtedajšieho terminologického ruchu v češtine.

Z inoslovanských prvkov má pomerne málo. Navrhuje napr. názov *načalo* (vo význame „zásada, princíp, principium“), pretože v ruštine je *начало* a v srbcíne *načelo*. Okrem toho pre konchoidu navrhuje názov *ljušturnica* a pre kružidlo *šestár*, lebo takéto názvy majú Srbi. Z týchto príkladov vidieť, že z inoslovanských jazykov okrem češtiny preberal Godra dosť neorganicky, a to názvy v našich pomeroch až bizarné.

Vcelku sa však Godrove návrhy vyznačujú úzkostlivou snahou po presnej, niekedy až preexponovanej diferenciácii. Pri čislovke *jeden* napr. chce rozlišovať prídavné mená *jediný* pre označenie jedinej veci (ens unum) a *jediný* v dnešnom význame (lat. *unicus*), ďalej napr. rozlišuje názvy *jedinka* ako číselný prvek (*unitas* ceu *elementum numerorum*) v spojeniach ako *pridať, ubrať jedinku, jednosť* ako spojenie viacerých odlišných vecí (*unio* sive *unitas plurium discretarum rerum intellectualis*), *jednotu* ako spojenie mrvné (unio *moralis reapse facta*) a napokon *jednotku* ako jed-

notlivý predmet (*objectum singulum discretum*). Podobne navrhuje rozlišovať napr. prídavné mená *zdvojený* ako majúci povahu dvojitosti (*binarius factus, indole binionis provisus*) a *zdvojačnený* (*duplicatus*).

Reálnejší je Godrov pokus o rozlíšenie prídavných mien *púhy* ako jednoduchý, bez skladajúcich sa častí (*merus, simplex, expers heterogenarum partium constitutivarum*), *prázdny* ako nie plný (*simplex, non plenus*), *prostý* ako nie zložený (*compositionis expers*), *sprostý* ako jednoduchý rozumom (*simplex sua intelligentia*) a napokon *sprostný* ako neskazený (*simplex, simpliculus, id est non corruptis moribus*).

Pozoruhodný je aj Godrov pokus rozlíšiť terminologicky tri pojmy: pevnú hmotu (*materia solida*), tekutú hmotu (*materia fluida, Massa*) a hmotu v logickom význame názvami *hmota — ljakta* (látka) — *materica*. Je to podobný prípad ako v súčasnosti pri snahe rozlišovať medzi *masou, látkou a hmotou* (resp. *matériou*).

K takémuto podrobnému rozlišovaniu zaiste zvádzala Godru aj schopnosť slovenčiny využívať všetky odvodzovacie možnosti v plnej miere. Tieto možnosti, často len potenciálne, najmä na vtedajšom stupni rozvoja slovnej zásoby slovenčiny, využíva Godra aj v inom smere, totiž na to, aby od každého slovného základu utvoril všetky možné odvodeniny a každej z nich dal osobitný význam. Pritom sa, pravda, mimovoľne dostáva do rozporu so zásadou, ktorú zdôrazňuje v úvode, používať len také formy, ktoré nie sú výmyslom učených, ale majetkom ľudu. Slová ako *rozumovačnosť* (*racionatio*) iste nie sú ľudové.

Ako príklad na hojné využívanie odvodzovacích možností možno uviesť slová so základom *um*. Od slova *uma* vo význame veda (*scientia a priori, philosophia*) tvorí Godra termíny *umár, umáriť, umársky, umárstvo*. Podobný rad je napr. *umelba, umelbár, umelbárstvo, umelbársky, činba, činbár, učba, učbár, učbárna, umohled* (teorém), *umohledba* (teória), *umohledbár* (teoretik) a pod.

V niektorých prípadoch, ako vidieť z týchto príkladov, Godra preexponoval možnosti tvorenia príponami, hoci mal poruke súčasné české názvy, menej preexponované čo do odvodzovania. Túto

snahu po čo najjasnejšej motívácií vidieť dobre napr. na názvoch *dvoohnistnica* proti čes. *schodnice* (elipsa, lebo má dve ohniská), *presuholnica* proti čes. *uhlopřična*, *přidružnica* proti čes. *rovno-bežná* a pod.

Hoci snaha po presnosti, jednoznačnosti, priezračnosti a systémovosti je dôležitou požiadavkou, ktorá sa kladie na terminológiu (porov. v II. kap.), predsa len nie je únosné dosahovať tieto vlastnosti nadmerným využívaním potencionálnych slovotvorných možností. Vidieť to aj na osude Godrovoho návrhu: máločo z jeho termínov sa udržalo v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny, pretože vnútorný vývin samej slovenčiny išiel iným smerom a v terminológii sa uplatnil vplyv českej terminológie, ktorá práve v Godrovej dobe bola úradne a pomerne štastne ustálená v spomenutom Slovníku vedeckého názvoslovia.

Aj sám Godra pravdepodobne uznal, že mnohé názvy z jeho návrhu boli plodom čistej špekulácie, lebo už v ďalšom svojom príspievku má návrhy oveľa reálnejšie. V rozbore gramatickej terminológie, ktorý uverejnili v Letopise Matice slovenskej pod názvom *Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu*,⁷ na rozdiel od Prínesku už nie je taká snaha po preexponovanej motívovanosti, hoci aj tu sú časté úvahy o využití odvodzovacích prípon. O názve *spoluhláska* napr. poznámenáva, že je utvorený podľa nemeckého vzoru (*Mitlaut*) a v slovenčine by bol lepší názov *zvučka*. V dôsledku toho aj miesto názvu *prehlasovanie* navrhuje *prezvučkovanie*. Proti termínu *hrdelné spoluhlásky* namieta, že nevystihuje podstatu veci, lebo *hrdlo* je *collum*, kým *guttur* (z toho guturálny) je *hrtáň* — preto by sa malo hovoriť o *hrtáňových spoluhláskach*.

Veľmi reálne podložené sú napr. Godrove poznámky o názvoch pádov i návrhy na nové názvy. Nominativ by sa mal volať *podmetový pád*, vokativ *volací* (nie *volajúci* ani *zvateľný*), akuzatív by mal byť *predmetový pád* (lebo názov *vinitelný* má veľmi úzky význam). Pre datív je názov *dávajúci* úzky, preto Godra navrhuje

⁷ M. Godra, *Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu*, Sokol V, 1866.

smerový pád, o lokáli správne poznamenáva, že názov *miestny pád* je úzky, lebo sa ním vyjadruje aj poloha v priestore. Preto navrhuje názov *priestorový pád*. Pre inštrumentál navrhuje názov *nástrojový pád* (nie *nástrojný*), pre sociativus navrhuje *sodružiaci pád*. O genitívne poznamenáva, že názov *roditeľný* je „úzkoprsé napodobenie latinského názvu“; pretože vždy badať vo vete jeho odvislosť, navrhuje ho nazývať *odvislostným pádom*. Pre substantívum navrhuje Godra názov *podstatná menovica* alebo *podstatnica*, pre adjektívum *pridatná menovica*, pre pronomen *zamenovica*. *Sloveso* pokladá za výtečný názov, lepší ako Bernolákovo *slovo* alebo *časlovo* (kalk z nem. *Zeitwort*), adverbium by malo byť *pri-slovesica*. V názvoch pre slovné druhy sa teda prejavuje jasná snaha po systémovosti.

Aj pri takejto reálnosti a odôvodnenosti svojich názvov Godra nakoniec poznamenáva, že niektoré očividne odlišné nové názvy budú pravdepodobne odsúdené a zavrhnuté. Takéto stanovisko vysvetluje zvykom slovanských učencov bezmyšlienkovite prijímať a preberať cudzie názvy bez ohľadu na to, či to „pochopov pomenovanie vnútornej reči našej povahy slušne primerané je“.

Godra si neuvedomil, že nemožno násilne zmeniť všetky používané termíny, najmä keď gramatická terminológia mala u nás už určitú tradíciu a keď sa o gramatike pomerne veľa písalo. Neuvedomil si do dôsledkov ani rozdiel medzi časom, v ktorom písal Prínesok, a časom, v ktorom písal Náznačiny, rozdiel prejavujúci sa predovšetkým v tom, že slovenská odborná literatúra sa pomaly začínala rozvíjať a že sa tým znemožňovalo pracovať čisto špekulatívne, bez ohľadu na jestvujúce termíny.

Treba však poznamenať, že používanie nových termínov bolo často v zhode s vedeckým postojom, ako to vidieť aj na Godrovej štúdii o triedení slovies.⁸ Svojské, osobitné chápanie mnohých jazov sa snažil vyjadriť aj svojskými názvami, ako *náhlivostné slovesá*, *zmenšovacie slovesá*, *viacrázno-zväjkostné slovesá*, *slovesá*

---

⁸ M. G o d r a, *Roztriedenie slovies slovenských, zvlášte nezávŕšivých*, Letopis Matice slovenskej III—IV, 1867, zv. 2, 22—27, V, 1868, zv. 1, 52—59, VI, 1869, zv. 1, 47—55, VII, 1870, 1, 5—35.

viacrásneho úkonu, namereno-opetovné slovesá a pod. Významová priezračnosť takýchto názvov vyplýva z toho, že si ich sám tvoril na základe súčasného jazykového materiálu a jeho viac-menej samostatného rozboru.

2. MATIČNÉ OBDOBIE

Na slovenskú odbornú literatúru v rokoch účinkovania Matice slovenskej a pôsobenia slovenských gymnázií, najmä na tvorbu učebníc, malo zrejmý vplyv aj vydanie Slovníka vedeckého názvoslovia, v ktorom sa ustaľovali názvy pre odbory vyučované na gymnáziách a reálkach. Vplyv tohto slovníka je zrejmý aj zo Zochovho návrhu slovenského vedeckého názvoslovia.⁹ Zhodne so Slovníkom vedeckého názvoslovia I. B. Zoch navrhuje názvy ako *úsečnica*, *učiarie*, *dotyčný bod*, *dvojčlenová poučka*, *poddutý* (konkávny), *sprážitē číslo* (čes. *spřežité číslo*), *riaditelka* (*directrix*, čes. *řiditelka*), *schodnica* (*elipsa*), *schodničník* (*elipsoid*), *docelitelný* (integrabilný), *mimoňlad* (*parallaxa*), *primer* (*parameter*), *prišťava* (*sínus*). Pritom v názvoch ako *vzprimenie*, *prímka* iba pravopisne poslovenčoval české názvy a v type *vetšítka* preberal dokonca aj českú slovotvornú príponu *-tko*, ktorej sa Godra vyhýbal.

O české názvoslovie sa Zoch opieral vedome, lebo sám hovorí v úvode k svojmu návrhu, že „názvoslovie české je už v mnomohom ohľade tak úplné, že ono iste za základ všeslovanského názvoslovia slúžiť bude, čo hlavne o chemickom platí“. Veľmi často však zaujíma aj kritický postoj a postupuje úplne samostatne, vždy z hľadiska slovotvornej sústavy slovenčiny, pretože „české mnohé názvy nielen významom nezodpovedajú, ba značia u nás niečo docela iného, no mnoho ráz nedajú sa našej reči nijak privteliť“.

Tak napr. výslovne upozorňuje, že proti čes. názvu *vzťah* je v slovenčine len *poťah* alebo že pre divergenciu je výstižnejší názov *rozbiehavosť* než čes. *rozběh*, lebo *rozběh* značí aj to, čo nem. *Anlauf*.

Samostatne tvorí Zoch napr. názvy *mocnostlovná rovnica* (čes.

⁹ I. B. Zoch, *Slovár vedeckého slovenského názvoslovia*, Letopis Matice slovenskej V, zv. 1, 14.

rovnice s vykladatelem nestálým), priuhol (čes. *přilehlý úhel*), *ihlancová kypta* (čes. *komolý ihlan*), *merba* (čes. *měřictví*), *vsúvanie* (čes. *prokládání, proklad*), *vaječnica* (oválna čiara), *odbod* (pôl), *vývažok* (tara) a pod.

Proti niekol'kym českym názvom, ako sú uvedené v Slovníku vedeckého názvoslovia, uvádza Zoch často iba jeden názov, napr. *učiarie* proti čes. *učaři* i *včárení*, *hypocykloida* proti čes. *kolná, kolnice, kolobežnice, nevyvinutý úkon* proti čes. *nevycinutý, zavinutý, nerozvinutý úkon, reťaznica* proti čes. *čára řetězná n. řetězněná* (řetěznice), *rovnobežnice* proti čes. *rovnoběžky, rovnoběžnice* atď. V tomto sa jasne prejavuje snaha normalizovať pokiaľ možno jednotné názvy, nepostupovať objektivisticky tak, že by len registroval jestvujúce názvy.

V Godrových tendenciach využíva Zoch tvorenie odvodzovaním oveľa viac než české názvoslovie. Proti čes. *bod oční* (očník) navrhuje iba *očník*, proti čes. *vlasová čára má vláskovnica*, proti čes. dvojici *kuželosečnice, čáry kuželosečné* má iba *kuželosečnice* a pod. Takéto ododené, jednoslovné názvy forsíruje Zoch aj v prípadoch, keď sa v češtine uvádzajú v zátvorke ako menej dôležité, ale nie zlé. Vidieť to z uvedených názvov *reťaznica, očník*. Zoch správne pochopil, že v dvojslovných názvoch sa prejavuje nemecký vzor *Kettenlinie, Gesichspunkt* a pod.

Od špekulatívneho návrhu Godrovho odlišuje sa Zochov návrh oveľa väčšou reálnosťou. Tento rozdiel vyplýva predovšetkým z toho, že v Zochových časoch už bola aká-taká literatúra, takže mnohé názvy už boli vyskúšané v praxi, najmä vo vyučovaní na slovenských gymnáziách. Sám Zoch o tom hovorí, že „pojedania, ba aj knihy z odboru vied matematicko-prírodných sú už i v našej, ešte nevel'kej literatúre, nič neobyčajného“. Pravda, v terminológii je veľká pestrost, lebo „jedni pôvodcovia ľubovol'ne tvoria si názvy sami, druhí užívajú názvy nemecké a latinské v prekladoch reči našej nezodpovedajúcich, iní zase pridŕžajú sa, na ústrbie našej ľubej slovenčiny, prísne názvov českých, chtiac takto všetko purizovať“.

Pritom je dôležité, že Zoch nešpekuloval, ale opieral sa o literatúru, ktorú aj uvádza v úvode.

Slovenská odborná terminológia, hoci Slovník vedeckého názvoslovia bol na Slovensku známy a iste aj používaný, vyvýjala sa teda do značnej miery samostatne. O tejto samostatnosti svedčí aj terminológia používaná v odborných článkoch uverejnených napr. v Letopise Matice slovenskej.

V článku D. Licharda, inak spolupracovníka na Slovníku vedeckého názvoslovia, pod nadpisom *Opálové bane pri Červenici*,¹⁰ používajú sa napr. termíny *kameň živlový*, *kameň oblohouvý*, *mačacie oko*, *opál ohnivý*, *hyalit* alebo *sklený opál*, *drevný opál*, *menilit* alebo *opál játrový*, ďalej napr. *drobnovid* proti čes. *drobnohled*, *živel* proti čes. *prvok*. Ďalej sa tu bežne používa termín *hlaf*, hoci v Slovníku vedeckého názvoslovia sa odsudzuje ako nesprávne utvorený.

V súvislosti s terminológiou a jej vývinom v tomto období treba spomenúť aj Loosov *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči*,¹¹ lebo v jeho úvode sa výslovne spomína, že chcel zahrnúť čo najviac „názvoslovnych výrazov z každej vetvy vied a odborov praktických“.

Celkové zhodnotenie tohto slovníka po poznámkach M. Weingarta¹² je ešte vážnou úlohou slovenskej lexikografie. Aj pokiaľ ide o terminológiu, bude treba dôkladným sledovaním prameňov, resp. porovnaním terminológie v slovníku s terminológiou používanou v súčasnej literatúre zistiť pomer J. Loosa k predchádzajúcim slovníkom i k súčasnej literatúre.

Len pre ilustráciu môžeme uviesť, že v zhode so Slovníkom vedeckého názvoslovia uvádza Loos napr. názvy ako *krajište* (Mark), *krasomluva*, *krasopaní*, *krasoba*, *krasoveda*, ale odlišuje sa od neho významom slov ako *kremienka* proti čes. *kyselina kremíková*, *kreslovka* proti čes. *péro rysovací*, *krasoprava* proti čes. *beletristika* alebo *slovesnosť*, *krasostaviteľ* proti čes. *archi-*

¹⁰ D. Lichard, *Opálové bane pri Červenici*, Letopis Matice slovenskej IV, zv. 1, 1867, 24—32.

¹¹ J. Loos, *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči*, III. diel slovensko-maďarsko-nemecký, Pešť 1871.

¹² M. Weingart, *Priispěvky k studiu slovenštiny*, Sborník Filozofickej fakulty univerzity Komenského, Bratislava 1922—1923.

tekt, staviteľ a pod. Ako vidieť aj z týchto niekoľkých porovnaní, Loosov slovník zrejme predstavuje staršie štádium tvorenia slov odvodzovaním a skladaním. Mnohé z uvedených slov dávno zanikli, kým názvy zo Slovníka vedeckého názvoslovia ako *beletristika, slopesnosť, architekt, staviteľ* udržali sa až dodnes, a to aj v slovenčine. Tento rozdiel vidieť napokon aj v tom, že pre niektoré Loosove slová niet vôbec v Slovníku vedeckého názvoslovia ekvivalentov. Sú to napr. *krasomer* (Kallometer), *krasotvar* (Kunstform), *krasotvar* (Kunstschnöpfung).

Popri tom však uvádza Loss aj niektoré slová, ktoré sa ako terminy udržali dodnes: *červec, buničina, čiastkový*, ba uvádza i mnohé slová ľudové, napr. *krehár* (Tauchente), *kresár* (Zimmermann). Na druhej strane dôveru v dôkladnosť pri excerptovaní otriasa zistenie, že zo Zochovho návrhu uvádza veľmi málo názvov, napr. *priestava, mimohľad, doceliteľný*, pričom neuvádza názvy ako *sŕuženina, učiarie, priuhol, rozbiehavosť* (má iba *rozbiehavý*), *schodnica, schodničník, vláskovnica, reťaznica, záveska, úmernosť* a pod.

3. PO ZRUŠENÍ MATICE A GYMNAZIÍ

Obdobie po zavretí slovenských gymnázií a zrušení Matice slovenskej je charakterizované jednoznačným príklonom k ľudovému názvosloviu. Je to prirodzené v čase, keď nebolo slovenskej odbornej literatúry a keď sa pestovali iba vlastivedné disciplíny v časopiseckých článkoch. Na tendenciu zaznačiť čo najviac ľudových názvov jasne ukazuje bohatý zoznam príspevkov, ktoré uvádza M. Weingart v uvedenom diele a ktorý by bolo možno rozšíriť o niektoré práce uverejňované napr. v časopise Dom a škola, i keď ich ráz je len pedagogický. Pre ciele našej práce spomenieme iba niektoré, v celku náhodne vybrané články, aby sme charakterizovali spôsob práce.

Romantickým pohľadom na minulosť Slovákov je ladený obsiahly článok P. Križku o baníctve.¹³ Z baníckych termínov uvádza Križko názvy *baňa, baník, banský* (proti čes. *důl, horník, hornícky, pol.*

¹³ P. Križko, *Baníctvo*, Slov. pohľady XIII, 1893, 289—300, 334—362.

kopalnia, rus. a bulh. *rudnica*, slovin. *rudnik*), *jama* (Schacht). O jame výslovne hovorí, že „označuje iba jednu istú čiastku z bane, totiž do podzemných banských ložísk vykopanú, poťažne v skale prostopadne vylámanú dieru, čo Nemci schacht-ou zovú, kdežto nemecké Grube označuje to isté, čo lat. fodina (zrovnaj grabe, Grube a poľské kopat, kopalnia), totiž celú baňu a nikdy i nikde iba daktorú z nej čiastku“.

Pre iné čiastky bane Križko slovenské názvy nepozná, ale priporiná, že by bolo divné, keby Slovák nemal zvláštne názvy napr. pre *štôlňu*, *first*, *ulm*, *sohle*, *feldort* a ī. V ďalšom uvádzia ešte napr. názvy prvkov *železo*, *zlato*, *striebro*, *med*, *ortuť* čili *živé striebro*, *oceľ*.

Oveľa reálnejší je ďalší Križkov článok o tkáčstve.¹⁴ Vychádza v ľom od surovín (*konope*, *ťan*, *poskonné*, *materné konope*), opisuje technologický postup od máčania cez trepanie na trlici, česanie po pradenie. Zo zaujímavých názvov, ktoré by sa dali aj dnes využiť, treba uviesť napr. *motovidlo*, *pásмо*, *pradeno*, *stavnica*, *cievnik*, *klbečnica*, *piestník*, *snovadlá*, *vretenák*, *zubnica* (i *zubný kríž*), *osnový* (*horný*), *brušný* a *robotný* (*dolný*) *návoj*, *krížnice* (nitky vedľa seba krížom ležiace), *ziva* (čes. *proslup*), *rozpinky* a pod.

V tom istom ročníku Slovenských pohľadov sú i príspevky o debnárskech¹⁵ a mlynárskech¹⁶ názvoch. Okrem niektorých debnárskych názvov prevzatých z nemčiny (*klinga* — hrubé železo na štiepanie dreva, *štôsanie* — hobľovanie štôsom, *týble* — drevené klince na spájanie dreva) sú tu aj pekné, významove priezračné názvy, ako *stavník* (okruž, do ktorej sa stavia nádoba), *útorník* (železo do dreva zapravené), *rezák* (nôž), *kresačka* (sekera), *natáháč*. Spomedzi mlynárskych názvov pozoruhodné sú napr. *úpust*, *palečné* a *vodné koleso*, *hlavnica* (na nej ležia čapy), *otrubnica*, *zástavnica* (odráža sa v nej voda na koleso).

Veľa názvov sa nazbieralo pre botaniku, poľnohospodárske náradie, ale i zvyky a povery. Pozoruhodný je Holubyho súpis z Bo-

¹⁴ P. Križko, *Tkáčstvo*, Slov. pohľady XI, 1891, 533—542.

¹⁵ A. Buday, *Debnárske názvy*, Slov. pohľady XI, 1891, 629—630.

¹⁶ I. Žiač, *Mlynárske názvy*, Slov. pohľady XI, 1891, 765—766.

šáckej doliny.¹⁷ Z jeho názvov treba spomenúť napr. *prietrž* (hernia), *pôrodné bôle*, *červienka*, *kameň* (urolithiasis), *úpal*, *vodnateľka* (hydrops), *vole*, *vred* (ulcus), *záduch*, *zapálenie*. Mnohé z týchto termínov sa dnes bežne používajú.

Aj z týchto niekoľko ukážok jasne vidieť neobmedzený príklon k ľudu, k ľudovým názvom, teda odklon od češtiny.

Pravda, v odboroch, kde sa predsa len sústavnejšie písalo, bolo treba tvoriť aj také názvy, pre ktoré nebolo opory v ľudovej reči. Zaiste nie je náhodné, že v mnohých terminologických drobnostach sa venovala pozornosť práve právnym termínom, lebo v práve bolo vždy treba presnejšie rozlišovať ako v ľudovej reči. V Slovenských pohľadoch z r. 1893¹⁸ sa napr. zdôrazňuje, že slovenský ľud sice nepoužíva slovo *lupič*, ale iba *zbojník*, *živáň*, no v práve je potrebné aj slovo *lupič*, lebo znamená iné než *zbojník*. *Lupič* (rabló) Oberá bez toho, aby vraždil, kým *zbojník* (rablógyilkos) i zabíja. Napokon, hovorí sa tu, nie je slovo *lupič* nezrozumiteľné, lebo je dosť známe sloveso *olúpiť*. Podobne pre nem. *Einbrecher*, maď. *betörő* sa navrhuje zaviesť názov *vlomca* (dnes *vlamač*).

Zaujímavý je pokus o rozlišenie názvov *riaditeľ* a *správca* i názvov *obchod* (üzlet, Geschäft), *prevodzovanie*, *prevádzanie* (üzem, Betrieb) a *závod* (telep, Etablissement); pod týmto posledným sa rozumie „súborný názov pre priestranstvo, kde sa nachodia všetky dielne, miestnosti, stavby a príslušnosti jedinému podniku slúžiace“.

Pravda, nechybali ani názvy menej podarené, ktoré sa nevžili, napr. *knižiteľ za könyvelő*, *knižiť* — *könyvelni*, *pozemkový knižiteľ* — *telekkönyvvezető*, *matričný knižiteľ* — *anyakönyvvezető*.

Ako vidieť z uvedených príkladov, začína sa pracovať predovšetkým s maďarskými názvami. V právej terminológii je to odôvodnené predovšetkým tým, že uhorské právo sa vyvíjalo samostatne, nezávisle od rakúskeho a tým vznikali rozdiely aj medzi českými a slovenskými názvami. Správne o tom hovorí J. Ferien-

¹⁷ J. L. Holuby, *Názvy chorôb u ľudu Bošáckej doliny*, Slov. pohľady XI, 1891, 151—160, 210—218.

¹⁸ K. V — s k ý, *Terminologické drobnosti*, Slov. pohľady XIII, 1893, 174—175, 425—426, 564—565.

čik,¹⁹ že za Bachovej éry, keď bola úradným jazykom celej ríše nemčina, bol v slovenčine názov *miera dane* zhodne s čes. *míra daně* (a to zase podľa nem. *Steuermass*), ale „dnes hovoríme *daňový kľúč* podľa maďarského *adókulcs*“ a zdôrazňuje: „Niet iného východu ako počítať s danými okolnostami a i v terminológii sa postaviť na vlastné nohy ... Takto sa stalo v mnohých a mnohých prípadoch, a to nie následkom dajakých intríg alebo protičeských snáh, ale zasa len — prirodzeným poriadkom vecí. Z tej príčiny nech nemajú nám Česi za zlé, keď nehatíme jazyk svoj v prúde prirodzeného vývoja.“ Boli to slová reálne a triezvo konštatujúce pravý stav vecí.

4. PRVÉ DESAŤROČIE BURŽOÁZNEHO ČESKOSLOVENSKA

Právna terminológia sa pritom všetkom vyvíjala najorganickejšie, v najtesnejšom spojení s praxou. Preto mala značný ohlas aj terminologická rubrika v Právnom obzore, založenom r. 1917,²⁰ a preto mohol už r. 1919, krátko po prvom sjazde slovenských právnikov v Žiline (koncom r. 1918), vyjsť Návrh slovenského právneho názvoslovia,²¹ v ktorom sa vcelku zhrnujú návrhy z Právneho obzoru a podáva sa prvá pomôcka pre slovenských právnikov a úradníkov vôbec. I keď sa v tomto návrhu miestami upozorňuje na odlišné české termíny (napr. *tárgyalási határnak* — deň pojednávania, čes. *stání*, *tolonc* — postrkem poslaný, dopravený, čes. *hnaneč*, *törvényszék* — sedria, súdna stolica, v Rakúsku *krajský soud*, *vádhatározat* — usnesenie obžalovacie, čes. *nález obžalovací*, *előjegyezni* — predznačiť, čes. *znamenati*, *előterjesztés* — predostretie, námetka, čes. *rozklad*), je to vždy len v zátvorke, a sama terminológia je bez zrejmnejších vplyvov češtiny.

¹⁹ J. Ferienčík, *Terminologické drobnosti*, Slov. pohľady XI, 1891, 356—357.

²⁰ Š. Luby, *Slovenská právna terminológia — vývin, stav, výhľady*, Právnické štúdie IV, 1953, 165—226 (v tejto štúdii sú aj ďalšie údaje o vývine a predpokladoch vývinu slovenskej právnej terminológie).

²¹ E. Stodola — A. Záturecký, *Návrh slovenského právneho názvoslovia* (Maďarsko-slovenská právnická terminológia), Turč. Sv. Martin 1919.

Vznikom prvej Československej republiky sa však nevyhnutne stretli dve právne sústavy, rakúska a uhorská a to muselo mať vplyv aj na právnu terminológiu. Tento vplyv sa prejavil preovšetkým v preberaní niektorých termínov, ktoré predtým v slovenskej právnej terminológii neboli potrebné, a preto ani známe ale aj v niektorých hláskoslovných a pravopisných odchýlkach.

Veľmi názorne možno študovať túto zrážku dvoch terminológií porovnaním jednotlivých vydaní *Právnického terminologickeho slovníka*,²² najmä však porovnaním Návrhu a druhého vydania I. časti tohto slovníka. Kým v návrhu sa uvádza napr. *adóhivatal* ako *daňový (berný) úrad*, v 2. vydaní slovníka už len *berný úrad*; podobné rozdiely sú napr. *aggályos tanu — pochybný svedok — vadný svedok, pochybný svedok, závadný svedok, adóslevél — dlžobný úpis, list — dlžný úpis, dlhopis*. Miesto pôvodného termínu zakladačné *trovy (alapítási költség)* sa uvádza termín *zakladacie náklady*, miesto termínov *podprenájom, podprenájomník, (albérlet, albérletbe vevő)* sú v druhom vydani už termíny *ďalší prenájem, podnájem, resp. ďalší prenájemník, podnájemník*. Ba dokonca pri hesle *alkudozni* sa v tomto druhom vydani ako správny termín uvádza i sloveso *smlúvať sa*, pri hesle *hasonnemű* sa uvádza i preklad *stejnorodý*, pri hesle *haszonbérletbe adó* sú popri termínoch *do prenájmu (do árendy) dávajúci, prenajímateľ* i termíny *prepachtovateľ*, popri *árendátor* sa uvádza i *pachtier*, popri *árenda i pacht a pachtovné*.

Nekritické podliehanie českej terminológií, nevyvážené príklonom k ľudovému jazyku, prejavilo sa i vo Viestovom *Železničnom slovníku*,²³ ktorý bol vlastne prvým technickým terminologickým slovníkom na Slovensku. Vidieť to napr. na termínoch ako *lúžko (ágy), kľív (enyv, t. j. glej), topič, výtopňa, topiareň, tiskopis, tlumočník, panev* a pod. I sám autor uznáva tieto nedostatky a ho-

²² V. Fajnor — A. Záturecký, *Právnický terminologický slovník*, Prvá časť (maďarsko-slovenská), Turč. Sv. Martin 1921, 2. vyd. Bratislava 1925, II. časť slovensko-maďarská, Bratislava 1923.

²³ I. Viest, *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník*, Turč. Sv. Martin 1919; porov. i J. Justus, *Železničný slovník*, Slov. reč III, 1934—35, 225—228.

vorí,²⁴ že by po desaťročnom odstupe zmenil snáď i 50% použitých výrazov.

Česká terminológia prenikala však aj do takých odborov, kde slovanské názvy boli, t. j. do botaniky a zoologie. Na ilustráciu možno uviesť napr. články O. Ferianca, v ktorých kritizuje preklady prírodopisných učebníčkov.²⁵ V úvode jedného z článkov zdôrazňuje, že toľko priestupkov proti slovenčine sa robí nie preto, že by slovenčina nemala potrebné slová, nie pre nedostatok odborných výrazov, ale pre nedbalosť prekladateľov, ktorí neštudujú ľudovú reč, nečerpajú z jej výrazového bohatstva, netvoria nové názvy v slovenskom duchu, obchádzajú i staršie alebo súčasné učebnice i predprevratové jazykové pramene.

V rozbore upozorňuje najmä na pestrosť terminológie: pre *pharynx* sa používajú názvy *hltan*, *hrtan*, *gágor*, pre *oesophagus* *krmosvod*, *pažerák*, *hltavka*, *hltan*, ba aj *jiecen*. Ďalej upozorňuje na nesprávne názvy vtákov: *racek* proti slov. *čajka*, *špaček* proti slov. *škorec*, *kos* proti *drozd* a pod. V druhom príspevku upozorňuje O. Ferianc na také nesprávne termíny, ako *vymešovanie* (vylučovanie), *láčkovci* (mechúrniki), *trubýš* (rúrkovník), *skot* (rožný dobytok), *tasomnica* (pásomnica), *krunier* (pancier), *ostrorep* (ostrochvost), *pochva* (pošva), *osenica* (siatica) a pod. Pritom v každom prípade ukazuje, že slovenské názvy, ktoré uvádzajú správne, nie sú jeho osobným výmyslom, ale poväčšinou sú to ľudové názvy, ktoré treba pri tvorení terminológie plne rešpektovať.

O. Ferianc od kritiky nesprávnych názvov pokročil aj k samostatnej tvorivej práci na zoologickom názvosloví. Pracoval pritom na základe ľudových názvov, ktoré zbieran po celom Slovensku, ale budoval si aj teoretické základy, ako svedčí jeho príspevok *O pôvode slovenských vtáčich mien*.²⁶ V tomto príspevku delí názvy

²⁴ V. Krouza, *Strojnický slovník německo-česko-slovenský*, Díl II. Všeobecné strojníctví, zv. I, Praha 1935, XVII.

²⁵ O. Ferianc, *Slovenčina prírodopisných učebníčkov*, Slov. reč III, 1934—35, 134—141; Zo živočichopisného názvoslovia. Poznámky k Pechočovej Zoologii, Slov. reč IV, 1935—36, 62—65.

²⁶ O. Ferianc, *O pôvode slovenských vtáčich mien*, Slov. reč VII, 1938—39, 81—88.

vtákov predovšetkým do skupín podľa zmyslových vnemov. Ne-postupuje však dôsledne, lebo napr. do skupiny zrakových vnemov zahrnuje aj také názvy ako *kolesár* (lieta v podobe kruhov), *kri-vonos* (má krivý zobák), *muchárik* (živí sa muchami) a *uhliarik* (hniezdi na uhloch domov).

Výsledkom sústavnej Feriancovej práce bolo *Slovenské ornitol-ogické názvoslovie*,²⁷ pripravené dnes v druhom, značne rozšírenom spracovaní do tlače.

Osobitne treba spomenúť úsilie o vypracovanie slovenskej technickej terminológie v buržoáznej ČSR, reprezentované dvoma zväzkami elektrotechnického slovníka²⁸ a štyrmi zväzkami strojníckeho slovníka.²⁹

Práca na technickej terminológii sa začala už r. 1923, keď redakčný kruh elektrotechnického slovníka dohodol spoluprácu s Od-borom pre technické názvoslovie pri Matici slovenskej, ktorého predsedom bol inž. Jaromír Križko, po jeho skorej smrti inž. B. Križko, podpredsedom inž. I. Viest, tajomníkom inž. J. Okáli, resp. inž. J. Ferényi.

Táto komisia mala ťažkú pozíciu. Inž. Viest v uvedenom slovníku o tom píše: „Tažko je stvoriť vedeckú terminológiu v krátkom čase, keď nemá za sebou praxou vytvorenej minulosti, málo opory je i v reči ľudu, ktorá má k dispozícii len každodenným bežným používaním ohraničený slovný materiál a i ten vo výrazoch technických vo väčšine prípadov cudzími slovami hodne popretkávaný, ba skomolený, neprijateľný. Technická veda potrebuje pre rozdielne pochopy, výkony, metódy, predmety presné, každý omyl vytvárajúce označenie a tu prichodí technikovi sa i o tieto nuance staraať.“

Komisia pracovala tak, že dostávala od českej komisie už ustá-

²⁷ O. Ferianc, *Slovenské ornitologické názvoslovie s obrázkovým klúčom pre určovanie slovenského vtáctva*, Turč. Sv. Martin 1942.

²⁸ S. Mikulík, *Strojnický slovník německo-česko-slovenský*. Dil I. Elektrotechnika, Praha, zv. I, A—K 1950, zv. II. L—Z 1931.

²⁹ V. Kroutza, *Strojnický slovník německo-česko-slovenský*, Dil II. Všeobecné strojníctví, Praha, zv. I A—F 1935, zv. II G--M 1938, zv. III N—S 1941, zv. IV S—Ž 1948.

lené české názvy a k tým ustaľovala slovenské ekvivalenty. Je preto pochopiteľné, že často sa doslovne držala českých názvov a len ich prevádzala do slovenskej hláskoslovnej podoby. No pri nedostatku technickej literatúry vo vtedajšej slovenčine ani iného východiska nebolo. Pritom česká komisia pokladala slovenskú komisiu za rovnoprávneho partnera, ba poskytovala jej bratskú morálku i hmotnú pomoc.

Iba z tesného sledovania českej predlohy mohli vzniknúť názvy ako *rozťažovať* pre *balancieren*, *svietiť* proti *svítit*, *ohlašovať* miesto *ohlasovanie*, *odchodziť* proti *odchodzi*, *svodidlo* proti *svodidlo*. Treba však konštatovať, že toto sledovanie českého vzoru nebolo vždy mechanické. Kde bolo k dispozícii dobré slovenské slovo, tam ho komisia použila, resp. mnohé české názvy do slovenského stĺpca nepreviedla. Napr. za nem. *abflocken* proti čes. (*vy)kolíkovati*, (*vy)nátkovati*, *onátkovati* sa uvádza v slovenskom stĺpco iba (*vy)kolíkovovať*, za nem. *Anpressungsdruck* proti čes. *přitlak*, *dotlak*, *přitisk*, *přimáčknutí* je v slovenskom stĺpco len *přitlak*. Niekoľko je v slovenčine i viac názvov než v češtine, hoci je to prípad zriedka vejši. Napr. za nem. *Bockständner* proti čes. *nástřešník* je *nástrešník* i *nástrešiak*.

Na samostatný postup slovenskej komisie však ukazujú názvy ako *kefka* proti čes. *sběrka*, *kartáček* (*Bürste*), *guma* proti čes. *pryž*, *akumulátor* proti čes. *pojemník*, *akumulátor*, *otočiť* proti *osoustruhovati* (*abdrehen*) a pod.

Podobný vzťah medzi slovenskou a českou terminológiou je aj v druhom diele tohto slovníka, venovanom všeobecnému strojníctvu. Podrobnejší výskum tejto terminológie bude úlohou ďalších monografických prác. V našich súvislostiach treba len pripomenúť, že spolupráca medzi obidvoma komisiami bola vzorná a že bola príkladom bratskej spolupráce Čechov a Slovákov.

5. DRUHÉ DESAŤOČIE BURŽOÁZNEHO ČESKOSLOVENSKA

Úplne odlišná bola situácia pri ustaľovaní slovenskej lekárskej, resp. anatomickej terminológie. Tu sa prejavoval povýšenecký, ba až nepriateľský postoj niektorých vedeckých pracovníkov, profe-

sorov Komenského univerzity. Ako píše J. Ledényi,³⁰ vysokoškolské skriptá prezerali ľudia, ktorí videli v používaní rýdzich slovenských termínov protičeskú prácu. V Bratislavských lekárskych listoch sa po r. 1925 ani nepripúšťali takéto slovenské názvy. Podobne aj Š. Luby³¹ pripomína, že právnické spisy vydávané Učenou spoločnosťou Šafarikovou lektori tejto spoločnosti priamo počešťovali.

Hoci slovenská literatúra nebola chudobná na telovedné publikácie, ktoré mohli vplyvať na ustálenie terminológie, predsa bol značný chaos. Ako ukazuje tabuľka v uvedenom článku J. Ledényho, kolisanie bolo aj v takých základných názvoch, ako sú *chrbotová kost* (páter, chrbátnica, chrbtina i obratľový stípec), *pečeň* (pečena, jatrá), *obrvy* (riasy, brvy, mihalnice, vrásky, riasnice), *oesophagus* (pažerák, pitník, hltavka, krmosvod, jiecen) a pod.

Vydanie *Nomina anatomica r. 1935*³² bolo v takejto situácii významným činom nielen preto, že značilo prvý krok v sústavnom ustaľovaní slovenskej odbornej terminológie nezávisle od predlôh, ale aj preto, že vyvolalo značný ohlas a diskusiu, v ktorej sa vyučovali aj teoretické zásady pre ustaľovanie terminológie.

Pri svojej práci sa L. Ledényi opieral o ľudovú reč i o staršie lekárske slovníky, Polakovičov a Halašov,³³ sčasti aj o ľudovú zdravovedu vydanú v Amerike (*Slovenský ľudový lekár a radca*) a ustálil názvy, ktoré sa okrem malých výnimiek všeobecne používajú i dnes. Sú to napr. názvy *záhlavná kost* (os occipitale), *riečicová kost*, *riečica* (os ethmoidale), *lonová kost* (os pubis), *pečeň* (hepar), *oblička* (ren), *mihalnica* (palpebra), *obrva* (*cilia*) a pod.

Ledényho dielom *Nomina anatomica* sa zaoberala osobitná komisia, zložená z profesorov lekárskej fakulty i členov Jazykovedného odboru Učenej spoločnosti Šafárikovej, a po vytýčení teore-

³⁰ J. Ledényi, *Slovenské telovedné názvoslovie*, Slov. jazyk I, 1940, 85—91, 132—137, 203—211.

³¹ Š. Luby, cit. článok, 185.

³² J. Ledényi, *Nomina anatomica*, Turč. Sv. Martin 1935.

³³ V. Polakovič, *Lekársky slovník*, Malacky 1920; P. Halaša, *Lekársky slovník*, Turč. Sv. Martin 1926.

tických zásad vcelku prijala túto terminológiu za svoju.³⁴ Osobitne schválila niektoré predtým sporné termíny, ako napr. *ušnica* (auricula), *svorové teleso* (corpus callosum), *krčnica* (arteria carotis), *hrubé črevo* (intestinum crassum), *lievik* (infundibulum, i *nálevka*), *pera* (labium, i *ret*), *pažerák* (oesophagus), *priúšnica* (glandula parotis), *priechruda* (septum) a pod.

Popri tom však uvedená komisia v zmysle teoretických zásad, ktoré si pri posudzovaní *Nomina anatomica* vypracovala, mala výhrady proti niektorým termínom. Miesto *vedľajší* (accesorius) navrhla *priatný*, miesto *nadplecok* (acromion) *výbežok nadramenný*, miesto *chrupka* (cartilago) *chrupavka*, miesto *zamša* (corium) *škára*, miesto *pečeň* (hepar) *jatrá*, miesto *bedro* (ilium) *kyčel*, miesto *šošovka* (lens) *čočka*, miesto *bielko* (sclera) *bielima*, miesto *čerieslo* (vomer) *radličná kost* atď. No výhrady komisie vcelku nemali úspech, lebo takmer všetky z napadnutých termínov sa tak vžili, že dnes ich nemožno meniť. Udržujú sa najmä také termíny, kde sa Ledényi pevne oprel o ľudovú reč, napr. *čerieslo*, *mihalnica*, *sánka* (maxilla), *riečica*. V niektorých prípadoch však Ledényi precenil silu ľudových názvov, najmä takých, ktoré nie sú všeobecne známe alebo nemali presvedčivé dôvody pre ustálenie. To vidieť napr. na názve *zhyb* pre articulus, ktorý sa dlhý čas musel prebíjať pomocou redakčných zásahov, až napokon definitívne ustúpil názvu *kĺb*, ktorý je rovnako ľudový a okrem toho spoločný aj pre strojníctvo.

Sám Ledényi s týmito úpravami polemizoval³⁵ a ukázal na niektoré vecné i jazykové omyly alebo na nesprávne aplikovanie teoretických zásad, pričom uznal námiety proti termínu *srdečník* (pericardium) a *šedivá hmota* (substantia grisea) a zmenil ich na *srdcovník* a *popolavá hmota*.

Uvedená komisia Učenej spoločnosti Šafárikovej sa pri vypracúvaní teoretických zásad, iste vplyvom jazykovedcov, pridržiavala

³⁴ *Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej*, Bratislava XI, 1937, 438—441.

³⁵ J. Ledényi, cit. článok v Slov. jazyku.

najmä téz B. Havránka³⁶ a zhrnula ich do 8 bodov. Tieto teoretické zásady sú:³⁷

- „1. vedecká terminológia prijíma slová už vžité bez zreteľa k spôsobu ich tvorenia;
2. vyhýba sa slovám hovorovej reči, najmä zaťaženým emocionálne (slová vulgárne);
3. tvorí termíny spôsobom odchylným od reči hovorovej, ev. obmeňuje hovorové slová odvodené; (zvlášť platí to v našom prípade o tvorení deminutív: *hlavica* — *povrazec* — *prstenec*);
4. dbá o možnosť tvoriť slová odvodené;
5. dbá o medzinárodnú pojmovú identitu;
6. vcelku dáva prednosť termínom medzinárodným alebo ich kalkom;
7. k tomu možno pripojiť požiadavku o udržaní súvisu s ostatnými vedeckými terminológiami (prírodopisnou, fyzikálnou);
8. poznamenávame ďalej, že dôležitou smernicou bol úzus, ako sa vyvinul priebehom 17 rokov na lekárskej fakulte Komenského univerzity.“

Okrem toho komisia zdôraznila ako nevyhnutnú požiadavku, „aby sa slovenská terminológia neodlišovala zbytočne od terminológie českej“.

Pravda, pri aplikovaní týchto zásad na jednotlivé termíny postupovala komisia dosť ľubovoľne, ako ukázal Ledényi v uvedenom článku. Najväčšie ťažkosti robil bod 2, lebo sa nedalo vždy spôľahlivo určiť, čo je hovorové slovo, a hovorosť sa často stotožňovala s ľudovosťou, resp. nárečovosťou. Zabúdalo sa pri tom najmä na to, že v slovenčine nie tak vyhranenej hovorovej vrstvy ako v češtine a že teda ide o dosť mechanické prenášanie tejto zásady do slovenčiny. Neuvážila sa dostatočne ani okolnosť, že zásady vypracované B. Havránkom a Pražským lingvistickým krúžkom platili pre vypestovanú češtinu s dlhou tradíciou, no nemohli rovnako platíť i pre slovenčinu. Okrem spomenutého 2. bodu nebolo

---

³⁶ B. H a v r á n e k, *Úlohy spisovného jazyka a jeho kultura*, Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 71—74.

³⁷ Ustálenie, 439.

možné aplikovať vcelku ani bod 1 a 8, v ktorých sa zdôrazňoval úzus a vžitost slov. Najmä 8. bod bol nebezpečný, lebo úzus na Komenského univerzite sa zrejme vyvíjal bez priamej opory v slovenskom jazyku.

Pritom všetkom však bol postoj tejto komisie oveľa objektívnejší než hľasy niektorých jednotlivcov, ktorí sa otvorené stavali proti tvoreniu slovenskej odbornej terminológie, vyhlasujúc, že pre slovenčinu i češtinu má byť odborná terminológia jednotná a že pre Slovákov nie je únosné namáhavo tvoriť samostatnú terminológiu, keď ju majú v češtine už hotovú.³⁸

Zásady vypracované pri posudzovaní Ledényho *Nomina anatomica* nestali sa základom pre ďalšiu prácu na ustáľovaní slovenskej odbornej terminológie a na druhej strane spomenutý negatívny postoj niektorých českých jazykovedcov k otázke spisovnej slovenčiny vyvolal prudkú reakciu, ktorá vyvrcholila v purizme,³⁹ vedenom snahou po svojskosti, originalite, odlišnosti od češtiny.

Len z tejto snahy mohli vyrásť návrhy odstrániť napr. termín *zriadenec* a zaviesť iba názov *sluha*, alebo miesto *obchod* zaviesť názov *sklep*, miesto *juh poludnie*, miesto *kladka škripec*, miesto *prevádzka premávka* a pod. Z malej orientovanosti v odbornej problematike vznikali aj také návrhy, ako z dvojice *voltmeter* — *voltameter* ustáliť iba *voltmeter*, hoci ide o dve veci: *voltmeter*

³⁸ V. Vážný, *Úvahy nad „Slovenskou rečou“, mesačníkom pre záujmy spisovného jazyka*, Bratislava IX, 1933, 490—500, najmä na str. 498: „Oba naše spisovné jazyky majú rešpektovať v otázke terminológie to, čo sa ustálilo na jednej i druhej strane kultúrnymi stykmi a domácim vývojom, prispôsobené duchu toho alebo onoho jazyka — zhruba asi ako sa robí, hoci nie celkom dôsledne v dnešných našich učebniciach (!)“. „Pre nás Čechov a Slovákov je jedine možná jedna spoločná veda a jedna spoločná literatúra odborná, nech písaná česky alebo slovensky, ale s jednotnou odbornou terminológiou — prispôsobenou charakteru našich spisovných jazykov — predstavujúca výsledok spoločného bádania Čechov a Slovákov.“ Tieto zásady boli nesporne správne, lenže nebolo zhody v tom, počiaľ až má íst spomenuté prispôsobovanie.

Fr. Trávníček, *Česko-slovenský pomér po stránce jazykové*, Bratislava VII, 1933, 217—231, hovorí: „Neměnily-li se tedy kulturní podmínky české a slovenské nijak podstatně, vyplývá z toho přirozený důsledek, abychom měli i nadále jednu spisovnou řeč... Máte Vy Slováci tolik kulturních pracovníků, abyste zdolali tak těžký úkol? (t. j. ustaľovanie spisovnej slovenčiny — J. H.)... Kdyby

je prístroj na meranie napäťia (vo voltoch), kým *voltameter* je prístroj na meranie intenzity (v ampéroch).

Dozvuky purizmu sa prejavovali ešte aj po oslobodení, keď sa napr. neuznávalo za správne sloveso *jazdiť* a odvodeniny *jazda*, *jazdný*, *pojazdný*,⁴⁰ alebo keď sa zavádzal násilný poriadok do prípon prídavných mien.⁴¹

Treba však konštatovať, že pokiaľ mali o terminologické otázky záujem príslušní odborníci, vedeli vcelku uhájiť svoje stanovisko i proti námietkam jazykovedcov. Platí to najmä o prácnej terminológii, kde si odborníci uhájili často napádané termíny, ako *súrodenec*, *zriadenec*, *scudziť*, *vlamač*, *rozvod* — *rozsobáš* a pod. Svoje názory obhajovali v početných príspevkoch v Slovenskej reči najmä F. Jesenský, J. Fundárek, J. V. Ormis a J. Petrikovič.

Teoretické zásady pre tvorenie právnych termínov podal J. Fundárek⁴² a po ňom J. V. Ormis.⁴³ Kým Fundárek vyslovoval požiadavku presnosti, jednoznačnosti a úsečnosti termínov, Ormis zdôrazňoval aj požiadavku dôstojnosti a schopnosť tvoriť potrebné adjektíva. Okrem tejto poslednej požiadavky sa ani jedna netýkala jazykovedných zásad, ak za takéto zásady nepokladáme Fundárkovo zdôrazňovanie potreby čerpaať z ľudovej reči a Ormisovu zásadu tvoriť podľa potreby aj nelogizmy.

---

tedy slovenská kultura mela býti v podstatě totožná s českou, bylo by pro Slováky velmi nevhodné, neracionálne, zamestnávati své pracovníky na dlouhou dobu... učiniti ze slovenštiny kulturní jazyk v plné mře, aby se vyrovnila čeština." — Fr. Trávníček však dnes zrevidoval svoje názory a stojí na stanovisku, že slovenský jazyk je samostatný jazyk samostatného slovenského národa. (Porov. Fr. Trávníček, *Vzájemný vztah mezi češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových jazykových prací*, Naše reč XXXVI, 1953, 18—34.)

³⁹ V. Dužíková, *O purizme v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1934, 65—68.

⁴⁰ J. Horáček, *Jazdiť—jazdný—pojazdný*, Slovo a tvar III, 1949, 34—36.

⁴¹ I. Zmora, *Príspevok k precizovaniu významu niektorých adjektív v prírodovednom názvosloví*, Slov. reč XIII, 1947, 97—106.

⁴² J. Fundárek, *Vývojová tendencia slovenského právnického názvoslovia*, Právny obzor XXII, 1939, 205—211.

⁴³ J. V. Ormis, *K slovenskej právnej terminológii*, Linguistica Slovaca I—II 1940—41, 272—285.

Nechýbali ani úvahy, najmä v období tzv. slovenského štátu, v čase vyvrcholenia purizmu, o „nezdravom duchu“ slovenčiny, o potrebe odstraňovať tohto ducha príklonom k ľudovej reči, o zásade pripúšťať kalky len vtedy, „ak sa duch cudzieho slova zhoduje s duchom slovenčiny“, pričom, pravda, nebolo možné tohto „ducha“ nejako presnejšie vymedziť.⁴⁴

V tomto období pracovala sústavnejšie iba Komisia pre právnu terminológiu pri býv. Ministerstve spravodlivosti (od r. 1940), ktorá svoje rozhodnutia vydávala tlačou vo voľných listoch. V r. 1940—42 pracovala aj osobitná komisia pri býv. Ministerstve národnej obrany a vydala niekoľko zošitov česko-slovenského, resp. slovensko-českého vojenského názvoslovia.⁴⁵

6. SÚČASNÉ OBDOBIE

Po oslobodení, ale najmä po Februári nastalo nové obdobie aj vo vývine slovenskej odbornej terminológie. V nebývalom rozsahu, ako sa začala obnovovať literárna práca, začali vychádzať knihy, príručky a časopisy z najrozličnejších odborov. Pravda, prvé povojnové roky znamenali za súčasného oslabenia záujmu o jazykovú kultúru aj značný pokles alebo aspoň stagnáciu v terminologickej práci.

Začiatkom r. 1947 však bola zriadená nová Komisia pre právnu terminológiu pri Povereníctve spravodlivosti, r. 1948 Komisia pre chemicko-technologickú terminológiu pri časopise Chemické zvesti (z iniciatívy ich redaktora, neb. prof. T. Krempaského). Závažný pokus o sústavné spracovanie technickej terminológie urobil vtedajší Československý ústav práce, pobočka v Bratislave, kde sa zorganizovali terminologické komisie a urobil sa pokus o utvorenie terminologických záujmových krúžkov na školách a v podnikoch. Okrem zozbierania rozsiahleho prípravného materiálu sa však nedospelo k nijakým výsledkom.

⁴⁴ G. Povala, *Niekoľko poznámok o tvorení slovenskej terminológie*, Slov. reč VIII, 1940—41, 193—204.

⁴⁵ *Vojenské názvoslovie*, Bratislava 1941, 1942.

Potreba sústavnej starostlivosti o technickú terminológiu sa prejavila aj v časopise Slovo a tvar, kde od r. 1949 (v III. a IV. ročníku) bola pravidelná osemstránková príloha Technický jazyk, vydávaná aj za podpory Čs. ústavu práce. V tejto prílohe sa okrem drobnejších štúdií uverejňovali najmä upozornenia na nesprávne termíny a navrhovali sa nové. Nedostatkom tejto práce bolo, že sa zdôrazňovala iba jazyková stránka veci, termíny sa neoverovali v praxi, za spolupráce odborníkov, ako aj to, že sa v zhode so svojím zameraním orientovala iba na terminológiu technických odborov.

Začiatkom r. 1950 sa však z iniciatívy školských činiteľov začalo organizovať terminologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka SAV. Pôvodne sa tu mala spracúvať terminológia iba pre potreby školských učebníc, no hned od začiatku sa tu začalo uplatňovať aj širšie hľadisko: tvoriť a ustaľovať terminológiu všetkých odborov.

Tu sa najmä po zriadení novej Slovenskej akadémie vied sústredila práca na ustaľovaní terminológie mnohých vedných i výrobných odborov, a to za priamej účasti príslušných odborných pracovníkov, organizovaných v pracovných terminologických komisiách. Teda tu sa terminológia ustaľuje kolektívne, za spolupráce viacerých odborníkov a jazykovedcov a výsledky práce sa predkladajú na prediskutovanie v osobitnom časopise, Slovenskom odbornom názvosloví, ktorý vychádza mesačne od r. 1953. Okrem toho sa väčšie terminologické celky publikujú v samostatných slovníkoch v sérii Odborná terminológia. Na práci v komisiách sa zúčastňujú mnohí členovia Slovenskej akadémie vied zo všetkých sekcií i jej vedeckí pracovníci a v terminologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka SAV sa terminológia študuje aj teoreticky.

II. TERMÍN A JEHO VLASTNOSTI

1. DEFINÍCIA TERMÍNU

Hoci sa v našej jazykovednej literatúre, slovenskej i českej, pomerne často písalo o problematike terminológie, pokusov o vymedzenie pojmu *termín* je pomerne málo.

Až v sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* venoval otázkam terminológie sústavnejšiu pozornosť B. Havránek.⁴⁶ Skúmal však termíny a ich vlastnosti predovšetkým z hľadiska štylistickej platnosti, no všímal si pritom aj také vlastnosti termínu, ako presnosť a určitosť, zrozumiteľnosť, zdôrazňujúc aj úlohu definície, konvencie a kodifikácie.

Z týchto zásadných poznámok B. Havránska vyšiel A. Jedlička,⁴⁷ ktorý azda prvý v našej jazykovede podal definíciu termínu. Podľa neho termín je „lexikálno-sémantická jednotka odbornej funkcie jazyka, ktorá má presný význam, daný v odbornej oblasti definíciou, konvenčiou alebo kodifikáciou“.

Táto definícia zrejme vyplýva z rozlišovania funkčných štýlov a teda aj z chápania termínu ako prvku určitého štýlu. Pri snahe nájsť miesto termínu vo funkčných štýloch, vo „funkčných jazykoch“, neberie sa spravidla do úvahy jeho stránka slovotvorná a významová, hoci tieto stránky nemožno obísť pri skúmaní nijakejho slova, teda ani termínu, ale skôr naopak, hľadajú sa iba rozdiely viac-menej formálne.

⁴⁶ B. Havránek, *Spis. čeština*, 74.

⁴⁷ A. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozeneská terminologie literárne vědná a lingvistická*, Praha 1949, 31.

Tak B. Havránek po L. Kopeckom⁴⁸ opakuje, že „do odborného názvoslovia sa zahrnujú jednak termíny v užšom zmysle slova, t. j. jednoznačné slová, ktoré sa používajú v jedinom odbore a ktoré v základe podržujú svoj význam, i keď sa vyskytnú v reči o inom odbore alebo v bežnom jazyku, jednak automatizované slová a sú-slovia, t. j. slová majúce určitý ustálený význam v jednom odbore, ale iný význam v inom odbore alebo v bežnom zdeľovacom jazyku“. Pritom *automatizovaným súslorím* (skupinou slov) B. Havránek rozumie spojenie niekoľkých slov, ktoré majú syntaktickú štruktúru rôznu podľa rôznych jazykov (dodali by sme, že aj v tom istom jazyku), ale tvoria významovú jednotku.

Z tézy, že spisovný jazyk sa člení na rad funkčných jazykov, vyplynula teória, ktorú zdôrazňoval najmä L. Kopeckij, ale aj iní pracovníci, napr. Z. Vančura,⁴⁹ že v odbornom jazyku sú určité prvky konštantné a tie sa v konkrétnom jazykovom prejave a práve len tu dopĺňajú prvkami preberanými z bežného jazyka. V konečných dôsledkoch by uplatňovanie tejto teórie viedlo k rozbitiu jazyka na niekoľko samostatných jazykov vzájomne izolovaných, k popieraniu jednotnosti a celonárodnosti spisovného jazyka. Z tejto teórie však práve vyplýva spomenuté delenie termínov na termíny vo vlastnom zmysle a na automatizované slová.

Je nesporné, že niektoré slová sa skutočne používajú len ako termíny. Ale z toho ešte nemožno vyvodzovať, že by azda netvorili plnoprávnu súčiastku slovnej zásoby, resp. že by nepodliehali v podstate tým istým slovotvorným a sémantickým zákonom ako ostatné slová bežnej slovnej zásoby. Okrem toho nie sú zriedkavé prípady, že aj takéto veľmi „odborné“ termíny sa dostávajú do bežného používania a tým sa akosi „determinologizujú“. To zase svedčí o tom, že nemožno viest presnú hranicu medzi termínmi a ostatnými slovami, ale že je tu vždy vzájomné vplyvanie a križenie.

Ešte jasnejší vzájomný vzťah medzi termínmi a slovami bežnej

⁴⁸ L. Kopeckij, *O lexikálnim plánu hospodárskeho jazyka*, Slovo a slovesnosť I, 1935, 120 n.; B. Havránek, *Terminologie*, Ottův slovník naučný nové doby, Dodatky VI, 1, 1074 n.

⁴⁹ Z. Vančura, *Hospodárská lingvistika*, Praha 1934, 18.

slovnej zásoby je v takých termínoch, ktoré sú podľa B. Havránka automatizovanými slovami. Sú to také slová, ktoré majú popri svojom bežnom význame aj špeciálny význam v niektorom vednom odbore. Napr. *zub* má popri bežnom význame (v ústach) aj funkciu názvu určitej časti píly, ale aj časti iných strojov, *kôň* okrem názvu jednokopytného priezviska je i názvom pre druh náradia v televýchchove. *Mostík* okrem malého mosta môže označovať aj druh zubnej protézy, *kmeň* a *koreň* okrem časti rastliny označujú aj čiastky slova a pod.

Vo všetkých uvedených prípadoch je súvis medzi bežným slovom a termínom, resp. medzi bežným použitím slova a použitím vo funkcii termínu daný určitou vonkajšou podobnosťou, teda ide o metaforu. Pôvodne pri takomto použití slova nešlo o automatizovanie, ale skôr o aktualizovanie, lebo každá metafora je vlastne aktualizovanie určitého vzťahu. Hovoriť o automatizovaných termínoch teda možno len obrazne.

Okrem toho pri zdôrazňovaní takejto „automatizácie“ neberie sa do úvahy okolnosť, že už aj *zub*, *kôň*, *mostík*, *kmeň* a *koreň* môžu byť názvami určitých vecí, pravda, v istom okruhu. Ide teda o prechod nie z bežnej slovnej zásoby do terminológie, ale o prechod termínu z jednej oblasti do druhej. Tento spôsob sa uplatňuje nie len pri prechode bežných slov, ale aj pri prechode „skutočných“ termínov, t. j. slov, ktoré podľa B. Havránka nie sú v bežnej slovnej zásobe, ale iba v príslušnom vednom odbore. Vidieť to napr. na názve *obojživelník*, ktorý sa zo zoologie preberá do techniky ako pomenovanie motorového vozidla schopného pohybovať sa na suchu i na vode, pričom príčina prevzatia i významu takéhoto „prevzatého“ termínu sú celkom jasné. Podobne napr. zoologické názvy *letka* a *peruť* sa používali na označenie určitých druhov vojenských leteckých jednotiek.

Ani pojem „automatizované súslovie“ neprináša pre teóriu termínu v podstate nič nového. Aj tu sa uplatňujú také isté vzťahy, ako sme rozviedli pri rozboare pojmov *termín* a *automatizované slovo*. Okrem toho je tu situácia zložitejšia o to, že v samých týchto „automatizovaných súsloviach“ sú jednotlivé slová termínnimi i „neautomatizovanými slovami“, a to bez možnosti nájsť v ich

využívaní nejaký osobitný systém. Popri termínoch ako *aerodynamická manéž*, kde sú obidve slová „termínni“, sú známe i termíny ako *bočná os, hrúbka krídla*, kde sú obidve slová „automatizované“, ba i termíny *násobok lietadla, hľacia skupina, staťová sústava*, kde jedno slovo je „termín“, druhé je „automatizované“.⁵⁰

Treba však zdôrazniť, že tu nies súčasťou spôsobov spájania slov, ktoré by neboli bežné, alebo aspoň nemali oporu v celonárodnom jazyku.

Aj druhú časť definície A. Jedličku, v ktorej sa hovorí, že presný význam je daný definíciou, konvenciou alebo kodifikáciou, treba podrobiť revíziu.

Keby sme toto tvrdenie brali doslovne, mohli by sme usudzovať, že akékoľvek slovo by sa mohlo použiť na označenie akéhokoľvek pojmu, ak by si to príslušní odborníci želali. Vieme však, že napr. sled hlások *b+a+r+a+n* nemožno použiť na označenie krídla lietadla, ani na označenie čerpadla a pod., pretože tento sled hlások je slovo *baran*, ktorým sa v bežnom vyjadrovaní označuje určité domáce zviera. Okrem názvu pre toto zviera možno sled hlások *b+a+r+a+n* použiť iba vtedy, keď sa dá použiť aj slovo *baran*, a to predovšetkým v prenesenom význame (teda napr. v názve určitého druhu leteckého útoku).

Podobne ani slovu *obrazáreň* nemožno nijakou konvenciou, definíciou alebo kodifikáciou prisúdiť napr. význam „prostriedok na čistenie“. No ani nijakému sledu hlások, ktorý sa dosiaľ v našom jazyku nevyskytuje, ale inak by bol v zhode so všetkými pravidlami spájania hlások, nemožno spravidla pripisovať nijaký význam. Vieme, že slov umele utvorených ľubovoľnou kombináciou hlások je veľmi málo. Aj názvy obchodných výrobkov sa obyčajne tvoria kombináciou začiatocných písmen, prešmyknutím hlások, slabík a pod.

Z uvedeného vyplýva jednoznačný záver, že definovať a kodifikovať konvečne možno termíny len tam, kde sú pre to isté jazykové predpoklady, kotviace v spoločenskej a dorozumievacej po-

---

⁵⁰ J. Horacký, *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe*, Slov. reč XX, 1955, 9–15.

vahy jazyka, a kde takýmto prisúdením, konvenčiou vznikne jednota zvuku a významu, teda prvky vlastné nielen termínom, ale všetkým slovám vôbec.

Nemožnosť použiť ľubovoľné slovo v ľubovoľnom význame a tým menej ľubovoľné slovo ako názov určitej veci, ako termín vyplýva zo skutočnosti, že každý termín je jazykový znak a že ako taký je vždy nejako motivovaný.

V štrukturalistickej teórii sa s pojmom znaku pracovalo nie dosť presvedčivo predovšetkým preto, že sa nerozlišovali druhy znakov. Známy je u nás príklad semafora alebo zeleného či červeného svetla. Napr. E. Pauliny⁵¹ pokladá určitú polohu semafora, resp. určitú farbu v pouličnej signalizácii za typický znak, na základe ktorého niečo konáme, zrejme tu však ide iba o určitý druh znaku, totiž o signál. Takúto teóriu, v ktorej sa skúma slovo ako znak, symbol i hieroglyf spolu, bez presnejšieho rozlišovania, podrobne rozoberá L. O. Reznikov.⁵² V jeho štúdii jasne vynikajú rozdiely medzi jednotlivými druhmi znakov.

I keď táto štúdia bola napisaná ešte pred diskusiou o jazykovede, mnohé poznatky z nej možno zúžitkovať aj dnes, najmä pokiaľ ide o vymedzenie obsahu termínov pojmov príznak, signál, symbol a jazykový znak.

Príznak (symptóm, znamenie, ukazovateľ) je podľa Reznikova jednostranný, neplnohodnotný znak, ktorý podáva svedectvo o nejakom jave a je objektívne spojený s povahou tohto javu, takže z príznaku možno usudzovať na jestvovanie tohto javu. Napr. z horúčky možno usudzovať, že ide o nejakú, ináč neviditeľnú chorobu. Je zrejmé, že termin takúto funkciu nemá: z názvu *erysipel* nemožno usudzovať, že niekto má túto chorobu.

Signál podľa Reznikova je vonkajší jav, ktorý upozorňuje na tesne nasledujúcu udalosť, ukazuje, že musí nastať nejaké konanie, alebo oznamuje nejakú okolnosť. Typickým signálom je napr. zvuk sirény, vystrelenie rakety alebo spomínané červené alebo

⁵¹ E. Pauliny, *Systém slovenského spisovného jazyka*, I. časť, Bratislava 1947, 1 (litografované vydanie).

⁵² L. O. Reznikov, *Protiv agnosticizma v jazykovedení*, Izvestija AN SSSR, otdel. lit. i jaz. VII, 1948, 401 n., slov. preklad, Jaz. sborník IV, 1950, 70—88.

zelené svetlo. Na rozdiel od príznaku, ktorý je prirodzený a mimo-voľný (nezávislý od vôle), signál je umelý, dohovorený, zameraný na orientáciu v nejakej činnosti, ktorá má nastať v budúcnosti; signál má byť jednoduchý a účinný. Okrem jednoduchosti ani jednu z uvedených vlastností nemožno aplikovať na termín, hoci podľa chápania B. Havránskej by nebolo nemožné určité termíny ustaliť konvenčiou podobne ako signály.

Symbol je vonkajší jav, ktorý prostredníctvom názorného obrazu vyvoláva myšlienku na určitý abstraktný obsah. Symbol býva často dohovorený, ale nie tak ľubovoľne ako signál, lebo musí byť určitý vnútorný vzťah medzi symbolom a tým, čo sa symbolizuje. Napr. kotva môže byť symbolom nádeje len preto, že kotva na lodi dáva nádej na pevné pripútanie lode k brehu. Kosák a kladivo sú symbolom jednoty robotníkov a roľníkov preto, že kosák je typickým nástrojom roľníkov, kladivo typickým nástrojom robotníkov.

Takéto symboly zrejme nevyzývajú bezprostredne k určitému konaniu, ale majú vlastný názorný obsah, i keď často veľmi abstraktný, s ktorým sú prirodzené (ale oveľa zložitejšie ako symptóm) späť. Tým sa symbol odlišuje od signálu. Ani takéto vlastnosti nemožno pripisovať termínom, lebo termíny nevyzývajú ku konaniu.

Proti týmto znakom stavia Rezníkov slovný znak ako znak sui generis. Rozdiel medzi slovným znakom a príznakom je podľa neho v tom, že príznak je prirodzené späť s tým, čoho príznakom je, kým slovný znak sa nespája prirodzené s tým, čo označuje. Od signálu sa slovný znak odlišuje tým, že nie je dohovorený. Od symbolu sa odlišuje predovšetkým tým, že nespája črty prirodzeného spojenia s označovaným a črty dohovoreného spojenia.

Slovný znak je vnútorne späť s významom. Od začiatku svojho jestvovania, ako správne zdôrazňuje Rezníkov, má svoj význam, vystupuje ako nositeľ významu, pričom toto spojenie nie je prirodzené, ale ani konvenčné, lež sociálne, t. j. stvárnené v procese spoločenského styku.

Treba však zdôrazniť, že ani slovný znak nemôže byť znakom pojmu alebo veci, lež ako formálna, zvuková stránka iba znakom

významu. Platí tu totiž zásada, ktorú zdôraznil už antický filozof Sextus Empiricus (ako uvádza Rezníkov v uvedenom článku), že „tri veci sú navzájom späté: označované, označujúce a objekt“. Pritom „označujúce je zvuk“, „označované je predmet vyjadrený zvukom, ktorý môžeme postihnúť svojím rozumom, objekt je vonkajší substrát“. Teda označované je odraz objektu v ľudskom vedomí.

Zhodne s tým aj K. Horálek⁵³ zdôrazňuje, že pri skúmaní vzťahu jazyka a skutočnosti musíme odlišovať stránku významovú a formálnu a že znakom je slovo len po stránke formálnej, svojou hláskovou podobou. Znaková teória má teda oprávnenie len z hľadiska zvukovej formy jazyka.

S tým súvisí okolnosť, že nie je možné chápať termín ako odraz veci alebo pojmu, ako som bol kedysi sám naklonený tvrdit⁵⁴ v snahe nájsť oporu v dialektickej metóde, pravda, s hodnou dávkou zjednodušenia. Teória odrazu ako gnozeologická teória je oprávnená v poznávacom procese, teda pri tvorení pojmov z jednotlivých pociťov. Pri tvorení názvov pre pojmy už nejde o odraz, ale o spôsob, ako sa tieto pojmy — odrazy vyjadrujú jazykovými, v podstate zvukovými prostriedkami. Túto tézu si možno overiť aj myšlienkom J. V. Stalina, ktorý hovorí, že jazyk „... registruje a fixuje v slovách a spojeniach slov do vied výsledky myslenia, úspechy poznávacej činnosti človeka a takto umožňuje výmenu myšlienok v ľudskej spoločnosti“.⁵⁵ Teda Stalin zaiste úmyselne nehovorí o odrážaní, ale iba o registrovaní a fixovaní.

V tomto zmysle hovorí aj J. M. Galkinová-Fedoruková,⁵⁶ že pojem (teda nie slovo, resp. termin) je sprostredkovany zovšeobecnený odraz skutočnosti v myslení, pričom od predstavy sa liší práve týmto zovšeobecnením, a slovo je len obal pojmu.

⁵³ K. Horálek, *K theorii pojmenování*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 9–19.

⁵⁴ J. Horecký, *O našej terminologickej práci*, Jaz. sborník IV, 1950, 60–62.

⁵⁵ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, Za marxistickú jazykovedu, 18.

⁵⁶ J. M. Galkina - Fedoruk, *Slovo i poňatiye v svete učenija klasikov marksizma-leninizma*, Vestnik MGU 1951, č. 9, 105–125; porov. aj Sov. věda – jazykoveda II, 1952, 260–263.

Slovo, resp. v našom prípade termín a obsah či význam (pojem) sú teda vzájomne závislé, ale pritom jasne odlišné. Často sa tvrdí (napr. aj J. M. Galkinová-Fedoruková v spomínanom diele), že obsah termínu sa rovná pojmu. Nemožno však povedať, že zvuková stránka termínu sa rovná jeho obsahu, resp. pojmu. Vyjadruje sa tým len toľko, že význam termínu a pojem sa kryjú, ale pritom slovo, termín ako jazykový znak ostáva v oblasti zvukovej, pojem v oblasti pojmovej. Správne tento rozdiel zdôraznil u nás napr. M. Jelínek.⁵⁷

Z tohto hľadiska však nemožno robiť rozdiel medzi termínom a názvom, ako sa o to pokúšal G. O. Vinokur,⁵⁸ keď zdôrazňoval, že bežný názov (meno) je pomenovanie veci, kým odborný termín je pomenovanie pojmu. Ukázali sme, že každý termín zvukovými, jazykovými prostriedkami fixuje, registruje nejaký pojem, či už sa týmto termínom označuje abstraktný „pojem“ alebo konkrétna vec. Nemožno súhlasiť ani s ďalšou Vinokurovou tézou, že pre meno je ľahostajné, prečo je predmet nazvaný tak alebo onak, kým termín má vždy vystihovať „vnútornú logickú formu“. Z hľadiska pomenovania ide vždy o názov, termín, či sa pomenúva napr. lavica alebo chemická väzba. Rozdiel je azda iba v stupni, resp. jasnosti motivácie, daný v každom prípade historickým vývinom daného slova.

Aplikovanie teórie znaku na teóriu termínu teda ukazuje, že pri termíne sotva možno hovoriť o význame kodifikovanom úplne ľubovoľne. Práve z podstaty jazykového znaku vyplýva, že sa nemôže spojiť s akýmkolvek obsahom, ale iba s takým, s ktorým je v spoločenskom živote späť. Toto treba zdôrazniť nielen vo vzťahu k takým prípadom, aké sme uviedli na str. 38, ale aj vo vzťahu k takým prípadom, kde sa niečo pomenúva nie takým slovom, ktoré vystihuje danú skutočnosť, ale iným, ktoré niekedy dokonca zvádzá k nesprávnemu chápaniu.

Ako príklad možno uviesť termín *náhodilé zaťaženie v staviteľ-*

⁵⁷ M. Jelínek, *Poučení z Leninova boje proti terminologickým podvodům a omyleům*, Sov. jazykověda V, 1955, 38–49.

⁵⁸ G. O. Vinokur, *O nekotorych javlenijach slovoobrazovanija v russkoj techničeskoj terminologii*, Trudy MGU V, 3–54.

stve. Má sa ním pomenovať zaťaženie, ktoré sa pri výpočte konštrukcie berie do úvahy ako zaťaženie pôsobiace len niekedy, teda nie v každom prípade. Je to napr. zaťaženie vetrom, snehom. Prídavné meno *náhodilý* nie je opak prídavnému menu *stály*, preto nevystihuje podstatu pomenúvaného javu. Oveľa jasnejší je názov *občasné zaťaženie*, lebo prídavné meno *občasný* vyjadruje, že ide o jav, ktorý sa vyskytuje nie stále, ale iba niekedy, iba občas.

Podobne termínom *osamelé bremeno* sa nevystihuje, že ide o bremeno pôsobiace v jednom bode. Túto skutočnosť oveľa správnejšie vystihuje termín *sústredené bremeno*.

Z tohto hľadiska nie je správny ani termín *tryskové lietadlo*. Nie je správny preto, že vychádza iba z jednej, a to nie najdôležitejšej charakteristickej súčiastky lietadla tohto typu, t. j. trysky, dýzy, podobne ako názov *piestové lietadlo* z piesta. Okrem toho názov *tryskové lietadlo*, ak by sme ho uznali, bol by pomenovaním dvoch druhov lietadiel, raketového a prúdového. U nás je bežné práve *prúdové lietadlo*, ktoré nevezie zásoby kyslíka so sebou, ale berie ho priamo zo vzduchu.

*

Pri rozbore vlastností termínu, ktoré mu pripisuje B. Havránek a jeho starší žiaci, treba si ešte všimnúť základnú otázku, či je termín lexikálno-sémantická jednotka.

Slovom *lexikálno-sémantický* sa akiste zdôrazňuje, že ide o prvok slovnej zásoby, ale nie vždy len o jedno slovo, lež často aj o spojenie slov, ktoré tvorí sémantickú jednotu, významový celok. Čažnosti sú v tom, že za jednotky slovnej zásoby sa pokladajú spravidla len slová, nie aj spojenia slov. Bolo by správnejšie, ako navrhuje K. Horálek v cit. článku, používať termín *pomenovanie*, bežný v slovenčine napr. v termíne *združené pomenovanie*. Potom by bez zdôrazňovania jednotlivých vlastností termínu bolo možné povedať, že termín je pomenovanie pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru. Je to vlastne upravená definícia A. M. Terpigoreva,⁵⁹ len miesto výrazu *slovo alebo slovné spojenie*

⁵⁹ A. M. Terpigorev, *Ob uporiadočení techničeskoj terminologii*, Voprosy jazykoznanija 1953, č. 1, 71—76; porov. i český preklad v čas. Sov. věda — jazykověda III, 1953, 454—459 a výťah v Slov. odb. názvosloví I, 1953, 225 n.

sa dáva presnejší a jednoznačnejší termín *pomenovanie*. Pojmom sa rozumie jednak pojem získaný abstrahovaním z konkrétnych vecí, jednak utvorený abstraktným zovšeobecnením vlastnosti, vzťahov a dejov.

Podobne definuje termín aj K. Sochor,⁶⁰ keď hovorí, že úlohou termínu je pomenovať pojmy vlastné určitému odboru (vedeckému alebo praktickému), resp. že termín je „presným jazykovým vyjadrením pojmu, ktorý patrí do systému daného odboru“.

O jednotlivých vlastnostiach termínu bude reč ďalej.

*

Treba ešte pripomenúť, že často sa robí rozdiel medzi terminológiou a nomenklatúrou, a to nie v rovnakom zmysle u jednotlivých autorov.

Terminológia podľa B. Havránska je súhrn odborných výrazov, používaných v jednotlivých vedeckých alebo praktických odboroch. V takto chápanej terminológii sa niekedy ešte vydeľuje nomenklatúra ako osobitná skupina termínov, ktoré sú názvami jednotlivých vecí alebo pojmov utriedených podľa systematiky odboru. Napr. v botanike sa odlišuje terminológia a nomenklatúra v tom zmysle, že botanickou terminológiou sa rozumie súhrn morfológických, fyziologických a biologických termínov (napr. *kvet*, *lata*, *piestik*), kým do nomenklatúry sa zahrňujú názvy jednotlivých rastlín. Podobne sa hovorí o nomenklatúre v zoologii, ak sa myslí na názvy jednotlivých živočíchov, v chémii, ak sa myslí na názvy zlúčenín, kysličníkov, kyselin a radikálov. Aj v anatómii, kde ide o súhrn názvov jednotlivých kostí, nervov, svalov atď., hovorí sa často o menách, nie o termínoch. V poslednom čase sa hovorí aj o nomenklatúre tovaru, o nomenklatúre funkcií a pod.

Takéto rozlišovanie je možné aj v iných odboroch, takže napr. v strojárstve by bolo možné hovoriť o nomenklatúre nástrojov, o nomenklatúre meracích pomôcok. Bolo by to v duchu tézy G. O. Vinokura, ktorý v cit. diele ukazuje, že termín nemožno pliesť s menom, lebo vraj mená nemajú opodstatnenie v logickej funkcií slova. Pre nomenklatúru je podľa G. O. Vinokura ľahostajné, prečo

---

⁶⁰ K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, 8—9.

je daný predmet nazvaný tak alebo onak, kým v terminológii ide vždy o vystihnutie vnútornej logickej formy.

Zo zásady, že každý termín či názov je jazykovým znakom, ako sme vyššie ukázali, vyplýva však, že ani pre bežný termín (Vino-kurovo meno, nomenklatúrny znak) nie je ľahostajné, prečo má takú alebo onakú jazykovú podobu. Pre názvy vtákov, rastlín, kostí, kysličníkov platia, pokiaľ ide o spôsoby tvorenia, v podstate tie isté zásady (obmedzené niektorými technickými podmienkami, ako je poradie slov, záväzná dvojčlennosť) ako pre názvy počtových výkonov, logických vzťahov a pod. Nemožno teda hovoriť o podstatnom rozdielie medzi terminológiou a nomenklatúrou. Rozlišovať tieto dva pojmy je vhodné len z praktického hľadiska, na rozlišenie sústavy názvov jednotlivých vecí od ostatných názvov v tom istom odbore.

2. VÝZNAMOVÁ PRIEZRAČNOSŤ

Z faktu termínu ako jazykového znaku vyplýva požiadavka, aby termín vyjadroval pojem tak, aby už z formálnej zvukovej stránky bolo zrejmé, že sa pomenúva.⁶¹ Inak povedané, termín má byť motivovaný tak, ako sú motivované ostatné slová, ba ešte o určitý stupeň viac. Na dôležitosť tohto predpokladu upozorňuje napr. R. G. Piotrovskij,⁶² keď kladie veľký dôraz na „technickú orien-

⁶¹ Hodno tu spomenúť aj mienku J. A. Komenského, ktorý vo *Veľkej didaktike* jasne hovorí, že v knihách písaných materinským jazykom „v materinskom jazyku sa majú vyjadrovať aj odborné názvy“. Ako dôvod uvádza Komenský zrozumiteľnosť. Výslovne hovorí: „Aby však (žiaci) porozumeli cudzie slová, musia sa im najprv vysvetliť. No ani po vysvetlení im nerozumejú, ale iba veria, že značia to, čo značia, a okrem toho ľahko si ich zapamätajú. Naproti tomu pri názvoch v domácej reči treba vysvetliť iba vec, ktorú slovo označuje... Okrem toho chceme, aby sa materinské jazyky vzdelačili nie podľa spôsobu Francúzov, ktorí podržujú grécku a latinskú terminológiu, nezrozumiteľnú ľudu, ale tak, aby sa všetko vyjadrovalo všeobecne zrozumiteľnými slovami.“ — J. A. Komenský, *Veľká didaktika* (v preklade M. Okála), Bratislava 1954, 232.

⁶² R. G. Piotrovskij, *K voprosu ob izučenii termina*, Voprosy grammatičeskogo stroja i slovarnogo sostava jazyka II, Leningrad 1952, 21—36; porov. český preklad Sov. jazykověda IV, 1954, 97—108.

táciu“ termínu, ktorá sa dosahuje práve priezračnou vnútornou formou slova použitého ako termín.

Stupeň motivovanosti môže byť rozličný. Ak sa ako termíny použijú slová zo základného slovného fondu, ako *voda*, *zem*, *ruka*, ich použitie je motivované tým, že sa od nepamäti používajú na označovanie daných skutočností, takže im každý príslušník daného kolektívu bez ťažkostí rozumie.

Vyšším stupňom motivovanosti je obrazné, metaforické alebo metonymické použitie bežného slova vo funkciu termínu. Sú to prípady ako *krídlo* (na lietadle), *ruka* (na hodinách), *žeriav* (na dopravu nákladov).

Veľmi jasná je motivovanosť v odvodených slovách, v zložených slovách i v združených pomenovaniach, kde sú, pravda, možné rozličné kombinácie. Podrobnejší rozbor týchto druhov motivácie je predmetom ďalšej kapitoly. Tu len na niekoľkých príkladoch ukážeme, ako sa pri revízii terminológie riešia prípady, v ktorých už nie je motivovanosť jasná, resp. kde je dokonca v nesúlade s povahou označovaného javu.

Nie sú zriedkavé ani termíny s falošnou motiváciou: ich vnútorná forma sice ukazuje určitú motivovanosť, ale tá zvádzia k nesprávnemu chápaniu. Typickým príkladom takejto falošnej motivácia je termín *slinivka brušná* pre *pankreas*. Pridavné meno *brušná* sice naznačuje, že ide o čosi v bruchu, no podstatné meno *slinivka* svojou vnútornou formou naznačuje, že ide o niečo, čo súvisí so slinami, teda napr. o chorobu (porov. *slintačka*). V skutočnosti však pre *pankreas* nie je typické vylučovanie slín, ale to, že je to žlaza s vnútorným vylučovaním, uložená pod žalúdkom. Túto vlastnosť dobre vystihuje ruský názov *pankreasu*: *поджелудочная железа*. Podľa tohto ruského názvu sa začína používať aj nový slovenský názov *podžalúdková žlaza*.

Ako ďalší príklad možno uviesť už populárnu *mondelinku zemiakovú*. Vnútorná forma slova *mandelinku* ukazuje na súvislosť s názvom *mandel*, *mandlík* (t. j. križ obilia). Pri známej okolnosti, že názvy živočíchov sú často motivované ekologicky, miestom, na ktorom žijú, dalo by sa veľmi ľahko a pritom úplne logicky usu-

dzovať, že ide o zvieratko, ktoré žije na obilí alebo aspoň sa vyskytuje po žatve, keď sú už na poli mandľiky.

Je však všeobecne známe, že mandelinka žije na zemiakoch a že po žatve býva už zemiaková vňať uschnutá, teda neposkytla by mandelinke obživu. Názov *mandelinka zemiaková* teda zvádza k nesprávnemu chápaniu, spôsobuje zlé alebo aspoň stažené poznávanie tohto škodcu. Slovenský názov *pásavka zemiaková* však vystihuje typický znak tohto škodcu, vyjađrený aj vo vedeckom názve (*Leptinotarsa decemlineata*), totiž desať žltých pásikov, a prídavným menom bližšie určuje prostredie, v ktorom žije.

Iný príklad: Názvom *klasiovač* sa označuje zariadenie na mlátačke, v ktorom sa jačmenné klasy zbavujú ôstia. Vnútorná forma tohto slova ukazuje, že ide o nejakú činnosť týkajúcu sa klasov, teda povedzme o spracovanie klasov. V skutočnosti však nejde ani tak o spracovanie klasov ako o odstránenie ôstia z klasov. Takáto činnosť (odstraňovanie, zbavovanie niečoho) sa v slovenčine spravidla vyjadruje slovesom s predponou *od-* (napr. *odvodňovať*, *odkôrňovať*). Z toho vyplýva, že najvýstižnejší názov pre toto zariadenie je *odôšťovač*. Nielenže nezvádza k nesprávnemu chápaniu, ale jasne vystihuje činnosť a účel tohto zariadenia.

Takýchto nesprávne motivovaných názvov bolo v slovenskej odbornej terminológii dosť veľké množstvo, no postupne sa nahradzujú správnymi, správne motivovanými termínmi. Týka sa to napr. termínov *tečna*, *rozteč*, *zder*, *suchá destilácia*, *zvratná reakcia*, *sborník* (v cukrovarníctve), miesto ktorých sa postupne zavádzajú a už aj v novej literatúre uplatňujú názvy *dotyčnica*, *rozstup*, *zvierka*, *rozkladná destilácia*, *vratná reakcia*, *zberač* a pod.

Táto snaha postupne nahradzovať nemotivované alebo nesprávne motivované termíny motivovanými termínmi opiera sa aj o požiadavku F. Engelsa,⁶³ ktorý v *Dialektike prírody* prišiel k jednoznačnému záveru, že ak sa postupným vývinom vedy stáva termín nejasným, ba ak dokonca bráni správnemu ponímaniu javov, treba ho nahradiť iným, priezračnejším. Z toho však vyplýva, že

⁶³ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1955, 249.

významová priezračnosť je kategória historická, že sa vývinom jazyka i vývinom vedy mení, že sa mnohé slová a termíny časom stávajú významove nepriezračnými. Vidieť to celkom jasne na ktoromkoľvek etymologickom slovníku. Slová, ktoré dnes majú nejasnú, nepriezračnú vnútornú formu, boli kedysi významove priezračné. Pravda, postupná strata priezračnosti prebiehala niekoľko storočí.

Zásada významovej priezračnosti sa však pri revízií už jestvujúcich termínov uplatňuje — práve pre uvedenú historickosť — iba v takých prípadoch, kde ide v slovenskej slovotvornej sústave o zrejmý cudzí prvok, a to najmä pri kaňkoch. Oveľa dôslednejšie a plodnejšie sa táto zásada uplatňuje pri tvorení nových názvov, ktorých potreba stále stúpa pri dnešnom rozvoji vedy a techniky.

Názorným príkladom na tvorenie nových termínov s dôsledným uplatňovaním zásady významovej priezračnosti môže byť tvorenie názvov pre rastlinných škodcov, pre ktorých doteraz nebolo slovenských názvov, lebo prostému človeku je každý taký živočích často iba chrobákom. Z mnohých názvov možno uviesť iba niekoľko: *piliarka repková* (*Anthalia spinarum*), *háďatko koreňové* (*Heterodera radicicola*), *listokaz záhradný* (*Phyllopertha horticola*), *pestrica cibuľová* (*Eumerus strigatus*). Treba poznamenať, že aj latinské názvy týchto škodcov sú tvorené umele, preto sú pre odborníkov významove priezračné. Pri tvorení slovenských názvov možno sa teda oprieť o názvy latinské, často ich jednoducho preložiť a vzniknú názvy významove priezračné aj v slovenčine.

Theoreticky i prakticky je možná i zámerná falošná motivácia, aby sa kryl pravý význam označovaného javu, ako na to upozorňuje R. G. Piotrovskij v cit. článku. Piotrovskij uvádza známy prípad vzniku názvu *tank*. Ako je známe, anglické obrnené vozy r. 1916 boli pre utajenie pravého účelu označované krycím menom *tank*, čo vlastne znamená cisternu, a z toho sa zaužíval názov *tank* i pre ostatné obrnené vozidlá.

Krycími názvami, teda v podstate názvami so zámernou falošnou motiváciou sú i mnohé názvy chemických prípravkov, najmä liečiv. Názvy ako *aspirín*, *prontosíl*, *silon*, *nylon* sú vlastne krycie názvy pre *kyselinu acetylsalicylovú*, *sulfónamiddiaminoazobenzol*, *poly-*

amid, hoci ich prípony *-in*, *-il*, *-on* (-*ón*) ukazujú na istú motivovanosť, totiž na zaradenie do určitých skupín.

Motivovanosť, resp. vnútorná forma termínov môže byť v rôznych jazykoch rôzna. Vyplýva to zo skutočnosti, že za základ motivácie pre pomenovanie určitého javu možno vziať rôzne stránky, rôzne hľadiská. Môžu to byť vlastnosti najviac bijúce do očí (farba, veľkosť, spôsob a miesto života v názvoch rastlín a živočíchov, najcharakteristickejšia funkcia v názvoch strojov a nástrojov a pod.), ale výber vlastností slúžiacich za základ pomenovania môže byť daný aj schopnosťou jazyka vyjadriť tú alebo onú vlastnosť, prípadne aj celkovým pomenúvacím typom daného jazyka. Proti nem. *Gleichheitszeichen* je napr. v čes. *rovnítko*, ale v slovenčine *znak rovnosti*, lebo v slovenčine nie sú prípony *-tko*, hoci inak sa proti nemeckým zloženým slovám kladú obyčajne slová odvodnené, ako vidieť z porovnania názvu *Eisenbahn* — *železnica*.

Nie sú však zriedkavé ani prípady, že základ motivácie je rovnaký, ale formálne sa vyjadruje rôznymi spôsobmi. R. A. Budagov⁶⁴ ilustruje túto myšlienku názvami pre snežienku. Hoci sa táto rastlinka volá po slovensky *snežienka*, po rusky *подснегник*, po nem. *Schneeglöckchen*, po angl. *snow-drop*, po franc. *perce-neige*, vo všetkých prípadoch je základ motivácie rovnaký: rastlina sa často objavuje, keď ešte je sneh, preto základom motivácie je sneh. Podrobnosti sú prítom odlišné: v slovenčine sa využíva prípona *-ienka*, v ruštine sa určuje miesto (pod snehom), v nemčine sa zdôrazňuje podobnosť so zvončekom, v angličtine s čiapočkou, vo francúzštine prenikanie snehom.

Na tomto príklade zároveň vidieť, že základom pre motiváciu nemusí byť najpodstatnejšia vlastnosť, ale skôr nápadný príznak, odlišujúci daný jav od iného javu, pravda, vždy taký, ktorý nezvádzza k falosnému chápaniu, ale pomáha urobiť si predstavu o pomenúvanom javе. K takému záveru dospel už V. I. Lenin,⁶⁵ keď so súhlasom odcitoval miesto z L. Feuerbacha: „Čo je to názov?

⁶⁴ R. A. Budagov, *Očerki po jazykoznaniju*, Moskva 1953, 42.

⁶⁵ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1953, 312; porov. aj J. M. Galikina-Fedoruková v diele cit. v pozn. 54 a R. A. Budagov v diele cit. v pozn. 61.

Znak slúžiaci na rozlíšenie, akýkoľvek nápadný príznak, z ktorého robím predstaviteľa predmetu, ktorý predmet charakterizuje, aby ho pripomenuť v jeho celistvosti.“

V priamom rozpore s teóriou významovej priezračnosti termínu a s teóriou termínu ako jazykového znaku je tzv. teória hieroglyfičnosti a s ňou súvisiaca teória, že odborné názvy sú iba „technickými terminmi“ (*terminus technicus*). Na zástancov tejto teórie v radoch buržoáznych lingvistov poukázal R. G. Piotrovskij v cit. článku. Uvádza tu F. Brunota, Ch. Ballyho, A. Carnoya i O. Jespersena, ktorí chápú terminológiu ako izolovaný systém, nesúvisiaci s celonárodným jazykom, ako súhrn slov, ktoré proste označujú nejakú vec alebo jav bez ohľadu na to, či sa svojou vnútornou formou na takéto vyjadrovanie hodia alebo nie. Zo starších českých jazykovedcov zastával takýto názor napr. V. Ertl,⁶⁶ podľa ktorého termín je symbol, nemôže byť teda opisom predmetu, preto je aj zbytočná snaha nahradzovať vžité termíny novými, správnejšími z teoretického jazykovedného hľadiska.

Zástancov takejto teórie je pomerne veľa aj medzi našimi odborníkmi, teoretikmi i praktikmi. Mnohí chápú termín iba ako dohovorený, konvenčný dorozumievací, resp. len označovací prostriedok. Uznávajú sice oprávnenosť teoretických zásahov do terminológie, uznávajú podľa týchto zásad vypracované termíny, ale v praxi používajú staré, nesprávne termíny, hájac sa práve tým, že ide iba o technické termíny. Je jasné, že za takéhoto stavu by ľahko mohli vzniknúť dve i tri paralelné terminológie, ba každý odborník by si mohol vytvoriť vlastnú terminológiu, čo by bolo v rozpore s potrebou celonárodnosti spisovného jazyka.

3. SYSTÉMOVOSŤ TERMÍNU

Okrem vlastností, ktoré sme doteraz rozoberali, dôležitou vlastnosťou termínu je systémovosť, miera, do akej zapadá daný termín do systému terminológie daného odboru a do akej odráža systémovú späťosť termínov daného odboru.

⁶⁶ V. Ertl, České názvosloví elektrotechnické, Elektrotechnický obzor VIII, 1926.

Na systémovosť termínu sa kladie veľký dôraz najmä v práci Výboru pre technickú terminológiu pri Akadémii vied SSSR. V príručke vydanej týmto výborom sa o tom výslovne hovorí:⁶⁷ „Termín musí mať systematizujúce vlastnosti. Tieto vlastnosti majú tým väčší význam, čím viac pojmov zahrnuje každý klasifikačný rad danej disciplíny. Úlohu termínu nemožno obmedziť iba na funkciu »pomenovania, nazvania«. Vedecká terminológia musí tvoriť nie iba súhrn slov, ale systém slov alebo spojení slov, určitým spôsobom navzájom spätých; v tom je jeden zo základných rozdielov medzi prostou terminológiou a vedeckou terminológiou.“

Jazykovými prostriedkami, pravdaže, nemožno zachytiť všetky systémové zväzky celej terminológie daného vedného odboru. Preto sa v uvedenej príručke správne zdôrazňuje, že pojmy sa zhrnujú do klasifikačných radov. Iba členy týchto radov tvoria systém, ktorý sa dá vyjadriť aj jazykovými prostriedkami.

Veľmi výrazne sa systémové radenie vyjadruje jazykovými prostriedkami v systematickej zoológii, kde sa názvy čeľadí tvoria vždy príponou *-ovité* (napr. *veverkovité*) a názvy podčeľadí sa vyjadrujú množným číslom (napr. *veverky*, *svište*), kým názvy rodov jednotným číslom (napr. *veverka*, *svišť*). Takéto rozlišovanie má oporu aj v latinskom systéme, kde názvy čeľadí sú zakončené na *-idae* (*Sciuridae*), názvy podčeľadí na *-inae* (*Sciurinae*). V slovenskej zoologickej nomenklatúre sa uplatňuje ešte aj prípona *-ovce*, pravda, už nie tak sústavne ako prípona *-ovité*. Označujú sa ňou skupiny širšie ako rody.⁶⁸

Podobne v helmintológií sa využívajú rôzne prípony, resp. modifikácie tej istej prípony na označenie choroby zapríčinenej parazitom.⁶⁹ Choroba zapríčinená jedným druhom, t. j. príslušníkom určitého rodu, vyjadruje sa príponou *-óza*, ktorá sa pripína k menu

⁶⁷ *Rukovodstvo po razrabierte i uporiadočeniju naučno-techničeskoj terminologii* (pod redakcijej akademika A. M. Terpigoreva), Moskva 1952, 9.

⁶⁸ O. Ferianc, *Poznámky na okraj tvorenia zoologickej nomenklatúry*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 218–220.

⁶⁹ J. Hovorka, *K problematike helmintologickej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 279–280; porov. i úvod ku knihe J. Hovorka, *Helmintologická diagnostika*, Bratislava 1953.

rodu, napr. *Strongylus* — *strongylóza*, *Delafondia* — *delafondióza*. Taká choroba, ktoréj pôvodcisia sú zoskupení v jednej podčeľadi (s lat. názvom na *-inae*) a nadčeľadi (s lat. názvom na *-oidea*), označuje sa menom zakončeným na *-idóza*. Teda *strongylózu*, *delafondiózu* a *alfortiózu* možno označiť súhrnným názvom *strongyli-dóza*. Pre choroby, ktorých pôvodcov možno zahrnúť do ešte vyšej systematickej skupiny, teda do podradov (s príponou *-ata*) a radov (s príponou *-ida*), bude zase systémovo utvorený názov príponou *-latóza*. Teda pre *strongyli-dózu*, *metastrongyli-dózu* a *trichostrongyli-dózu* bude spoločný názov *strongylatóza*.

Prirodzene, tento helmintologický systém sa bude môcť uplatňovať aj v medzinárodných súvislostiach.

Využitie prípon pre systémové tvorenie termínov možno ukázať aj na názvoch strojov, nástrojov, prístrojov, pomôcok a náradia.⁷⁰ Pravda, za dnešného stavu ešte nie je v tvorení týchto názvov uceleného systému, ale výskumom väčšieho počtu názvov možno zistiť aspoň hlavné tendencie, ktoré treba využívať pri tvorení nových termínov.

Dá sa napr. zistiť, že pre názvy strojov je v slovenčine charakteristická prípona *-ačka*, ako vidieť z termínov *mláťačka*, *striekačka*, *sejačka*, z novších *obrážačka*, *hobelovačka*, *valcovačka*, *hnetačka*, *práčka*. Túto systémovú črtu treba preto využiť aj pri názve stroja na frézovanie, ktorý sa obyčajne označuje ako *frézka*, a ustáliť preň termín *frézovačka*. Pre názvy nástrojov (t. j. predmetov, ktoré sa zúčastňujú priamo na spracovaní materiálu) využívajú sa prípony *-nik*, *-ák* a *-č* (napr. *pilník*, *závitník*, *výstružník*, *výhrubník*, *vrták*, *škrabák*, *uberák*, *jamkovac*, *vrúbkovac*). Prípona *-ák* sa však pomaly stáva neproduktívou, kým prípona *-č* sa vždy viac a viac rozširuje. Bolo by teda možné ustáliť, že názvy nástrojov sa systematicky majú tvoriť príponou *-č*. Pri názvoch pomôcok, t. j. predmetov, ktoré umožňujú alebo uľahčujú uskutočnenie daného pracovného úkonu, zrejme prevláda prípona *-dlo*, ako vidieť z názvov *rysovadlo*, *zvieradlo*, *hmatadlo*, *kružidlo*, kým názvy náradia tvoria

⁷⁰ F. Buſſa, *Názvy strojov, nástrojov, pomôcok a náradia*, Slov. odb. názvoslovie I., 1953, 161—164.

vcelku nevyhranenú skupinu, v ktorej sa uplatňujú prípony *-dlo*, *-ák*, *-ník*, *-nica* i *-č*.

Vo všetkých uvedených prípadoch sa systémová späťosť jednotlivých názvov, ich zaradenie do jednej skupiny vyjadruje rovnakou príponou. Sú však aj také prípady, kde sa systémové spätie vyjadruje celkovým spôsobom tvorenia. Pri triedení základných pojmov vo zváraní sa napr. ukázalo, že za pôsobenia tepla sa materiály spájajú troma spôsobmi, ktoré sa označujú ako *zváranie*, *spájanie* a *zvárkovanie*.⁷¹ To znamená, že tým istým termínom sa označujú jednak všetky tri druhy spoločne, jednak jeden z nich. Termín *spájanie* je teda dvojznačný, a to v tom istom odbore, preto ho bolo treba nejak spresniť. Aby sa zachoval celkový systém členenia, volil sa pre *spájanie* v užšom zmysle termín *spájkovanie*, utvorený analógiou podľa názvu *zvárkovanie*. Ukázalo sa, že sloveso *spájkovať* je dobrým základom pre tvorenie ďalších potrebných termínov, ako napr. *spájkovačka*, *spájkovadlo*, *prispájkovať*, *zospájkovať*, *naspájkovať* a pod. Nový termín *spájkovanie* teda vyzhovuje nielen systémovosti, ale aj nosnosti (porov. ďalej) i významovej priezračnosti a jednoznačnosti.

Napokon možno uviesť príklad na to, že systémovosť si niekedy vyžaduje aj odklon od bežného významu použitého slova, prípad od bežného spôsobu tvorenia slov.

V práve sa popri termíne *fyzická osoba* používa aj termín *právnická osoba*. Tento názov nie je logicky opodstatnený, lebo nejde o osobu, ktorá by súvisela s právnikmi, lež o osobu z hľadiska práva. Termín *právna osoba*, ktorý by bol najprirodzenejší, tu však nemožno použiť, lebo je rezervovaný pre súhrnné označenie fyzickej i právnickej osoby. Preto bolo treba ponechať i nadálej termín *právnická osoba*.⁷²

Podobný prípad je v názvoch ako *postúpcenec* a *poukázanec*. Hoci sa príponou *-ec* tvoria názvy osôb iba od prechodných slovies (napr. *trestať* — *trestaný* — *trestanec*), využíva sa tento slovotvorný typ aj pri názvoch *postúpenec* a *poukázanec*, aby sa za-

⁷¹ Z terminológie zvárania, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 72—75.

⁷² Š. Luby, cit. článok, 202.

chovala systémová trojitosť, vyjadrovaná latinskými termíni *cedent* — *cessionár* — *cessus* a *asignant* — *asignatár* — *asignát*. Preto sú v slovenskej právnej terminológii paralelné trojice *postupiteľ* — *postupník* — *postúpenec* a *poukázateľ* — *poukazník* — *poukázanec*, pričom oporou je aj trojica názovov *poistiteľ* — *poistník* — *poistenec*, kde je názov *poistenec* utvorený celkom normálne od prícastia minulého trpného.

V najväčšej mieri je hľadisko systémovosti uplatnené v chemickej nomenklatúre, kde sa príponami vyjadruje aj mocenstvo, resp. aj iné vlastnosti. Práve na okraj chemickej terminológie poznamenal F. Engels, že v organickej chémii význam ktorejkoľvek látky a teda i jej názov nezávisí len od jej zloženia, ale je skôr podmienený postavením v tom rade, ku ktorému patrí. Keď teda zistíme, že nejaká látka patrí do takého radu, stáva sa jeho meno prekážkou pre chápanie a musí byť nahradené názvom podľa radu.⁷³

4. USTÁLENOSŤ TERMÍNU

Ustálenosť termínu je jednou z najzákladnejších vlastností, lebo bez ustálených termínov by nebolo možné dorozumievanie, vznikali by mnohé nejasnosti (vo vojenskej terminológii), ba i finančné škody (najmä v medzipodnikovom styku).

Pritom však ustálenosť termínu nemožno chápať ako prísnu nemennosť, zmeravenosť. Ako je známe, jazyk sa stále vyvíja a v ňom najrýchlejšie podlieha zmenám slovná zásoba. Terminógiu sice treba pokladať za významove najpresnejšie fixovanú časť slovnej zásoby, ale i tak už zmeny v celej slovnej zásobe sa musia odrážať aj na zmenách v terminológii.

V slovenskej matematickej terminológii navrhol kedysi I. B. Zoch⁷⁴ popri názvoch *nula* aj *nička*, *nivoč* a *zerus*, ako aj spojenie *uviesť na nivoč* vo význame *anulovať*. V dnešnej spisovnej slovenčine sa slovo *nivoč* používa už len vo frazeologickom spojení *uviesť navnivoč* a tak stratilo svoj pôvodný význam „*nula*“. Nemožno

⁷³ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1955, 249.

⁷⁴ I. B. Zoch, *Slovár vedeckého slovenského názvoslovia* (porov. pozn. 7).

teda v dnešnej matematickej terminológii zavádzať termín *nivoč* miesto *nula*, lebo by to bolo v nesúlade s celonárodným charakterom slovnej zásoby spisovného jazyka a z toho vyplývajúcou požiadavkou celonárodnej zrozumiteľnosti.

Ustálený termín sa často mení aj z vecných dôvodov, nie čisto jazykových, a to vtedy, keď sa zmení všeobecný názor na podstatu označovaného javu alebo veci.

V slovenskej lesnickej literatúre boli donedávna ustálené názvy *mýtna doba*, *mýtny vek*, *mýtny článok*, prijaté z češtiny a tam zrejme utvorené od slovesa *mýtiť*. Proti námietke, že ide o slová z češtiny, dalo sa odpovedať, že nemáme vhodnú nahradu pre adjektívum *mýtny*, ktorým sa označuje „zrelosť lesného porastu (resp. stromu) pre tažbu v zmysle lesnej ťažby“, lebo navrhované prídavné meno *porubný* označovalo „zrelosť jednotlivých stromov alebo ich skupín pre tažbu s ohľadom na zvýšenie prirastavosti lesa“.⁷⁵ Situácia bola komplikovaná aj tým, že od základu *mýtiť* sa tvorili aj názvy ako *obmýtie* a *obmýtna doba*.

Pri obhajovaní nových názorov na funkciu lesníctva, podľa ktorých sa les vôbec nemá „mýtiť“, ale predovšetkým pestovať, ukázali sa nesprávnymi aj názvy súvisiace so slovesom *mýtiť*. Preto sa miesto názvu *mýtna ťažba* zavádza termín *obnovná ťažba*, miesto *predmýtna ťažba* je *výchovná ťažba*, miesto *mýtny vek* je *rubný vek*, miesto *obmýtna doba* *rubná doba* a pod.

Ustálosť termínu nemôže byť prekážkou vedeckého vývinu daného vedného odboru. Napr. v zoologickej systematike sa podrobňom skúmaním ukazuje, že mnohé živočíchy, ktoré sa kedysi označili ako jeden rod a teda mali aj jedno rodové meno, majú toľko odlišných znakov, že ich podľa zásad vedeckého triedenia treba zadeľiť do dvoch alebo viacerých rodov. Platí to najmä o názvoch známejších živočíchov. Ak napr. rod *Dryocopus* treba odlišiť od rodu *Dryobates*, ktorý sa doteraz v slovenčine označoval rodovým názvom *ďatel*, treba pre jeden z týchto rodov utvoriť nový názov. V slovenskom zoologickom názvosloví sa názov *ďatel* ponechal pre rod *Dryobates* (napr. *ďatel veľký* — *Dryobates maior*)

⁷⁵ Lesnický terminologický slovník, Bratislava 1953.

a pre rod *Dryocopus* sa aj s ohľadom na latinský názov utvoril názov *tesár* (napr. *Dryocopus martius* — *tesár čierny*).⁷⁶

Ustálenosť termínov je príznačná pre obdobia rovnomenného vývinu a ustálenosti vedeckých názorov. V obdobiach rýchlych, prevratných zmien vo vede i v technike sa termíny pre nové pojmy alebo nové chápanie pojmov len začínajú hľadať a tvoriť. Preto v takýchto obdobiach je terminológia neustálená, resp. menej ustálená. To isté platí aj o terminológii odborov, ktoré práve v súčasnosti vznikajú.

Ako príklad môžeme uviesť terminológiu epidemiológie, kde sa popri sebe vyskytujú názvy *zdroj nákazy*, *prameň nákazy*, *rezervoár nákazy*, ďalej *šírenie — prenos*, *crevné nákazy — alimentárne nákazy — intestinálne nákazy* a pod., pričom však je tu už snaha zaviesť jednotnú terminológiu.⁷⁷

Dôležitou príčinou zmien v terminológii je rozšírenie používania daného jazyka do takých oblastí, kde sa predtým nepoužíval, takže tu nemá ešte vystované a ustálené výrazové prostriedky, teda ani potrebné termíny.

Typickým názorným príkladom na tento zjav je obrodenské obdobie v Čechách. Podľa výskumov A. Jedličku⁷⁸ základnou črtou Jungmannovej terminológie je početnosť, niekoľkonásobnosť výrazových prostriedkov pre ten istý pojem, prameniaca v Jungmannovom skлоне k renesančnému hromadeniu alebo striedaniu synonymných termínov a v odpore proti predčasnej normalizácii. Toto hromadenie termínov a kolísanie pri ich používaní A. Jedlička správne vysvetluje jednak ako prejav úsilia o nájdenie vhodného pomenovania, ktoré by „vo svojej funkcií terminologickej vystihovalo znaky pomenúванého predmetu, vyznačovalo sa terminologickou nosnosťou a zaraďovalo sa do systému“, jednak ako dôsledok úzkej rozlohy praktického používania a nediferencovania vtedajšej češtiny na rôzne štyly a v neposlednom rade aj ako demonštráciu „bohatosti“ výrazových prostriedkov češtiny.

⁷⁶ O. Ferianc, *Slovenské názvoslovie vtákov* (rukopis).

⁷⁷ E. Kmetý - J. Červenka, *K slovenskej epidemiologickej terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 149—155.

⁷⁸ A. Jedlička, cit. dielo 76 n.

Je pravdepodobné, že podobná situácia by sa zistila aj u nás pri výskume štúrovského obdobia. No podobná situácia, ako sme už naznačili, je v niektorých odboroch aj v dnešných časoch prudkého rozvoja slovenčiny.

Ako príklad na hľadanie nového termínu možno uviesť rad *rozteč* — *delenie* — *vzdialenosť* — *rozstup*.

Proti významove nepriezračnému termínu *rozteč* vo význame „vzdialenosť rovnočahlých profilových bodov dvoch susedných zubov, meraná oblúkom na kružnici delenia, čiže vzdialenosť osi dvoch susedných zubov toho istého kolesa“⁷⁹ ustálil sa termín *delenie*, zaiste vplyvom nemeckého termínu *Teilung*. Podobne aj proti termínu *Teilungskreis* — *roztečná kružnica* sa ustálila podoba *kružnica delenia*. Pritom však pre *rozteč* vo vzťahu k nitom sa ustálil termín *vzdialenosť nitov* (vzdialenosť osí nitov v jednotlivých radoch a švoch).

V kruhoch odborníkov sa však pociťovala nevhodnosť tohto termínu nielen preto, že šlo o kalk z nemčiny a že sa pôvodný jeden termín musel rozlišovať podľa sféry použitia, ale predovšetkým pre malú významovú priezračnosť: delenie je na ozubenom kolese druhoradou vecou. Prvoradá je vzdialenosť osí zubov. Ani termín *vzdialenosť* nie je dosť výstižný, lebo sice vyjadruje, že ide o odľahlosť dvoch bodov, ale nevyjadruje, že ide o vzdialenosť medzi viacerými bodmi. Po dlhšom období váhania sa konečne ustálil termín *rozstup*, známy už v telovýchovnej terminológii, ktorý práve vyjadruje odľahlosť medzi viacerými jedincami, resp. v technike odľahlosť medzi viacerými bodmi.

Od názvu *rozstup* sa dajú odvodzovať, a to pohodlnejšie ako od názvu *delenie*, aj ďalšie potrebné názvy, najmä *rozstupová rovina*, *rozstupová plocha*, *rozstupová čiara*, *rozstupový bod*.

Oveľa nepríjemnejšie sa pociťovala neustálenosť v botanickej nomenklatúre, pretože sa týkala väčšieho počtu názvov a prejavovala sa i častejšími zmenami.

Základnú príčinu neustálenosti v tejto oblasti treba hľadať vo vplyve českej botanickej nomenklatúry, uplatňovanom najmä me-

⁷⁹ Terminológia časti strojov, Bratislava 1952.

nej orientovanými prekladateľmi českých učebníc, ktorí nepoznali domácu, už ako-tak ustálenú nomenklatúru. Bola tu podobná situácia ako kedysi v zoologii (porov. str. 25). Ďalšou príčinou neustálenosti bola nevypracovanosť zásad pre tvorenie názvov rastlín a často i neznosť základných slovotvorných, ba i pravopisných princípov slovenčiny. Ukazuje sa to i na slovenských názvoch rastlín v Dostálovej *Květene ČSR*,⁸⁰ kde sú napr. názvy *marhula* (marhuľa) *loptovka* (lóptovka), *drobnobýl* (drobnobyl'), *leskoplod* (leskloplod), *klinček Jaczóho* (klinček Jaczov), *trýzel Perovského* (trýzel Perovského), *chvojník dvojklasný* (chvojník dvojklasý), *smlđnik olešníkovitý* (smlđník olšovníkovitý), *lomikameň triprstý* (lomi-kameň trojprstý) a pod.

Po odstránení uvedených príčin treba predpokladať, že vydanie *Slovenskej botanickej nomenklatúry* podstatne prispeje k ustáleniu slovenských názvov rastlín.

5. JEDNOZNAČNOSŤ A PRESNOSŤ TERMÍNU

Dôležitou vlastnosťou termínu je, aby presne a jednoznačne, bez možnosti rôzneho výkladu a pochopenia vyjadroval daný pojem.

V tomto ohľade sa termín zásadne líši od bežne používaných slov. Kým bežne používané slovo často dostáva jednoznačný význam až v kontexte, v závislosti od významu ostatných slov v kontexte, význam termínu musí vždy vyplývať z neho samého, a to od samého začiatku, keď bol vybraný na vyjadrovanie určitého pojmu. Túto vlastnosť, nezávislosť termínu od kontextu, správne zdôrazňuje R. A. Budagov.⁸¹

Jednoznačný termín, ako hovorí Budagov, pomáha spresňovať i sám pojem. Tak napr. Karamzinom utvorený termín *promyšlenosť* pomohol odlísiť nový pojem priemyslu od starej predstavy a tak spresnil tento nový pojem. Aj Marxov termín *nadhodnota* (*Mehrwert*) jasne osvetlil, že ide o časť hodnoty, ktorú produkuje

⁸⁰ R. Dostál, *Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cévnatých rostlin, na území Československa planě rostoucích nebo běžně pěstovaných*, Praha 1950; porov. aj podrobnú recenziu F. Buffu v Jaz. časopise VII, 1953, 198–206.

⁸¹ R. A. Budagov, cit. dielo, 19.

pracujúci nad hodnotu pracovnej sily a ktorá je tak prameňom bezprávneho zisku pre kapitalistu. Tým odhalil Marx i podstatu kapitalistického vykorisťovania.

Jednoznačnosť termínu však ešte neznamená, že by sa nejaký termín nedal vysvetľovať niekoľkými spôsobmi. Možno tu uviesť jasný rozdiel v chápaní pojmu i termínu *demokracia*, na ktorý upozornil V. I. Lenin:⁸² „Kapitalizmus myslí pod demokraciou demokraciu pre nepatrnu menšinu, pre boháčov, kým diktatúra proletariátu bude znamenať skutočnú demokraciu pre väčšinu.“

Rôzne možnosti vysvetľovania zrejme súvisia s tým, že „ľudia, jednotlivé sociálne skupiny, triedy, vôbec nie sú ľahostajné k jazyku.“⁸³ Rozumie sa, že pre takéto triedne chápanie termínov sú väčšie predpoklady v terminológii sociálno-politickej, menej v terminológii biologickej a technickej.

Jednoznačnosť a presnosť termínu sa dosahuje aj niektorými formálnymi prostriedkami. Slovotvorné prostriedky sa na tento cieľ využívajú napr. v názvoch *matica*, *hlavica*, *prstenec*, *reťazec*, kde sa príponami *-ica*, resp. *-ec*, ktoré inak majú v systéme slovenských slovotvorných prípon svoj osobitný význam a využívajú sa v samostatných slovotvorných typoch, vyjadruje, že nejde o *matku*, *hlavu*, *reťaz*, *prsteň*, ale o niečo iného, pravda, so základnými slovami sémanticky späťho. V takýchto prípadoch možno hovoriť o ustálení významu konvenciou.

Presnosť a jednoznačnosť sa dosahuje aj tým, že mnohé slová, ktoré sú v bežnom jazyku synonymami, stávajú sa v terminológii (dohodou odborníkov) osobitnými termínnimi s presne vymedzeným významom. S týmto javom sa stretávame najmä v právnej terminológii,⁸⁴ kde sa napr. rozlišuje *čin* a *úkon*, *splnomocnenie* a *plnomocenstvo*, *súhlas* — *schválenie* — *privolenie* — *povolenie*. Podľa *Právnického terminologického slovníka*⁸⁵ termín *čin* sa používa v združených pomenovaniach *čin proti dohovoru*, *protiprávny čin*, *trestný čin*, *zakázaný čin*, *čin zakladajúci alebo zrušujúci práva*,

⁸² V. I. Lenin, *Štát a revolúcia*, Bratislava 1949, 89—91.

⁸³ J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede*, 13.

⁸⁴ Š. Luby, cit. článok, 204—205.

⁸⁵ *Právnický terminologický slovník*, Bratislava 1952.

zastupiteľný čin. Teda zrejme ide o to, čoho sa môže niekto dopustiť, čo môže spáchať. Zo spojení *dvojstranný úkon*, *mimovoľný úkon*, *exekučný úkon*, *jednostranný úkon*, *opatrovanský úkon*, *súdny úkon*, *úradný úkon*, *správny úkon*, *úkon vladnej moci* vidieť, že ide o konanie, ktoré nemožno spáchať (teda nie je trestné), ale iba jednoducho vykonať, uskutočniť. Najzrejmejší je tento rozdiel pri porovnaní terminov *právny čin* a *právny úkon*. Kým právny čin je jednoducho konanie, právny úkon zahrnuje aj to, keď sa niečo nekoná, ale má to právne následky. Právny úkon je teda abstraktný zhrnujúci názov pre konania a opomenutia.

Medzi *plnomocenstvom* a *splnomocnením* je rozdiel daný tým, že splnomocnenie je úkon, kým plnomocenstvo je „jednostranný, tretím osobám adresovaný prejav zmocniteľa o udelení a rozsahu zmocnenia“.

Podobným spôsobom sa v terminológii meliorácií diferencujú synonymné slová *blato* — *bahno* — *kal* — *mûl*. Kým termínom *blato* sa označuje vodou navlhčené a nejakým spôsobom, najčastejšie šliapaním alebo vozidlami premiesená pôda, termín *bahno* sa používa na označenie dlhšie trvajúceho, stálejšieho blata a termín *kal* sa používa vtedy, keď sa má zdôrazniť činnosť, ktorou vznikol (napr. *saturačný kal*, *ryžový kal*, *kotolný kal*).

Na diferencovanie blízkych pojmov sa ľahko využívajú okrem uvedených prípon *-ica*, *-ec* v type *matica*, *prstenec* aj ostatné prípony, ba aj predpony. O ich využití bude podrobnejšie reč v tretej kapitole.

Požiadavka jednoznačnosti však neznamená, že by sa pre každý pojem a každú vec mal utvoriť osobitný termín. Pri dôslednej snáhe splniť túto požiadavku by sme iste prišli do rozporu s celkovými možnosťami našej slovnej zásoby i so slovotvornými možnosťami slovenčiny. Pojmov a vecí, ktoré sa majú pomenovať, je nepochybne oveľa viac než všetkých pomenovacích možností. Preto sa nemožno vyhnúť tomu, aby jedno slovo, jeden termín nemal viac významov, resp. aby sa nepoužíval na vyjadrenie viacerých pojmov. Vyplýva to aj zo skutočnosti, že základom motivácie termínu môžu byť rôzne charakteristické vlastnosti predmetu.

Od jednoznačnosti treba teda odlišovať jednovýznamovosť a ob-

medzi ju na požiadavku, aby sa rôzne pojmy v tom istom odbore nevyjadrovali tým istým termínom.

Skutočný stav totiž ukazuje, že ak sa tým istým slovom vyjadrujú dva pojmy v dosť odľahlých odboroch, obyčajne to nebýva na prekážku presnosti a jednoznačnosti. Úmyselne tu používame výraz „tým istým slovom“, nie „terminom“, lebo ide skutočne len o to isté slovo, kým termín je každý raz iný, v každom odbore ide o samostatný termín.

Tento stav je zachytený v každom výkladovom slovníku, kde sa pod jedným heslovým slovom uvádzajú rôzne významy alebo významové odťienky uvedené podľa potreby aj skratkou príslušného vedného alebo výrobného odboru.

Slovo *kmeň*, spracované pre normatívny slovník spisovnej slovenčiny,⁸⁶ má napr. takúto významovú štruktúru: 1. nadzemná časť stromu od koreňov po konáre, ktorá nesie korunu stromu, 2. v predtriednej spoločnosti spoločenstvo niekoľkých príbuzných rodov, 3. *zastar.* národ alebo niekoľko príbuzných národov, 4. *zool., bot.* skupina príbuzných tried v klasifikácii živočíchov alebo rastlín, *biol.* súhrn jedincov majúcich podobné ústrojenstvo, 5. *lingv.* základná časť slova bez koncoviek. Treba pripomenúť, že slovo *kmeň* sa aj v prvom význame používa ako lesnícky termín, v druhom význame ako etnografický, resp. spoločenskovedný termín.

Pritom lexikologický, resp. lexikografický vzťah medzi takýmito termínnmi môže byť rozličný.

Niekedy ide jednoducho o prenesenie významu, ako vidieť napr. na termínoch *kmeň* v lesníctve a gramatike, *lopatka* v technike a ako názov ryby, *let* v letectve a v ľahkej atletike atď.

Inokedy je zhoda iba vonkajšia, vyvolaná tvorením podobnou príponou, ale s iným významom: *kopytník* v zoologii je motivovaný tým, že ide o zviera, ktoré má kopytá, v botanike tým, že ide o rastlinu, ktorá sa podobá kopytu. Názov *lyžičník* ako schránka na lyžice je motivovaný tým, že slúži na ukladanie lyžíc, kym v botanike je motivovaný tým, že má podobu lyžice. Podobné roz-

⁸⁶ V. Budovičová, *Spracovanie významovej štruktúry slov vo výkladovom slovníku*, Slov. reč XX, 1955, 14—29 (19).

dielne motivácie sú v názvoch ako *soľnička* — nádoba na soľ proti *soľnička* — rastlina majúca slanú príchuť, *mliečnik* — nádoba na mlieko proti *mliečnik* — rastlina vypúšťajúca šťavu podobnú mlieku. *Trávnica* v etnografii je pieseň spievaná pri kosení, resp. hranbán sena (trávy), v botanike rastlina podobná tráve, *prúdnica* v technike je názov čiary vyjadrujúcej prúdenie vzduchu, v zoológii ľudový názov jalca pásavého, *klen* je v botanike názov stromu, v zoologii názov ryby.

Podobných dvojíc, najmä pokiaľ ide o odvodené slová, našlo by sa nekonečné množstvo. Ich existencia pritom nijako nezmenšuje hodnotu a presnosť terminológie práve preto, že ide o názvy v odlišných odboroch a že je v nich jasná a odôvodnená aj odlišnosť motivácie.

O viacvýznamovosti možno vcelku hovoriť, ako sme už naznali, len z hľadiska bežnej slovnej zásoby, do ktorej patria všetky terminy. Z hľadiska príslušnej terminológie ide však o samostatné terminy s jedným, presne vymedzeným významom práve tak ako v prípadoch, kde z hľadiska lexikológie ide o homonymá, napr. v dvojiciach *bar* — druh rastliny a jednočka tlaku, *lata* — druh dosky a druh kvetenstva, *výmena* — výhybka a výmena v ekonomickom význame.

Pripady skutočnej viacvýznamovosti sú zriedkavé. Pritom sa niekedy tým istým slovom pomenúva i určitý zjav i náuka o ňom. Taký prípad je napr. v termíne *prúdenie*, ktorým sa podľa *Leteckého terminologického slovníka*⁸⁷ označuje jednak pohyb tekutín, jednak náuka o pohybe tekutín a o silách na ne pôsobiacich za pohybu, alebo v termíne *ochrana lesov*, ktorým sa podľa *Lesníckeho terminologického slovníka*⁸⁸ označuje jednak činnosť smerujúca k zabráneniu poškodenia lesa, jednak náuka o tejto činnosti.

Skutočná viacvýznamosť je napr. v termíne *kličivosť*, ktorým sa označuje jednak schopnosť prejsť z embryálneho štátia do vegetačného štátia, jednak pomer počtu vzídených semenáčikov k počtu vysiatych semien, pričom v druhom význame ide o mierne

⁸⁷ Letecký terminologický slovník, Bratislava 1953.

⁸⁸ Lesnícky terminologický slovník, Bratislava 1953.

posunutie prvého významu. (O tomto zjave podrobnejšie v tretej kapitole.)

Metonymické prenesenie významu je napr. v termíne *výfuk*, ktorým sa označuje jednak dej v spaľovacom motore, pri ktorom vyexpandované splodiny horenia opúšťajú valec, jednak potrubie, ktorým sa odvádzajú spaliny do voľnej atmosféry.

Len o zdanlivú viacvýznamosť ide napr. v termíne *dráha* v *Le-teckom terminologickom slovníku*, kde sa ním označuje jednak spojnica všetkých polôh, ktorými hmotný bod prebieha za pohybu, jednak dopravná cesta, po ktorej sa vykonáva doprava. Sú to zrejme dva odlišné termíny, spojené v slovníku len preto, že sa obidva používajú v letectve. Podobný vzťah je aj medzi významami termínu *žer* v *Lesnickom terminologickom slovníku*, kde ide jednak o požieranie rastlín hmyzom, jednak o pastvu ošípaných na opadanom žaludi.

V termíne *nálet* v tom istom lesníckom slovníku sa uvádzajú až tri významy, pričom vzťah medzi prvým a druhým je úplne iný než vzťah medzi týmito dvoma a tretím. Významy „prirodzené nasemenenie drevín“ a „súhrn semenáčikov vyrastených z prirodzeného nasemenenia“ súvisia metonymicky, kým tretí význam „hromadné napadnutie stromu, resp. porastu škodlivým hmyzom“ sémanticky s prvými nesúvisí, ide temer o homonymum. Bližší je tu súvis s leteckým náletom.

Z tohto rozboru viacvýznamostí terminov vidieť, že je zjavom pomerne zriedkavým, najmä ak sa berú do úvahy len úzke oblasti daného odboru. Pre lexikografickú prax pri spracúvaní terminologických slovníkov z tohto odboru však vyplýva požiadavka venovať väčšiu pozornosť sémantickým súvislostiam jednotlivých „významov“, resp. termínov a naznačiť ich aj graficky. Terajšie riešenie je úplne mechanické.

6. NOSNOSŤ TERMÍNU

Už pri termíne *spájkovať* sme upozornili na výhodu tohto slovesa, prejavujúcu sa predovšetkým v tom, že sa od neho dajú tvoriť ďalšie potrebné odvodeniny. Túto požiadavku nosnosti správne

zdôraznili M. Roudný a K. Sochor,⁸⁹ podľa ktorých nosnosť termínu znamená, že použitie termínu v akomkoľvek kontexte v oblasti príslušného odboru musí dávať možnosť jednoznačne mu porozumiť a „že zvolený termín má takú formálnu podobu, ktorá umožňuje odvodzovať od neho predovšetkým príponami a predponami ďalšie názvy“.

Predponami a príponami však možno odvodzovať nové termíny iba od jednoslovných termínov, nie od združených pomenovaní. Preto napr. v botanickej nomenklatúre, kde sú záväzné dvojčlenné názvy druhov, tvorí sa názov rodu okrem niekoľkých výnimiek, zdôvodnených ľudovým pôvodom, vždy v podobe jedného slova. Dôvodom je tu jednak hľadisko systémové, totiž snaha zachovať dôsledne dvojčlenný systém pomenovania druhov, ale aj ohľad na možnosti ďalšieho odvodzovania. Pri rozbore slovenskej botanickej nomenklatúry možno zistiť, že blízke druhy, majúce podobné vlastnosti, označujú sa príponou *-ovec*. Popri *breste* (*Ulmus*) je tu *brestovec* (*Celtis*), popri *dule* (*Cydonia*) je tu *dulovec* (*Caenomeles*), podobne popri *hrabe* (*Carpinus*) je tu *hrabovec* (*Ostrya*). Takýchto dvojíc je tu vyše dvadsať, pravda, popri niekoľkých ďalších názvoch, v ktorých sa prípona *-ovec* používa bez opory v paralelnom bezpríponovom názve od rovnakého základu (napr. *klasovec*, *pukovec*, *zvonovec*).

Tento tendenciou sa dá vysvetliť aj názov *smrekovec* pre *Larix*, ktorý sa v ľudovej reči nazýva *červeným smrekom*. V ľudovom názve je už názov *smrek*, ktorý sa modifikuje systémovou príponou *-ovec*, aby sa dal použiť ako jednoslovný názov rodu v dvojslovných názvoch druhov.

Názov *smrekovec* má však ešte aj tú výhodu, že sa dá od neho utvoriť ďalší názov predponou *pa-* pre *Pseudolarix*. Od názvu *červený smrek* by to nebolo možné. Treba poznamenať, že takéto tvorenie predponou *pa-* nie je ojedinelé, lebo predpona *pa-*, zase ako dôležitý systematizačný prvok, vyskytuje sa v názvoch ako *pa-fialka*, *pagaštan*, *pajazmín*, *pakolenec*, *parasca* a pod.

⁸⁹ M. Roudný - K. Sochor, *Terminologický slovník*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 145—155.

7. OTÁZKA ĽUDOVOSTI V TERMINOLÓGII

Z terminologických príspevkov v starých Slovenských pohľadoch, na ktoré sme upozornili v prvej kapitole, vidieť, že v ľudovej reči je dosť veľký počet termínov pre všetky tie veci a pojmy, s ktorými ľud prichádza do styku vo svojom každodennom živote, pri svojej výrobnej činnosti. Je prirodzené, že aj dnešná odborná terminológia sa musí opierať o tieto termíny, musí z nich bohatou čerpať pri tvorení a ustaľovaní nových termínov. Keby sa odborná terminológia zámerne odchýlila od svojho ľudového základu aj v tých prípadoch, kde sú poruke ľudové názvy, stratila by sa veľmi ľahko jednotnosť, celonárodnosť spisovného jazyka a do jazyka by sa vnášali neorganické prvky.

Ľudové slová možno využiť predovšetkým v poľnohospodárskej terminológii,⁹⁰ napr. pri pomenúvaní súčiastok voza, pluhu a vôbec náradia: *voz, hlavnička, lievč, baňor, rebrinák, pluh, plaz, cepy, vidly, hrable, kosa, humno, koterec, cmar, svätka* a pod. No veľa ľudových slov možno využiť aj v iných terminológiách, napr. v strojníctve *svorník, latka, strúhaci kôň*, v architektúre *polica, súsek, podstolina*.

Nie sú zriedkavé ani prípady, že pre jednu vec je v ľudovej reči, najmä podľa jednotlivých nárečí, niekoľko názvov, takže pre potreby odbornej terminológie treba urobiť výber.

Ako typický príklad na takúto krajobrovú pestrosť možno uviesť nárečové názvy pre zemiaky.⁹¹ Z názvov *zemiacky, zemáky, krumple, bandurky, švábka, grule, repa* sa v spisovnom jazyku a teda aj v terminológii rastlinnej výroby uplatňuje len podoba *zemiacky*, a to jednak preto, že sa už oddávna používa ako botanický termín pre *Solanum tuberosum*, hoci botanicky patria k rodu *lučok* (*Solanum*) spolu s *rajčiakom* (*Solanum lycopersicum*), jednak preto, že je významovo najpriezračnejší: naznačuje, že najcharakteristickejšia časť tejto rastliny, ktorá sa dá jest, rastie v zemi. Slová *krumple*,

⁹⁰ F. Buffa, *Ľudové prvky v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 65—67.

⁹¹ J. Horecký, *O slovenskej poľnohospodárskej terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 225—229.

bandurky a *švábka* túto vlastnosť nemajú a slovo *repa* sa v spisovnom jazyku používa ako názov pre inú rastlinu (Beta).

Oveľa častejšie sú prípady, že všetky ľudové názvy majú podobu prijateľnú pre spisovný jazyk, i pre odbornú terminológiu. V týchto prípadoch treba pri výbere uvažovať, ktorý z jestvujúcich ľudových názvov je pre odbornú terminológiu v rámci spisovného jazyka najprijateľnejší z hľadiska významovej priezračnosti, systémovosti a nosnosti.

Ak máme napr. pre dosku na pluhu, ktorá odhrňa zem rezanú radlicou, názvy *hrnovačka*, *odhrnovačka*, *hrnačka* a *odháňačka*, treba vylúčiť predovšetkým názov *odháňačka*, lebo názvy tvorené od základu *hrnúť* sú priezračnejšie a priliehavějšie: zem sa *odhŕňa*, nie *odháňa*. Ak sa za základ tvorenia vezme sloveso *hrnúť*, treba ho spresniť predponou *od-* a potom k základu *odhrnováť* pripojiť príponu *-ačka*, ktorou sa systémovo tvoria názvy prístrojov a nástrojov. Názov *hrnovačka* nie je vhodný preto, že nejestvuje sloveso *hrnováť*, názov *hrnačka* nevyhovuje preto, že od slovies typu *hrnúť* (ktoré okrem toho ani nevystihuje danú činnosť) sa slová príponou *-ačka* netvoria.

Podobný stav je aj pri názvoch rastlín. Pre mnohé rastliny, ktoré ľud pozná a presne rozoznáva, sú názvy odlišné v jednotlivých nárečiach. Pri ustaľovaní botanickej nomenklatúry sa berú pochopiteľne len tie ľudové názvy, ktoré najlepšie vyhovujú požiadavkám kladeným na spisovnú botanickú nomenklatúru.

Pre *lucernu siatu* sú napr. známe tieto ľudové názvy:⁹² *vysoká ďatelina*, *večitá ďatelina*, *bludová ďatelina*, *médska ďatelina*, *lučinská ďatelina*, *vojteška*, *lucerka*, *čudbek*. Pre *ďatelinu lúčnu* sú zase názvy *široká ďatelina*, *trojka*, *štajerka*, *šturek*, *koničina*, *zajačka*, *trebič*, *trebíkonina*, *gombačka*.

Mnohé z týchto názvov sú veľmi výstižné, významove priezračné. Názvy ako *vysoká*, *široká*, *večitá ďatelina* sú veľmi jasné a majú pritom aj úplne spisovný ráz. A predsa ich nemožno použiť v botanickej nomenklatúre, kde sa predovšetkým rozlišujú dva rody, *lucerna* (*Medicago*) a *ďatelina* (*Trifolium*), resp. presnejšie druhy

⁹² M. Maloch, *Krmovinárstvo II*, Bratislava 1953.

lucerna siata (*Medicago sativa*) a *datelina lúčna* (*Trifolium pratense*) a kde sú okrem toho aj iné hľadiská pri tvorení druhových názvov, ako sú *lucerna chmeľovitá*, *lucerna kosákovitá*, *lucerna menlivá*, *datelina pochybná*, *datelina poľná*, *datelina otvorená* a pod.

Niekedy je v ľudovej reči také podrobné rozlišovanie, aké nie je pre danú odbornú terminológiu potrebné. Kým v dnešnej právej terminológii sa vystačí s termínmi *synovec* a *neter* pre deti súrodencov, v ľudovej reči sa rozlišuje ešte ďalej podľa toho, či ide o deti sestry alebo brata. Pre deti sestry sú názvy *sestrenec* a *sesternica*, pre deti brata zase názvy *bratanec* a *bratanica*. Kedže pre strýkovho syna je názov *bratanec*, vzniká tak nebezpečná podobnosť a možnosť zámeny termínov *bratanec* — *bratanec* a *sesternica* — *sestrenica*. V dnešnej právej terminológii sa rozlišuje iba *bratanec* a *sesternica* ako strýkove deti a *synovec* a *neter* ako bratove, resp. sestrine deti.⁹³

Sú však časté aj opačné prípady, že v ľudovej reči niet názvov, ktoré sú potrebné v odbornej terminológii. Darmo by sme v ľudovej reči hľadali mnohé názvy pre abstraktné pojmy. Niet napr. ani názvu *súrodenc*, *súrodenci*. V ľudovej reči sa tento pojem vždy opisuje slovami *brať* a *sestra*, *bratia* a *sestry*, ale v právej terminológii sa tento pojem a termín uplatňuje pre svoju presnosť i napriek výhradám niektorých puristicky orientovaných jazykovedcov.⁹⁴

V ľudovej reči chýbajú mnohé abstraktá. Nemožno pokladať za ľudové ani dnes tak bežné slovo, ako je *vozidlo*. Máme sice zhrnujúce pojmy a názvy ako *jariny* a *oziminy*, ale už abstraktné menovanie *obilniny* nie je ľudové. Podobne máme názvy *zemiacky*, *repa*, *kukurica*, ale nie je ľudového pôvodu zahrnujúci názov *kŕmne okopaniny*.

V ľudovej reči často nie sú ani názvy pre celkom bežné predmety, ak tieto predmety vznikajú v poslednom čase. Márne by sme napr. hľadali v ľudovej reči názov pre tú časť pluhu, ktorá

⁹³ Š. Luby, cit. článok, 205.

⁹⁴ J. V. Ormis, Je slovo *súrodenc* potrebné?, Slov. reč XI, 1943—44, 22—23.

chráni pravú kľaču pred trením o pôdu, keď sa pluh zvalí na zem (*plázik*). Podobne nieť v ľudovej reči názvu pre železný oblúk na plužných kolieskach ani pre sedlovitú podložku, o ktoré sa opiera hriadeľ pluhu. Tieto názvy nie sú v ľudovej reči preto, že na starých drevených pluhoch takéto súčiastky neboli, alebo ak aj boli, nebolo ich treba pomenúvať. No dnes musia mať osobitný názov i tie najmenšie súčiastky napr. aj preto, že sa robia opravárske normy a tam sa musí každá súčiastka presne pomenovať.

Nebolo by teda správne požiadavku ľudovosti terminológie vulgarizovať. Ľudová reč má byť pevným základom tam, kde tvorí spoľahlivú oporu pre spisovnú terminológiu, kde ľudové termíny vyhovujú hláskoslovňom i slovotvorným zákonom platným v spisovnom jazyku i osobitným hľadiskám platným v terminológii jednotlivých vedných odborov (systémosť, nosnosť, jednoznačnosť, presnosť a nadovšetko významová priezračnosť).

Do spisovnej terminológie teda nemožno preberať také ľudové slová ako *gánok*, *fertucha*, *géč*, *kisňa*, *mašina*, pretože v spisovnom jazyku máme za ne rovnocenné ekvivalenty *chodba*, *zásterá*, *zarovnávač*, *debna*, *stroj*.

Toto hľadisko treba uplatňovať predovšetkým vo vzťahu k ľudovej, „technologickej“ terminológii a ešte viac k profesionálnym názvom našich remeselníkov a robotníkov, ktorí používajú mnohé slová nemeckého pôvodu, nemajúc zrejme spisovný charakter. Sú to slová ako *šrank*, *šrankovať*, *grathobel*, *puchobel*, *klamra*, *lícňa*, *bolcňa*, *rolňa*, *kvint*, *štémajzňa* a pod.⁹⁵

Takéto termíny sice majú výhodu, že sú jednoznačné a že dosť dobre slúžia dorozumievaniu, ale tieto výhody zrejme nemôžu vyuvažiť ich nespisovný charakter, najmä v jazyku, ako je slovenčina, ktorý je citlivý na slová prevzaté z nemčiny. Pre mnohé z týchto termínov už máme názvy, ktoré majú spisovný ráz, napr. *rozvod*, *rozuádzat*, *skoba*, *skrutka*, *čap*, *závit*, pre niektoré sa začinajú spisovné názvy tvoriť, keď sa začne o týchto odboroch písat. Pri tomto tvorení, ako pri všetkých nových veciach, je často kolísanie, ako

⁹⁵ J. Petrikovič, *Poznámky o strojárskom slangu*, Slov. reč. XIX, 1954, 255—258.

vidieť napr. na názvoch hoblíkov.⁹⁶ Pre ten istý hoblík je raz názov *profilovač*, inokedy *rímsovník*, vedľa seba sú názvy ako *zaoblovač* — *zaoblovák*, *žliabkovač* — *žliabkovák*, *široký profilovač* — *nástenkár*, *vyravnávač* — *macek* a pod. V zhode so živými slovotvornými typmi sa tu pomaly ustaľuje tvorenie príponou -č.

Pri ustaľovaní spisovných názvov za takéto ľudové alebo profesionálne názvy treba tvoriť názvy významove priezračné. Názov *liciňa* je v takejto podobe úplne nejasný. Len po dlhšom skúmaní sa ukáže, že je to vlastne nem. *Litze*, resp. *Litzendraht* a že možno preň utvoriť názov *pramienkové lanko* alebo *vysokofrekvenčné lanko*.⁹⁷

Podobne pri názve *karbovňa* treba vychádzať z toho, že ide vlastne o doštenú skriňu, nádrž na hasenie vápna a utvoriť napr. názov *hasnica*, na rozdiel od terminu *hasiareň*, ktorým sa označuje miestnosť, dielňa, podnik na hasenie vápna.

Do spisovnej terminológie nie je výhodné preberať slová pôsobiace expresívne. Miesto *gágor* máme preto v anatomickej terminológii *pažerák*, miesto *bambuch brucho*. Snaha vyhnúť sa expresivite viedla lekárov k hľadaniu nejakého menej emocionálneho termínu pre *testis* — *vajce*. Hoci názov *vajcia* pre *testes* je celkom ľudový, jestvujú aj odvodeniny od neho (napr. *vajčiak* — žrebec), v súčasnej slovenskej lekárskej literatúre sa začína dávať prednosť neutrálnemu termínu *semenník*, prevzatému z rastlinnej biológie.⁹⁸

8. OTÁZKA MEDZINÁRODНОСТИ TERMINOLÓGIE

Možnosť medzinárodného dorozumenia je dôležitým predpokladom najmä pre terminológiu teoretických vedných odborov. Ak sa rovnaké pojmy nazývajú rovnako po celom svete, má to nesmierne výhody. Pravda, túto požiadavku medzinárodnosti nemožno pre-

⁹⁶ J. Horecký, *Poznámky k slovenským názvom hoblíkov*, Slov. reč XIX, 1954, 248—251.

⁹⁷ *Slovník sdeľovací techniky*, ČSN 94. 1—1950, Praha 1950.

⁹⁸ B. Fiľd o, *Príspevok k slovenskému lekárskemu názvosloviu*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 88—91.

ceňovať a uplatňovať na úkor národnej samobytnosti jednotlivých jazykov.

V národných jazykoch, teda aj v ich terminológii, tvoria prevzaté slová dôležitú časť slovnej zásoby, majúce viac alebo menej presne vyhranené miesto. Podľa teórie, ktorú kedysi u nás hlásal V. Ertl, boli prevzaté slová vlastne veľmi vitaným prvkom v terminológii, lebo nič nehovorili o pomenúvanom pojme. Toto tvrdenie však zrejme neplatí všeobecne.

Je sice pravda, že prevzaté slová, ktoré prenikli do širokého, bežného používania, obyčajne už nemajú vnútornú formu, teda možno im ľahšie pripísť nejaký význam než domácim slovám, ktoré už svojou vnútornou formou ukazujú aspoň na niektoré vlastnosti predmetu, ktorý označujú, a tesne súvisia so sémantickými okruhami ostatných domáčich slov. No najmä pri takých prevzatých slovách, ktoré sú vlastne umele utvorené z gréckych a latinských prvkov, aspoň odborníkom je známa ich vnútorná forma, ako vidieť z častých odkazov na latinské a grécke slová, z ktorých vznikli niektoré novozavádzané alebo v súvislosti výklade osvetľované terminy. Ide o také slová ako *fonéma*, *karnalit*, *telefón*, *televízia*, ba aj o také celkom nové, ako sú *vidikon*, *ortikon* v televízii.

Slová tohto druhu majú úplne spisovný ráz a pre svoju potenciálnu vnútornú formu sa preberajú pomerne ľahko. Dôvodom pre preberanie je aj ich medzinárodnosť, používanie vo väčšine svetových jazykov.

Slová zo živých jazykov, ktoré sa na rozdiel od spomenutých grécko-latinských slov oveľa častejšie preberajú priamym, ústnym stykom — pri písomnom styku sa takéto slová obyčajne kalkujú — sú rovnako dôležitým, hoci menej využívaným prvkom odbornej terminológie, pravda, ak nemajú nespisovnú podobu, ako sme spomenuli vyššie v súvislosti so slovami typu *bolcňa*, *gánok*.

Z formálneho hľadiska sa prevzaté slová, najmä slová grécko-latinského pôvodu, prispôsobujú slovenskému pravopisnému systému.⁹⁹ Slová zo živých jazykov si obyčajne ponechávajú pôvodní

---

⁹⁹ F. Buffa, *O medzinárodnosti v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 129—132.

pravopisnú podobu, napr. *rendement*, okrem slov všeobecne známych a bežne používaných (*futbal*, *volejbal*, *maršal*). Veľmi nápadný rozdiel v pravopise medzi slovami grécko-latinského pôvodu a slovami zo živých jazykov je napr. v názvoch minerálov.

Tieto názvy sa tvoria príponou *-it* jednak od gréckych alebo latinských slov, jednak od názvov miest alebo mien objaviteľov. Názvy utvorené od gréckych alebo latinských slov sa prispôsobujú nášmu pravopisu, takže píšeme napr. *fyllit*, *hematit*, hoci pôvodne zneli *phyllit*, *haemathit*. Názvy utvorené od mien miest a priezvisk nemôžeme takto písť, lebo v slovenskom pravopise platí zásada, že vlastné mená okrem niekoľkých všeobecne známych mien sa neprepisujú foneticky, ale zachováva sa ich pôvodný pravopis. Ak sa teda nejaký nerast nazýva podľa náleziska Annabergu, musí sa písať *annabergit*, nie *anabergit*. Podobne ak sa určitý nerast nazýva podľa svojho objaviteľa Thompsona, píše sa *thompsonit*.

Kolisanie v pravopise je v tých cudzích slovách, ktoré sa preberajú prostredníctvom ruštiny. Názvy ako *dispečer*, *kombajn*, *depo* píšeme podľa ruského prepisu, teda vcelku domácom slovenským pravopisom, kým názvy ako *boyler*, *kontainer*, *scraper* píšeme obyčajne podľa pôvodného, nie ruského pravopisu.

Niekedy sa však aj v slovách grécko-latinského pôvodu rozlišuje pravopis podľa toho, či ide o bežné slovo alebo o menej známy odborný termín. Píše sa napr. *ašpirant*, *ašpirovať*, *ašpirácia*, ale v lekárskych termínoch *aspirácia*, *aspirín* zachováva sa pôvodné s. Podobne napr. v dvojici *inšpirácia* (vnuknutie) a *inspirácia* (vdýchnutie, vdych), lebo ide aj o zrejmý významový rozdiel.

Medzinárodnosť a medzinárodné súvislosti v terminológii sa však neprejavujú iba preberaním cudzích slov, ale azda v ešte väčšej miere kalkovaním, doslovným prekladaním. Kalkovanie býva v súčasnej slovenčine najmä pri tvorení domáčich názvov podľa vzorov zo živých jazykov, kým v minulosti sa často kalkovali aj slová grécko-latinského pôvodu.

Pritom je pochopiteľné, že sa kalkujú len tie slová, termíny, ktorých vnútorná forma je jasná, zrozumiteľná, pretože kalkovanie je vlastne preberanie vnútornej formy, ako ukázal B. Unbegaun

pri výskume kalkov v slovanských jazykoch.¹⁰⁰ Chápanie kalkovania ako preberania vnútornej formy je bežné i dnes, ako vidieť z výkladu V. A. Bulachovského¹⁰¹ a J. Kuryłowicza.¹⁰²

Kuryłowiczov výklad o tom, že pri kalkovaní terminu z cudzieho jazyka pridávame domácomu slovu, už jestvujúcemu alebo špeciálne na ten ciel utvorenému, ktorého význam sa zhoduje s prvotným významom cudzieho slova, jeho druhotný (prenesený, odvodený) význam, treba však doplniť v tom zmysle, že pri kalkovaní nejde len o jednotlivé slová, ale z hľadiska terminológie aj o zdrúžené pomenovania, pričom vzťah medzi jedným slovom a viacslovným vyjadrením jeho obsahu v inom jazyku je rozličný.

Najjednoduchším prípadom je, keď proti neodvodenému slovu cudzieho jazyka stojí neodvodené slovo domáceho jazyka, už jestvujúce sice, ale pridá sa mu ten význam, aký má v cudzom jazyku. Nemeckým slovom *Feder* sa označuje okrem pera vtáka (pluma) aj druh zárezu pri spájaní dosák (*Nut und Feder*). Podľa toho sa aj slovenskému slovu *pero* pridáva uvedený druhý význam (spojenie na pero a drážku).¹⁰³ Proti odvodenému slovu cudzieho jazyka môže stať odvodené slovo domáceho jazyka, ale s rovnako posunutým významom. Napr. nem. *Spiegel*, slov. *zrkadlo* neznačí len sklo s amalgamovaným náterom na zadnej ploche, odrážajúce svetelné lúče, ale rovnako v obidvoch jazykoch aj rozmery tlačenej stránky zaplnenej typmi.

Mnohé kalky sú čisto mechanické: proti predpone alebo prípone stojí korešpondujúca predpona alebo prípona preberajúceho, kalkujúceho jazyka, proti základnému slovu stojí rovnoznačné domáce slovo. Je pozoruhodné, že v tomto type kalkov sa najčastejšie využívajú predpony, ako vidieť z kalkov *subjekt* — *podmet*, *koefficient* — *súčinitel*, *consona* — *spoluhláska*, *conscientia* — *svedo-*

¹⁰⁰ B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves*, Revue des études slaves XII, 19 n.

¹⁰¹ L. A. Bulachovskij, *Vvedenie v jazykoznanije II*, Moskva 1953, 125.

¹⁰² J. Kuryłowicz, *Zametki o značení slov*, Voprosy jazykoznanija 1955, č. 3, 73—81.

¹⁰³ F. Buffa, *O medzinárodnosti v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 129—132.

mie, Untergruppe — podskupina, Anweisung — návod, Untergriff — podchyt a pod.

Za kalky však treba pokiaľať aj také prípady, keď sa rovnaká vnútorná forma vyjadruje odlišnými formálnymi prostriedkami. Proti zloženým slovám v nemčine bývajú v slovenčine združené pomenovania: *Hochspannung — vysoké napätie*, proti zloženým slovám bývajú odvodené slová: *Härtemittel — kalidlo*. Zložené slovo proti zloženému býva zriedkavejšie: *Wolkenkratzer — mrakodrap, Wellenführer — vlnovod, aqueductus — vodovod*.

Spôsob, akým sa vyjadruje vnútorná forma, závisí pri kalkovaní od typu jazyka, totiž či je kalkujúci jazyk lexikalizovaný alebo morfologizovaný¹⁰⁴ (resp. podľa Unbegaua kalkový alebo nekalkový), príp. či je rekčný alebo morfologický. V morfologizovanom jazyku je väčší počet kalkov v podobe odvodených slov, v lexikalizovanom jazyku sú kalky možné iba v podobe rekčných pomenovaní typu franc. *chemin de fer*, alebo sa miesto kalkovania preberá celé cudzie slovo.

Pravda, o skutočnom využití kalkov v danej terminológii nerozchoduje, či je preberajúci jazyk lexikalizovaný alebo morfologizovaný. Tu sú dôležité iné momenty.

Prvý z týchto momentov je ten, či sa dá kalkovaním utvoriť významove priezračný termín, zapadajúci do systému danej terminológie a dostatočne nosný. Pokusy o kalkovanie terminu *ekonomizér* (z angl. *economiser*) v podobe *užitočník* alebo *hospodárnik* stroskotali na tom, že ani jedno z týchto slov nevystihuje podstatu veci a že slovotvorné typy, ktoré sa tu využívajú, nemajú nikdy taký význam, aký sa dáva slovu *ekonomizér*. Podobne nemal úspech ani kalk *pojemník* miesto *akumulátor*, ani *rozvid* miesto *televízia*. i keď v tomto prípade bola zdanlivá opora v názve *rozhlas pre rádio*.

Na osude dvojice *rozhlas — rozvid* možno ukázať ďalšiu okolnosť: kalkovanie je do veľkej miery aj výrazom módy. Kalky vznikajú obvyčajne v obdobiach, keď sa z nacionálnych dôvodov prejavuje snaha vyjadriť všetky pojmy prostriedkami vlastného jazyka. Takéto obdobia sú známe z vývinu nemčiny i maďarčiny. V češtine

¹⁰⁴ A. V. Isačenko v prednáške o tvorení slov.

bolo takéto obdobie v dobe obrodenia a potom v menšom rozsahu, ale trvalejšej platnosti aj po vzniku prvej Československej republiky, keď sa začínať tvoriť názvoslovie mnohých odborov. V slovenčine bolo takéto obdobie hneď po uzákonení štúrovskej spisovnej slovenčiny, ako vidieť zo snáh M. Godru, na ktoré sme upozornili v prvej kapitole.

Ďalším rozhodujúcim momentom je miera, do akej sú prevzaté termíny zaužívané, resp. inak, v akej všeobecnej spoločenskej situácii sa terminológia ustaľuje. Ak sa ustaľuje v období, keď už spisovný jazyk vo všeobecnosti je dosť stabilizovaný a slovná zásoba dosť známa, nemajú nádej na úspech ani najpresnejšie kalky. Dnes už nemožno v slovenčine kalkovať ani taký mineralogický názov ako *herrengrundit* na *špaňodolit*, hoci ide o nerast pomenovaný podľa Herrengrundu, t. j. dnešnej Španej doliny, pretože názov *herrengrundit* je už nielen medzinárodne, ale aj u nás pevne ustálený.

Nemožno dnes kalkovať ani názvy ako *neutrón*, *atóm*, *urán*, *plutón* do podoby *nestranec*, *jadro*, *nebeštan*, *mohutník*, pretože takýmto názvom by nikto nerozumel.

Napokon zaváži aj okolnosť, že kalkovaním nemožno vždy vystihnúť všetky kombinácie, aké sú možné pri použití latinských alebo gréckych predpôn, resp. kombinácií oboch. Vôbec nemožno kalkovať napr. právne termíny *abrogácia*, *derogácia*, *prorogácia*, *obrogácia*,¹⁰⁵ tažko by sa dali kalkovať termíny s predponou *hypo-*, *hyper-*, *super-*, *meta-* a pod.

9. VZŤAH SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE K ČEŠTINE

V súvislosti s preberaním termínov z cudzích jazykov nemožno obísť ani pálčivú otázku preberania termínov z češtiny do slovenčiny. Na pomer češtiny a slovenčiny, ako sme už ukázali v prvej kapitole, narážalo sa vo všetkých obdobiach vývinu slovenského spisovného jazyka, ale najmä terminológie. Tento problém sa riešil vždy jednak viac-menej neurčito a s akousi rozpačitosťou, jednak až s nádyhom šovinizmu z českej i slovenskej strany.

¹⁰⁵ Š. Luby, cit. článok 223.

Za dnešného stavu sú podmienky pre samostatný vývin slovenského spisovného jazyka a teda i slovenskej odbornej terminológie i pre skúmanie českého vplyvu podstatne priaznivejšie než kedykoľvek predtým.

Slovenčina a čeština sú jazyky veľmi blízke nielen svojím pôvodom, genetickou príbuznosťou, zaradením v rodine slovanských jazykov, ale i celkovou štruktúrou fonematickou, slovotvornou, tvaroslovou i syntaktickou. Pri tejto veľkej hudobnosti oboch jazykov sú však medzi nimi i zrejmé rozdiely, a to aj v slovníku.

Jasný rozdiel je už aj v takých bežných slovách ako *doska* proti čes. *prkno*, *dedina*, *dedinský*, *dedinčan* proti čes. *ves*, *vesnice*, *vesnický*, *vesničan*.¹⁰⁶ Je preto prirodzené, že takéto rozdielne slová sa uplatňujú aj v odbornej terminológii. Preto v technickej terminológii máme *kefu*, *kúpeľ*, *már*, *hrdzu*, *plytký*, *párny*, *nepárny* proti čes. termínom *kartáč*, *lázeň*, *zed*, *řez*, *mělký*, *sudý*, *lichý* a pod. V zoologickej nomenklatúre i v živočisnej výrobe je proti čes. názvom *krocan*, *krúta*, *želva*, *brav*, *kozel* v slovenčine *moriak*, *morka*, *korytnačka*, *ošípaná*, *cap*. V anatomickej terminológii je napr. sloven. *pera* proti čes. *ret*, sloven. *pažerák* proti čes. *jícen*, sloven. *oblička*, *nadoblička* proti čes. *ledvina*, *nadledvina*, sloven. *mihalnica* proti čes. *víčko* a pod. Značné rozdiely sú aj v botanickej nomenklatúre a rastlinnej výrobe. Proti čes. názvom ako *bruķev*, *květák*, *zeli*, *chrpa*, *tykev*, *kmín* sú v slovenčine názvy *kaleráb*, *karfiol*, *kapusta*, *nevádzca*, *dyřia*, *rasca* a pod.

Všetky tieto názvy sú v spisovnej slovenčine všeobecne známe a používané, hlboko zakorenené v ľudovej reči, sú celonárodné zrozumiteľné a tvoria tak základ príslušných terminológií. Nemalo by preto zmyslu chcieť ich nahradiť slovami prevzatými z češtiny vo funkcií odborných termínov.

No nemožno prebrať z češtiny ako odborné názvy ani také slová, ktoré sice majú rovnakú hláskovú podobu (prípadne s odchýlkami vyplývajúcimi z rozdielu hláskovej štruktúry češtiny a slovenčiny), ale majú iný význam v slovenčine a iný v češtine.

¹⁰⁶ J. Hornecký, *Vzťahy medzi slovenskou a českou terminológiou*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 257—261.

Proti čes. *zboží* sice je v slovenčine slovo *zbožie*, ale význam týchto dvoch slov je úplne rozdielny: v češtine, ako je známe, *zboží* znamená „predávaný výrobok“, v slovenčine *zbožie* je synonymom slova *obilie* a predávaný výrobok sa označuje slovom *tovar*. V češtine i slovenčine je slovo *lichva*. Ale kým v češtine znamená nemorálne vykoristovanie požadovaním vysokých úrokov za požičané peniaze, v slovenčine sa ním označuje rožný dobytok a pre požadovanie vysokých úrokov je názor *úzera*.¹⁰⁷ V češtine i slovenčine sú hláskove zhodné slová *kouřit*, resp. *kúriť*, no české *kouřit* znamená *fajčiť*, kým v slovenčine *kúriť* je to, čo v češtine *topit*.

Táto významová odlišnosť mnohých slov sa pochopiteľne prejavuje aj v odborných názvoch. Proti čes. termínom *zbožní výroba*, *lichvař*, *kuřivo* sú v slovenčine termíny *tovarová výroba*, *úžerník*, *fajčivo* a pod.

Sú aj také prípady, kde je v hláskoslovne zhodných slovách čiastočne zhodná aj významová štruktúra, ale jednotlivé významy sú v podstatne odlišnom vzťahu k ostatným slovám slovnej zásoby.

Pri rozbore významu českých slov *hat* a *jez*¹⁰⁸ sa ukázalo, že české slovo *hat* má podstatne odlišný význam než slovenské slovo *hat*. V slovenskom slove *hat* je jasný súvis so slovesom *hatať*, kým slovo *jaz*, resp. české *jez* s nijakým slovesom nesúvisí.

Podľa *Příručného slovníka jazyka českého*¹⁰⁹ *hat* je zväzok prútia rozličnej hrúbky i úpravy, používaný na stužovanie svahov alebo vodných stavieb, príp. cestička zhotovená z otepov, raždia a guľatých polien. Slovo *jez* sa v tomto slovníku vysvetluje ako stavba v koryte tečúcej vody na umelé zvýšenie vodnej hladiny.

V *Slovníku spisovného jazyka slovenského*¹¹⁰ sa slovo *hat* vysvetluje ako priehrada, ktorou sa zastavuje voda obyčajne pred mlynom, ďalej ako *priehrada so zastavenou vodou*, *splav*, *jaz*, a napokon v prenesenom význame ako *prekážka*, *závada*. Slovo *jaz* sa

¹⁰⁷ Š. Luby, cit. článok, 221.

¹⁰⁸ J. Horecký, *Ešte k terminológii vzdúvadiel*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 249—252.

¹⁰⁹ *Příruční slovník jazyka českého I*, Praha 1931.

¹¹⁰ A. Jánošík - E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského*, Turč. Sv. Martin 1947—49.

v tomto slovníku vysvetľuje iba synonymnými slovami *hať*, *splav*, *stav*.

Pozoruhodná je najmä okolnosť, že kým slovo *hať* má tri významy, slovo *jaz* má iba jeden význam, pričom pochopiteľne aj dokladov je nepomerne viac pri slove *hať* než pri slove *jaz*. Dôležitejšie je však to, ani v jednom doklade na *hať* nemožno nájsť ten význam, aký má slovo *hať* v češtine v prvom význame, ba ani význam „fašina“, aký má v druhom význame.

Všetky tieto významové rozdiely hovoria pre to, že proti čes. termínu *jez* je v slovenskej terminológii vodných stavieb celkom oprávnený termín *hať*.

Na komplikovanejší prípad významových rozdielov upozorňuje Š. Luby v cit. článku pri termínoch *plat*, *odplata*, *platba*, pravda, v rôznych významoch. Proti čes. termínu *plat* nemožno v slovenčine v každom prípade použiť slovo *plat*, lebo v slovenčine má toto slovo len význam „odmena osoby, ktorá je v pracovnom pomere, pokiaľ nedostáva za prácu mzdu“. Preto napr. proti spojeniu *oprávnení dědice přimout platy* má byť v slovenčine *oprávnenie dediča přijat platby*, proti čes. *vrácení poskytnutého platu* má byť *vrátenie poskytnutej sumy* a pod.

Pri preberaní slov z češtiny do slovenčiny je dôležité aj to, či jestvuje v slovenčine podobný slovotvorný typ ako v češtine. Je známe, že vo veľkej väčšine prípadov sú slovotvorné typy v slovenčine i češtine rovnaké. Práve na pozadí tejto prevažnej zhody sa však veľmi vypuklo odráža každé české slovo, ktoré je tvorené odchylné od slovenského slovotvorného typu.

V slovenčine napr. nie sú podstatných mien činiteľského významu s príponou *-čí*. Proti českým slovám ako *lovčí*, *mluvčí*, *průvodčí*, *výběrčí*, *rozhodčí*, *krejčí* sú v slovenčine slová *ovec*, *sprievodca*, *výberca*, *rozhodca*, *krajčír*. Teda vo väčšine prípadov sa využíva v slovenčine prípona *-ca*, niekedy sa tvoria príslušné ekvivalenty úplne odlišným spôsobom (*zástupca*, *predstaviteľ* oproti *mluvčí*). Nemožno teda do slovenčiny prevziať z češtiny príponu *-čí*, lebo jej význam plne vyjadruje prípona *-ca*.

Podobne sú podstatné mien činiteľského významu s príponou *-ní* ani pri slovenských prídavných menách. Preto prídavné meno *dielčí* je v slovenskej slovotvornej

sústave prídavných mien izolované, nesúrodé, takže sú úplne oprávnené pokusy nahradzovať ho prídavnými menami *čiastkový* alebo *dielový*, ktoré dobre zapadajú do slovenskej slovotvornej sústavy.

Tak isto niet v slovenčine podstatných mien s významom nástroja s príponou *-tko*, ako to správne vybadal už M. Godra (pozri prvú kapitolu). Význam nástroja majú iba podstatné mená s príponou *-dlo*, preto proti českým slovám ako *sluchátko*, *pisátko*, *struhátko* sú v slovenčine slová *slúchadlo*, *pisadlo*, *strúhadlo* a pod.

Pomer medzi takýmito českými a slovenskými termínmi možno porovnať s kalkovaním. Potrebné predstavy sa tu vyjadrujú podobným spôsobom, so zachovaním vnútornej formy, pričom jednotlivé prvky tejto vnútornej formy sa vyjadrujú domácimi slovotvornými prvkami. Pritom, pravda, ľahko určiť hranicu medzi kalkovaním a samostatným tvorením, ako správne upozorňuje M. Dokulil.¹¹¹ Možno iba predpokladať, že ak sa odborník stretne prvý raz s nejakým novým českým termínom, skúma, či ho možno tým istými slovotvornými prostriedkami vyjadriť aj v slovenčine, prípadne hľadá analogické slovenské slovotvorné prostriedky a pomocou nich tvorí nový termín. V takomto zmysle ide zrejme o kalkovanie.

Veľmi výrazný je rozdiel medzi českými prídavnými menami na *-ní* a *-ný*, ktorý sa v slovenčine vyjadruje inými spôsobmi alebo sa vôbec nevyjadruje. Proti čes. dvojici *volní projev* — *volný den* je v slovenčine *vôľový prejav* — *voľný deň*, proti dvojici *tržní smlouva* — *tržná rána* je v slovenčine *trhová zmluva* — *tržná rana*, proti *čelní kost*. — *čelný spisovateľ* je *čelová kost* — *čelný spisovateľ*.

Treba poznamenať, že v slovenčine je diferenciácia často aj v týchto prípadoch, kde sa v češtine nediferencuje, a to rozlišovaním prípony *-ný* a *-ový*, v prípadoch ako *nosný termin* — *nosový otvor*. Vyplýva to azda z toho, že v češtine sa pôsobením zvyškov starších vývinových tendencií stierajú jasné hranice významov.

¹¹¹ M. Dokulil, *Vliv ruštiny na ostatní spisovné jazyky slovanské v sovětské epoše*, Sov. jazykověda V, 1955, 161—175.

Na druhej strane sa však niektoré rozdiely v slovenčine formálne nevyjadrujú. Tak proti čes. dvojici *farní úřad* — *farská záhrada* je v slovenčine v obidvoch prípadoch iba prídavné meno s príponou *-ský*, teda *farský úrad* i *farská záhrada*. Proti čes. prídavnému menu *školní* je v slovenčine zväčša prídavné meno *školský*, no napriek protestom puristov (v mnohých prípadoch, pravda, oprávnených, napr. v spojení *školská úloha* proti nespr. „*školná úloha*“) vypracoval sa aj typ *školný*, a to v takých prípadoch, kde nejde o vzťah ku škole, ale ku školeniu. V názvoch ako *školná predajňa*, *školné lietadlo* zrejme nejde o predajňu alebo lietadlo patriace škole, ale o predajňu alebo lietadlo určené na školenie.

Samostatným kalkovaním sa rieši aj preberanie slovies a prídavných mien s predponami *pře-*, *pro-*, resp. *prů-*, pretože v slovenčine je pri slovesách len jedna predpona *pre-*, pri podstatných menách zase len dve predpony *pre-* a *prie-*.

Vo veľkej väčšine prípadov má slovenská predpona *pre-* dva významy, takže proti českým slovesám ako *pronajmout*, *prodai*, *prohloubit*, *projevit*, *prolomit*, *propálit*, *proteplít* sú v slovenčine slovesá *prenajať*, *predať*, *prehĺbiť*, *prejaviť*, *prelomiť*, *prepáliť*, *pretepliť*, práve tak ako proti českým slovesám *překazit*, *předělat* je v slovenčine zase len *prekaziť*, *prerobiť*. Ale ak sa v češtine vyskytuje pri tom istom slovese predpona *pře-* i *pro-*, samozrejme, s rozdielnym významom, rieši sa spôsob vyjadrenia tohto významového rozdielu v slovenčine samostatne, a to využitím iných významove blízkych alebo zodpovedajúcich predpôn. Napr. v terminológii lisovacej techniky¹¹² sa v češtine pri spracovaní kovových polotovarov používajú názvy *prostřihování* a *přestřihování*. *Prostřihování* sa definuje ako vyhotovovanie otvorov rôzneho tvaru za súčasného prerušovania vlákna po celom obryse a hrúbke tak, že vystrihnutá časť odpadne, alebo inými slovami ako vystrihovanie predmetov určitých tvarov, ktoré sa ďalej spracúvajú tvárnenním, kým *přestřihování* je činnosť, pri ktorej sa pôvodne celá plocha rozpadne na dve časti. V slovenčine sa prvá činnosť dá veľmi presne vyjadriť slovesom *vystrihovať*, druhá slovesom *prestrihovať*.

¹¹² Názvosloví lisovací techniky, ČSN 22 201, Praha 1953, porov. aj slovenské znenie termínov v Slov. odb. názvosloví II, 1954, 275—279.

Podobný problém je aj pri hľadaní ekvivalentov za české termíny *protahovanie* a *přetahování*. *Protahovanie* je tahanie materiálu cez prestrihnutý otvor, aby sa vytvoril náboj alebo valcová stena. Tento význam sa v slovenčine dá najpresnejšie vyjadriť slovesom *preťahovať*, ako vidieť napr. zo spojení *preťiahnuť níť cez ucho ihly*, *preťiahnuť sa cez dieru*. Pri *přetahování* sa plech, na protiťahlych koncoch pevne upnutý, pretahuje v tom zmysle, že sa jeho povrch predlžuje pôsobením tlaku na prieťažník za súčasného poklepávania na povrch. Teda typickým prvkom pri tomto pochode je predĺžovanie, natahovanie materiálu. Aby sa zachoval spoločný základ *tăhať*, nazýva sa tento pochod v slovenčine *natahovaním*.

Takéto náhrady sú možné len tam, kde takéto nové slovenské predponové slovesá nemajú už v češtine paralelu, využitú na iné pracovné pochody v tom istom odbore. V názvosloví lisovacej techniky využité inak nie sú, preto termíny *vystrihovanie* a *natahovanie* sú jednoznačné a presné.

Pri podstatných menách treba použitie predpony *pre-* alebo *prie-* riešiť ešte samostatnejšie, bez ohľadu na pomery v češtine. Proti čes. predpone *pro-* býva v slovenčine spravidla *prie-* (*prostor, propust — priestor, pripust*), ale proti čes. predpone *pře-* býva niekedy *pre-*, niekedy *prie-* (*překlad — preklad, přehrada — prie-hrada*).

Úplne mechanicky nemožno však termíny preberať z češtiny ani v takých prípadoch, kde jestvujú paralelné slovotvorné typy, pretože medzi češtinou a slovenčinou nemusí byť vždy zhoda vo využití jednotlivých prípon.

V češtine i slovenčine je napr. slovotvorný typ s príponou *-ník*, pripájanou k podstatným menám, a predsa proti čes. názvom *hrobník, kameník, komíník* sú v slovenčine *hrobár, kamenár, kominár*. Niet úplnej zhody ani vo využití prípon *-tel, -č, -ár, -ák, -ník*, ako ukazujú tieto dvojice: *žhář — podpaláč, čtenář — čitatel, kovář — kováč* (a potom aj *kovárna — kováčňa*), *valcíř — valcovač, barvíř — farbič* (proti *barvář — farbiar*), *ná pověda — šepkár, řezník — mäsiar, kuřák — fajčiar* a pod.

Rozdiely môžu byť aj vo využití jednotlivých pomenovacích typov. V češtine sú napr. bežnejšie termíny prejaté z dielenského

slangu, napr. *šroub*, *šnek*, v slovenčine, kde tieto názvy nemajú takú dlhú spisovnú tradíciu, máme proti ním názvy *skrutka* a *závit*, resp. *závitnica*.

Dalej sa napr. v spisovnej češtine viac uplatňuje dvojslovný typ *hoblovací stroj*, *brázdící stroj* a odvodené názvy *hoblovačka*, *brázdička* sa pocitujú skôr ako štylistické synonymá, kým v slovenčine sa typ *frézovačka* hodnotí ako úplne spisovný.

Napokon treba uviesť aj hláskoslovné rozdiely, ktoré pri preberaní z češtiny treba rešpektovať. Nejde pritom o také rozdiely, ktoré sú výsledkom rozdielneho vývinu, pretože tu sú pevné obdoby: proti čes. *i*, *i*, *ě* máme v slovenčine *u*, *ie*, *ia*, *ie*, *ä* (*klika* — *kluka*, *písek* — *piesok*, *hřidel* — *hriadeľ*, *napětí* — *napätie*), proti ř máme *r* a pod. Ide o rozdiely v rozličnej hláskoslovnej štruktúre, najmä pokial' ide o pravidlá spájania hlások. V slovenčine na rozdiel od češtiny nie je na začiatku slov prípustná skupina *ji-*, *jí-*: proti čes. *jícen* je v slovenčine *pažerák*, proti *jitro* je *ráno*, proti *jih* je *juh*, proti *jircha* je *ircha*, proti *jistič* je *istič*. Preto nie je v slovenčine priateľný termín *jímka* (hoci sa vyskytuje *objímka*, lenže tu nejde o začiatok slova) a miesto neho sa používajú terminy *záchytka* vo vodárenstve a *ohrádzka* vo vodnom staviteľstve. V slovenčine nemôže byť za sebou spoluahláska *j* a dvojahláska *ie*, preto nemožno prevziať český názov *sústrojí* v podobe *sústrojie* alebo *sústroje*, hoci prípona *-ie* sa v názvoch tohto typu všeobecne využíva (porov. *súkolesie*, *súostrovie*, *súštátie*). Preto sa v slovenčine používa názov *agregát* alebo *skupina*.

Na konci slova nemôže byť v slovenčine (s výnimkou imperatívu — *obmedz*) spoluahláska *dz*, preto nie sú možné také slová ako v češtine *přehoz*, *úhoz*, *nához* (utvorené od slovies *přehodit* — *přehazovat*, *uhodit*, *nahodit*). Miesto nich sú feminína typu *náhádzka* alebo slová celkom odlišne tvorené, ako napr. *úder*.

Pri všetkých týchto okolnostiach, ktorými je obmedzené preberanie termínov z češtiny, nemožno však popriet, že slovenská terminológia sa v celom svojom doterajšom vývoji operala o českú terminológiu. Vyplýva to predovšetkým zo skutočnosti, že prevažná väčšina našich odborníkov študovala na českých vysokých školách a že aj stredné a nižšie kádre sa učili z česky napísaných

príručiek. Vývin dnešnej slovenskej terminológie však jasne ukazuje tendenciu nepreberať české termíny mechanicky, ale rešpektovať všetky slovotvorné zákony slovenčiny. Ba možno povedať, že české termíny sa spravidla nepreberajú, ale prosté tvoria takými istými slovotvornými prostriedkami ako v češtine. Vidieť to z toho, že ak tieto slovotvorné prostriedky nie sú rovnaké, tvorí sa nový termín podľa slovenských slovotvorných typov. Pritom slovenčina má zrejme výhodu v tom, že je menej spútaná tradíciou ako čeština.

Pravda, značná nevýhoda slovenčiny je v tom, že ako menej vypestovaný jazyk ľahšie podlieha expanzii viac vypestovaného jazyka, resp. jeho systematicejšie vypracovanej terminológie. No pri preberaní hoci aj celých terminologických systémov treba dbať na celý systém preberajúceho jazyka a nepreberať prvky, ktoré sú v rozpore s týmto systémom.

Na zaujímavý príklad v tomto smere upozornil M. Vagner¹¹³ v príspevku o prenikaní českej gymnastickej terminológie do ruštiny. Ako je známe, v predrevolučnom Rusku bol značný počet sokolských cvičiteľov a cvičiteľiek, ktorí si Tyršovo názvoslovie pomerne jednoducho a mechanicky poruštili. České termíny ako *vzpažit*, *upažit*, *zapažit*, *predpažit* previedli ako *vzručiť*, *uručiť*, *zaručiť*, *predručiť*, proti čes. termínom *předkmih*, *zákmih* postavili rus. *predmach*, *zamach*, proti *jednoruč*, *dvojruč*, *jednonož* — *odnoručno*, *dvuručno*, *odnonožno*. Teda k ruským ekvivalentom základných slov úplne mechanicky pridávali české predpony, pričom si neuvedomili, že český predponový systém je úplne iný než ruský. Preto osobitná komisia už r. 1938 ustálila termíny lepšie vyhovujúce ruskému systému tvorenia pomenovaní: *ruki v verch*, *v storonu*, *nazad*, *vpered*, resp. *mach vpered*, *mach nazad*, *odnoj rukoj*, *odnoj nogoj* a táto terminológia sa dnes už bežne používa.

Pravda, v slovenčine predponový systém českej gymnastickej terminológie vyhovuje, preto ho netreba meniť. Potrebu zmeny v ruštine uvádzame len ako príklad na to, že preberanie z príbuzného jazyka sa musí diať tak, aby neporušovalo systém preberajúceho jazyka.

¹¹³ M. Vagner, *K otázce vytváření terminologických systémů v příbuzných jazycích*, Sov. jazykověda V, 1955, 350—354.

Pri vývoji českej a slovenskej terminológie v spoločnom štáte, za bratskej spolupráce Čechov a Slovákov možno očakávať, že sa prejaví aj vplyv slovenskej terminológie na českú, alebo že sa budú hľadať spoločné termíny, zodpovedajúce štruktúre češtiny i slovenčiny.

Názorným príkladom na takúto spoluprácu je vývin právnej terminológie.¹¹⁴ Kým do vydania Občianskeho zákonníka (č. 141/50 Zb.) bol v slovenčine termín *kúpopredajná zmluva* a v češtine *trhová smlouva* pre ten istý právny úkon, Občiansky zákonník šťastne odstránil túto dvojkoľajnosť, pri ktorej sa vychádzalo z úplne odchodných predstáv, a ustálil termín *kúpna zmluva*, resp. v češtine *kupní smlouva*. Tým istým zákonom, pravda, po predbežnej dohode českých a slovenských právnikov, bol odstránený aj veľmi krikľavý a pre prax škodlivý rozdiel v názvoch pre *commodatum* a *mutuum*. Proti sloven. termínu *vypožičanie* za *commodatum* bolo v češtine *půjčka* a proti sloven. *pôžička* za *mutuum* bolo v češtine *zápůjčka*. Dnes je aj tento rozdiel odstránený a české a slovenské názvy sú paralelne tvorené: *vypožičanie* a *vypújčka* za *commodatum* a *pôžička* — *půjčka* — *mutuum*.

Podobne bol odstránený aj rozdiel medzi termíni *árenda* a *nájom* v slovenčine a *pacht* a *nájem* v češtine, a to tak, že dnes sa používa len termín *nájom*, resp. čes. *nájem*.

10. ZÁVERY

Z rozboru podstaty a vlastností termínu vidieť, že ide o otázku veľmi komplikovanú, pri ktorej sa môžu uplatňovať rozličné hľádiská. Preto je dôležité nájsť určitú hierarchiu medzi týmito hľádiskami.

Zo skutočnosti, že odborná terminológia tvorí pevnú súčiastku spisovného jazyka, jeho slovnej zásoby, vyplýva ako základná požiadavka, že každý termín musí mať predovšetkým spisovný ráz. To znamená, že musí vyhovovať všetkým hláskoslovňom i slovotvorným zákonom platným v dnešnej slovenčine a ďalej že (pokiaľ

¹¹⁴ Š. Luby, cit. článok, 221.

nejde o prevzaté slová) musí byť čo do svojej formy zrozumiteľný všetkým príslušníkom hovoriacim slovenským jazykom. To znamená, že veľmi dôležitá je aj požiadavka významovej priezračnosti, v slovenčine podporovaná aj skutočnosťou, že ide o terminológiu mladú, tvoriacu sa vo väčšine prípadov priamo pred našimi očami.

Na prvé miesto teda kladieme čisto jazykové hľadiská, ale tieto hľadiská nemôžu byť v rozpore s hľadiskom systémovosti, jednoznačnosti a presnosti.

Všetky tieto hľadiská sú často ešte komplikované mnohými vplyvmi nejazykovými, spoločenskými, vyplývajúcimi z faktu, že jazyk je jav spoločenský a že sa vyvíja dlhé stáročia. Pri skúmaní terminológie, ale najmä pri jej tvorení a ustaľovaní treba brať do úvahy všetky tieto vlastnosti.

III. JAZYKOVÁ ŠTRUKTÚRA TERMÍNOV

1. NEODVODENÉ SLOVÁ AKO TERMÍNY

Skúmanie formálnej stránky termínov nemožno oddelovať od stránky významovej v najširšom zmysle, lebo každou formou v jazyku sa čosi vyjadruje. Tým viac je dôležitá táto formálna stránka v terminológii. Pri rôznych typoch termínov však nejde len o zisťovanie vonkajšej formy, ale predovšetkým o skúmanie, ako sa prostredníctvom určitých formálnych prostriedkov vyjadruje vzťah termínu k tomu, čo sa ním označuje. Inými slovami, ide tu o skúmanie stupňa motivovanosti jednotlivých termínov.

V mnohých termínoch nijaký formálny, ba ani sémantický prvok neukazuje na späťosť termínu s vyjadrovaným pojmom. Takéto slová sa môžu vo funkcií termínov používať preto, že sa nimi už oddávna vyjadrujú určité pojmy. Väčšinou sú to slová základného slovného fondu alebo aspoň slová všeobecne známe, využívané ako názvy vecí z každodenného života, napr. *voz*, *kladivo*, *ruka*, *noha*, *hlava*, *kliešte*, *buk*, *dub*, *krava*, *hus*, ale patria sem i niektoré slová používané ako termíny v abstraktných vedných odboroch, napr. v matematike *čiara*, *bod*, *uhol*. V historickej perspektíve by sa etymologickým výskumom aj v takýchto slovách dali nájsť určité formálne prvky naznačujúce vzťah k pomenovanému predmetu (napr. *voz* od *viezť*, *mor* od *mrieť*), ale z dnešného hľadiska sú to slová jasne neodvodené. Pretože nemajú nijaké formálne prvky, ktoré by naznačovali spomenutý vzťah k označovanej veci,

môžeme ich podľa V. Mathesiusa¹¹⁵ nazvať značkovými termínmí, pričom, pravda, treba zdôrazniť, že aj takéto značkové slová pôkladáme za jazykové znaky.

Pravda, treba upozorniť, že medzi Mathesiusovými značkovými a popisnými slovami je niekoľko stupňov motivovanosti a že rozdiel medzi dvoma krajnými prípadmi chápal sám V. Mathesius dosť formálne, resp. bez ohľadu na motivovanosť. Platí to najmä vo vzťahu k terminológii, lebo tu mnohé slová nie sú len prostou značkou pojmu, ale jestvuje aj určitý synchrónne chápaný vzťah, odôvodnenie tohto vzťahu medzi pojмami, vecami a ich pomenovaniami.

Najjednoduchší prípad takéhoto motivovania, odôvodnenia vzťahu je ten, že sa slovu inak bežnému v slovnej zásobe pre terminologické ciele pripisuje presný význam v danom odbore. Napr. *železo*, slovo používané v každodennom živote na pomenovanie takmer každého kovu, má v chémii, resp. metalurgii presný význam. Definuje sa ako prvok značky Fe s atómovou vähou 55,85, zaradený v Mendelejevovej tabuľke v 4. rade VIII. skupiny s atómovým číslom 26. Podobne *voda* v chémii je presne definovaná ako kysličník vodíka v pomere dvoch molekúl vodíka s jednou molekulou kyslíka. *Cena* v ekonomickom poňatí nie je len to, čo musím za nejakú vec zaplatiť, ale hodnota vyjadrená v peniazoch a tak isto aj *hodnota* sa presne definuje ako množstvo spoločensky nútnej abstraktnej práce obsiahnutej v tovare, *tovar* sa definuje ako užitočný predmet vyrobený nie pre vlastnú potrebu, ale pre výmenu, pre trh.¹¹⁶

Motivovanosť takýchto termínov je zrejme založená na tom, že sa určité slovo používa ako termín preto, lebo sa ním v bežnej reči označuje tá istá vec, ale bez presnej definície príslušného pojmu.

¹¹⁵ V. Mathesius, *Příspěvek k strukturálnemu rozboru anglické zásoby slovní*, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 175 n.; J. Horacký, *K charakteristike štúrovského lexika*, Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—48, 279—298; K. Horálek, *K teorii pojmenování*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 17; K. Haubenblas, *Sovětské příspěvky k problémům jazyka a myšlení*, Sov. věda — jazykověda III, 1953, 522—529.

¹¹⁶ Z terminológie politickej ekonómie I, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 3—8.

V takýchto prípadoch teda ide o konvenčné definovanie významu termínu.

Taký istý vzťah, stupeň motivovanosti je aj pri mnohých odvozených slovách. Z hľadiska motivovanosti však patria sem, lebo presný terminologický význam dostávajú už ako hotové slová, takže ich prípony alebo predpony nemajú vplyv na motiváciu tohto druhu. Ide o také termíny ako *bezpečnosť*, *hustota*, *jemnosť*, *účinnosť*, *násobok*, *lietadlá*, *výkon*, *čistka* (v lesníctve), *zakmenenie*, *dopyt* a pod.¹¹⁷

Popri bežnom význame slova *bezpečnosť* sa totiž termín *bezpečnosť* definuje ako súčiniteľ obyčajne určujúci pomer medzi počtárskym a prípustným násobkom pri tom istom namáhaní lietadla; *hustota* sa definuje vo fyzike ako množstvo nejakej fyzikálnej veličiny obsiahnuté v objemovej jednotke; *jemnosť* v letectve nie je vlastnosť toho, čo je jemné, ale prevrátená hodnota kĺzacieho pomeru, resp. pomer súčiniteľa vztlaku k súčiniteľovi odporu. *Výkon* vo fyzike je práca vykonaná za jednotku času, *násobok lietadla* je bezrozmerné číslo udávajúce pevnosť lietadla pri rozličných, obvykle najmenej priaznivých podmienkach. V lesníctve sa definuje *čistka* nie ako čistenie, ale ako výchovný zásah založený na negatívnom výbere.

Iným druhom takejto nepriamej motivácie, ako by sme ju mohli nazvať, je abstrahovanie od bežných významov a utvorenie termínu s významom vcelku odchodeným od významu bežných slov. Ako príklad možno uviesť právny termín *potlačenie listiny*,¹¹⁸ pod ktorý sa zahrnuje zatajenie, defraudovanie, založenie i zašantročenie listiny. Takýmto spôsobom sa aj zo slov označujúcich presnú matematickú veličinu abstrahuje pre potreby inej, nie matematickej terminológie. Napr. *polovica mesiaca* v právnom zmysle je vždy 15 dní, i keď má mesiac 31 alebo 28, resp. 29 dní, a *stred mesiaca* je vždy pätnásť deň v mesiaci.

Jasnejšia významová motivácia je v tých názvoch, ktoré sú utvorené prenesením významu, metaforicky alebo metonymicky. Mo-

¹¹⁷ J. Horecký, *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe*, Slov. reč XX, 1955, 9–13.

¹¹⁸ Š. Luby, cit. článok, 210.

tivácia je tu jasná predovšetkým preto, že zväčša býva jasné vzťah medzi pôvodnou vecou a novou vecou pomenovanou tým istým slovom, ale azda aj preto, že často ide o všeobecne, v mnohých jazykoch zaužívaný rovnaký postup i rovnaký vecný základ. Pritom niektoré typy sú veľmi staré.

Veľmi dávnu tradíciu má napr. prenášanie názvov zvierat.¹¹⁹ Takým vzdialeným a nedosiahnutelným veciam, ako sú hviezdy a súhviezdia, dávali už starí moreplavci názvy podľa podoby (často len veľmi približne) s určitými zvieratami. Dodnes sú zachované, a to jednak v latinskej podobe, jednak v kalkoch do národných jazykov názvy ako *Havran* — *Corvus*, *Orol* — *Aquila*, *Páv* — *Pavo*, *Vlk* — *Lupus*, *Býk* — *Bos*, *Ryby* — *Pisces* a pod.

Temer vo všetkých jazykoch sa využívajú aj metaforické pomenovania rôznych nástrojov a zariadení. Vídieť to napr. z názvu *kohútik* v strojníctve. Motívacia je tu zrejme daná podobnosťou a vyčnievajúcou hlavou kohúta: v ruštine je tu názov *kurok*, v poľštine *kurek*, v maďarčine *kakas*, v nemčine *Hahn*, v angličtine *cock*. Podobne aj proti sloven. názvu *žeriav* pre zariadenie na zdvíhanie nákladov, motivovanému podobnosťou s dlhým krkom tohto vtáka, je v češtine *jeřáb*, v ruštine *žuravl*, v poľštine *žuraw*, v maďarčine *emelődaru*, v nemčine *Kranich*, v angličtine *cran*.

Aj v tomto sa teda prejavuje medzinárodnosť terminológie, dosahovaná kalkovaním. Pravda, sú známe aj prípady, že sice názov je metaforicky motivovaný, ale prenesený na základe podobnosti s iným, blízkym zvieratom. Napr. proti sloven. *baran* je v nemčine *Rambock* (cap), proti sloven. *kôň* je v nemčine *Sägebock*, v maďarčine *kecskeláb* (kecske = koza), proti sloven. *koza* (na lešení) je zase v nemčine *Gerüstbock*. Z týchto príkladov vidieť v nemčine jasnú tendenciu využívať názov *Bock* proti našim názvom *koza* a *kôň*.

Stupeň zreteľnosti motivácie je však aj v tom istom jazyku rôzny. V slovenčine (i v iných jazykoch) je najzreteľnejší vzťah podobnosti v názvoch *žeriav*, *koza*, kde sa vychádzalo z typicky

¹¹⁹ V. Dužčíková, *Využitie zvieracích mien v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 257—260.

dlhého krku, resp. tenkého drieku na štyroch nohách. Z tejto poslednej predstavy vyplýva aj názov *kôň* pre istý druh telocvičného náradia i pre podstavec na pílenie dreva. Pre tú istú predstavu sa však využíva raz *kôň*, raz *koza*, pričom v telovýchovnej terminológii sa obidva tieto názvy diferencujú tak, že *kôň* je väčší, s dlhším driekom, *koza* s kratším driekom.

Okrem vonkajšej podobnosti často býva motívom pre prenesenie názvu zvierata na predmet aj činnosť typická pre dané zviera alebo jeho iná charakteristická vlastnosť. V názve *baran* pre druh ubíjacieho zariadenia sa napr. vychádza z podobnej činnosti, funkcie: narážanie hlavou na predmet. V názve *vlk* pre stroj na preklepávanie, trhanie alebo rozvlákňovanie materiálu v textilníctve sa vychádza z dravosti, z vlastnosti vlka trhať korist.

Niekedy však dôvod prenesenia nie je dosť jasný. Čažko napr. vysvetliť, prečo sa priečna stena podopierajúca sťažňovú záporu na lodi volá *vlk*, prečo je spojenie kotlovej skrine s pozdlžnym kotlom *rak*. V mnohých prípadoch ide v slovenskej terminológii iba o kalkovanie z nemčiny alebo z iného jazyka. Je to však osobitný prípad kalkovania, pri ktorom sa vychádza iba z formy, neberie sa do úvahy vlastná motivácia.

Pravdepodobne takýmto vnútorné nemotivovaným kalkovaním vzniká aj viacvýznamosť názvov odvozených od zvieracích mien, pretože sa vyskytuje obyčajne len tam, kde nie je jasnej motivácie. Termín *žeriav*, *baran* majú iba jeden význam, kým termín *vlk* sa používa v textilníctve, v hutníctve (vrstva železa vznikajúca pri výrobe surového železa vo vysokých peciach), v lodníctve (priečna stena podopierajúca sťažňovú záporu) a napokon i v záhradníctve (neplodný, bujne rastúci výhonok).

Z uvedeného rozboru vidieť, že okrem dvoch-troch prípadov je motivácia pri názvoch zvierat už málo zreteľná. To je dôvod, že dnes sa takýmto spôsobom nové termíny netvoria. Možno si to overiť na neúspechu, s akým sa stretol návrh poslovenčí strojnícky termín *šnek* (nem. *Schnek*) na *slimáka*. Okrem niekoľkých kníh sa spravidla používa názov *nekonečný závit* alebo *skrutka*. Neochota prijímať názvy zvierat ako termíny v iných odboroch sa konečne prejavuje aj v názve choroby *carcinoma*; kým v nemčine sa táto

choroba bežne označuje slovom *Krebs* (rak), v ruštine *rak*, v maďarčine *rák*, resp. *rákbetegség*, v ľudovej reči aj u nás *rak*, v odbornej literatúre sa používa len termín *rakovina*. Na diferenciáciu od ľudového názvu ukazuje aj maďarský názov *rákbetegség*.

Naproto tomu iný typ motivácie prenesením významu, tvorenie názvov podľa časti tela, je ešte stále živý a využíva sa pri mnohých nových názvoch.¹²⁰ Príčinou tejto živosti je predovšetkým skutočnosť, že významový vzťah nových názvov k názvom časti tela je stále jasný a živý a že od názvov tohto typu sa dajú tvoriť potrebné odvodeniny — názvy podľa časti tela sú nosné. Táto nosnosť je spôsobená zaiste aj tým, že napr. pri prídavných menách utvorených od názvov časti tela (*nos — nosový, ruka — ručný, hlava — hlavový*) niet neprijemnej dvojtvárovosti, ktorá by vznikla pri odvodzovaní od názvov utvorených podľa názvov zvierat. Od názvov zvierat v pôvodnom, neprenesenom význame sú totiž prídavné mená na -í alebo -ský (*baraní, kozi, ulčí; konský*), kým od názvov vecí by bolo treba tvoriť prídavné mená príponou -ový, teda *vlkový, baranový, žeriavový, kozový, koňový*. Takto sa prídavné mená tvoria iba od tých slov, od ktorých sa zriedkavo používajú prídavné mená zvieracie. Bežné je napr. prídavné meno *žeriavový* (*žeriavový výložník, žeriavová mačka*), ale veľmi zriedkavé je prídavné meno *žeriaví*, ktoré by sa dalo použiť v spojeniach ako *žeriavi zobák, žeriavie mláða*. Na druhej strane vôbec niet adjektív „*koňový*“, „*kozový*“ a pod. Pri adjektívach utvorených od názvov pre časti tela je tvorenie rovnaké, či išde skutočne o názvy tela alebo o názvy s preneseným významom.

Aj pri názvoch utvorených podľa časti tela najčastejším dôvodom pre prenesenie je vonkajšia podobnosť. Podobnosťou sú motivované napr. názvy ako *zub* (píly), *jazyk* (na topánke), *uchô* (na hrnci, na ihle), *krídlo* (okna), *hlava* (skrutky, kolesa, vrtule, ojnice), *hrdlo* (fľaše, upchávky), *oko* (matice, lana, sita, plachty v námorníctve) a pod.

Vlastnosť krídla, že vybieha na obidve strany od trupu, využíva

¹²⁰ V. Dužíková, *Odborné názvy utvorené podľa časti tela*, Slov. odb. názvoslovie III, 1953, 65—67.

sa napr. v názve *krídlo* v staviteľstve (krídlo budovy) alebo v baníctve (krídlo sedla). Inokedy sa názov *krídlo* prenáša preto, že vystihuje funkciu vtáčieho krídla. To je prípad krídla na lietadle. V letecke sa z podobných dôvodov využíva aj názov *chvost*. V názvoch ako *krídlo*, *chvost*, ale aj v niektorých ďalších sa kombinuje ako dôvod motivácie vonkajšia podoba i funkcia (napr. *čelusť drívca*, *klobúk* v strojníctve, *noha* stola).

Pri názvoch utvorených podľa časti tela je však častá i motivácia miestna, na základe toho, že daná časť je na podobnom mieste ako analogická časť tela. Názvom *päta* sa označuje spodná časť vrchu, zuba (v strojníctve), jamovej výstuže (v baníctve), názvom *hlava* sa označuje vrchná časť zuba, plachty (v plachtárstve), názvom *chrábát* sa označuje zadná časť noža, kobylinky na husliach, ruky, názvom *čelo* sa označuje predná časť vyrúbanej chodby v baníctve alebo určitého útvaru vo vojenskej a telovýchovnej terminológii a pod.

Pri rôznosti motivácie sa aj tu, podobne ako pri názvoch utvorených podľa názvov zvierat, stáva, že niektorý termín má viac významov, resp. je utvorený na základe rôzneho vzťahu. Napr. názov *hlava kolesa* je utvorený na základe vonkajšej podobnosti, kým názov *hlava plachty* na základe miestneho vzťahu; *krídlo lietadla* je pomenované na základe podobnej funkcie i podobnosti s vtáčím krídlom, *krídlo domu* len na základe umiestenia. Pritom všetkom však je tu prípadov viacvýznamovosti oveľa menej než pri názvoch utvorených podľa názvov zvierat, pretože motivácia je tu oveľa jasnejšia.

Veľkou výhodou názvov utvorených podľa častí tela je ich systémosť v tom zmysle, že v tom istom odbore sa dá využiť viac rovnako motivovaných názvov tohto druhu.

Najtypickejším príkladom na takéto systémové využitie názvov utvorených podľa častí tela je názvoslovie husiel'.¹²¹ Ozvučná skrinka, ktorá pozostáva z vrchnej a spodnej dosky a z bočníc, volá sa *telo husiel'*, predĺžená časť hlavy, slúžiaca na pripomienanie hmatníka

¹²¹ Z *hudobnej terminológie I, Terminológia husiel'*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 227—230.

a spájajúca hlavu s telom, volá sa *krk husiel*, horná časť husieľ so špirálovitým závitom a žlabom je *hlava husiel*. Okrem toho sú tu ešte názvy *hlavica*, *chrábok kobyľky*, *jazýček*, *nožičky*, *rebro*, *pätku*, *uško klúčika*.

Aj v lodiarskej terminológii sa využíva celý systém názvov utvorených podľa časti tela: vlastná časť plavidla ohraničená palubou a obшивkou je *trup*, základná pozdĺžna súčasť lodného telesa, ležiaca na dne a zväzujúca súčasti priečnej nosnej konštrukcie, je *chrbtica*, z chrbtice vychádzajú *rebrá*, predná časť lode je *čelo* a jej ostrie tvorí *nos*.

Treba poznamenať, že takéto termíny sú možné len v opisných disciplínach, resp. v názvoch pre konkrétné predmety.

Z iných druhov významových zmien, ktoré sa využívajú pri motivovaní termínov, treba uviesť rozširovanie významu a využívanie archaických slov. Na obidva tieto spôsoby upozorňuje Š. Luby.¹²²

Termínom *ručenie* sa doteraz nazývalo len ručenie osobné, ale v dnešnom práve sa tento názov používa aj na vecné ručenie. Podobne názvom *poručiteľ* sa donedávna označoval iba testátor, teda kto zanechal majetok posledným poriadkom, no dnes sa tento názov používa na označenie osoby, ktorá zanechala majetok vôbec, nie iba posledným poriadkom, a tak sa kryje s českým názvom *zůstavitel*.

Podobné rozšírenie významu je aj pri použití archaického slova *imanie*, ktoré malo pôvodne význam „majetok“, no dnes sa používa ako nadradený termín pre majetok (aktíva) a dlhy (pasíva).

Pomerne zriedka sa tvoria názvy motivované gramaticky, prechodom z kategórie adjektív do kategórie substantív. Vo filozofickej, resp. estetickej terminológii sú známe termíny ako *dobro*, *absolútno*, *krásno*, *nekonečno*, v matematike sú termíny *neznáma* a *premenná* (t. j. veličina).

Dost časté a živé je motivovanie názvov pre merné jednotky menami vynikajúcich bádateľov. Všeobecne známe sú jednotky *volt*, *ampér*, *joule*, ale patria sem aj také názvy ako *gauss*, *henry*,

¹²² Š. Luby, cit. článok, 210, 212.

siemens, neper, weber, hertz. Tieto motivácie sú medzinárodné, preberajú sa do slovenčiny bez úpravy a názvy sa ponechávajú v pôvodnom pravopise. Celkom ojedinelý je typ *mho* pre záporný ohm (Ω^{-1}), utvorený mechanickým prevrátením poradia písmen. Takýto typ nie je odôvodnený v najakom jazykovom systéme.

Motivovanie priezviskom objaviteľa alebo názvom mesta, resp. krajiny je dosť časté v názvoch minerálov a chemických prvkov, ako napr. *curium, berkélium, amerícium, gálium, lutécium, goss-larit, annabergit, bauxit*, ale v takýchto názvoch už ide vlastne o odvodené slová.

2. ODVODENÉ SLOVÁ AKO TERMÍNY

Odvodené slová na rozdiel od značkových (v rôznom stupni značkovosti, ako sme ukázali v predošлом odseku) vyjadrujú vzťah k pomenúvanej skutočnosti aj formálne, t. j. určitou príponou, predponou, príp. aj oboma súčasne alebo aj nedostatkom prípony. Prípony a predpony v takýchto termínoch jednak naznačujú určitý všeobecny, generalizovaný význam, jednak zhrnujú názvy určitého druhu do väčších alebo menších skupín. O povahе prípon a predpôn i o hraniciach medzi základom a príponami jestvuje už niekoľko základných štúdií.¹²³

Ako termíny sa samozrejme využívajú aj bezpríponové podstatné mená odvodené od slovies, pravda, často v podobe združených pomenovaní: *let, beh, chod, tok, pád* v názvoch ako *strmhlavý let, cezpoľný beh, voľný pád, nepretržitý chod* a pod. Tvorenie takýchto bezpríponových deverbatív je v dnešnej slovenčine obmedzené. Nepatria k produktívnym slovotvorným typom.

V odbornej terminológii sa vcelku využívajú všetky slovotvorné typy s príponami a predponami, ako to vyplýva z požiadavky zhody terminológie so zákonitosťami slovnej zásoby spisovného jazyka, ale predsa sú rozdiely vo využití jednotlivých prípon i predpôn, ba v niektorých prípadoch íde aj o celkom nové prípony.

¹²³ J. Horacký, *Sústava substantívnych slovotvorných prípon*, Jazykovedné štúdie I (v tlači).

Využitie jednotlivých prípon v presnejších, špecializovaných významoch než v bežnej slovnej zásobe možno ukázať napr. na názvosloví strelných zbraní, ktoré bolo za buržoáznej Československej republiky vypracované v češtine, ale uplatnilo sa temer úplne aj v slovenčine.¹²⁴

Príponou -č sú tu napr. utvorené termíny ako *vyťahovač*, *vyhadzovač*, *podávač*, *zdvíhač*, *posunovač*, *vysúvač*, teda vcelku súčiastky, ktoré sa pohybujú a obstarávajú spravidla činnosť, ktorú kedysi vykonával strelec sám. Príponou -ák sú utvorené názvy jednoduchých nástrojov, ako *vyterák*, *vyťahovák*. Príponou -dlo sa vyznačujú názvy hlavných súčiastok a jednotlivých mechanizmov (*mieridlá*, *vyťahovadlo*), ďalej niektorých samostatných časťí výstroja (*držadlo*) a ojedinele i jednotlivých súčiastok (*stužovadlo*, *vratidlo*).

Zaujímavé je v tejto terminológii rozdelenie prípon -ec a -ok. Príponou -ec sa tvoria spravidla názvy väčších samostatných časťí, napr. *nástavec*, *násadec*, ktoré sa k pôvodnému telesu pripájajú, kým príponou -ok sa tvoria názvy pre menšie časti, ktoré vybiehajú z pôvodného telesa, napr. *výstupok*, *výbežok*, *výčnelok*.

Príponou -ka sa tvoria názvy pre pomocné súčiastky, ktoré nikdy nevykonávajú činnosť, ale iba slúžia na zosilňovanie, zvieranie, opieranie, resp. zabezpečovanie a obmedzovanie. Patria sem názvy ako *uložka*, *podložka*, *závlačka*, *narážka*, *zarázka*, *odrážka*, *opierka*, *objímka*, *záhytka*, *západka*, *poistka*, *spojka*, *pripojka*, *záveska* a pod.

Prípony -ník a -nica sú v tejto vojenskej terminológii synonymné (hoci inde majú odlišné významy), ich použitie je dané rodom základného podstatného mena, od ktorého sa názvy odvodzujú: ak je základné slovo rodu mužského, používa sa prípona -ník (*poistný kolík* — *poistník*), ak je rodu ženského, používa sa prípona -nica (*klzna plocha* — *klznica*).

V iných odboroch však nie je takéto rozlišovanie založené takto mechanicky, na rode základného slova, ale má dôvody významové.

¹²⁴ Vl. Šimlaue r, *Vojenské názvosloví ručných strelných zbraní a kúlotmetů*, Naše řeč XX, 1936, 25—44, 77—79.

Napr. v lodiarskej terminológii sa názvami s príponou *-nica* označujú predmety majúce plošné rozmery (napr. *chrbitičnica* — hlavná nosná súčasť chrbtice z plechu, ležiaca v pozdĺžnej osi súmernosti trupu, *priečnica* — hlavná nosná súčasť priečky z plechu, *prievlačnica* — *bočnica* — hlavná nosná súčasť lodného prievlaku z plechu a pod.). Názvami s príponou *-ník* sa zase označujú nosné trámy (*prichytník* — uholník, ktorý pri nitovanej konštrukcii prichytáva zvislé steny najmä k palubným platniam, *palubník* — základná súčasť priečnej konštrukcie z profilovej ocele, nesúca palubu, *kýlovník* — súčasť kýlu, ktorá sa zhotovuje z profilového materiálu). Pritom nie sú zriedkavé ani dvojice názvov utvorené týmito príponami od tohto istého základu: *chrbitičnica* — *chrbitičník*, *palubnica* — *palubník*, *rožnica* — *rožník*. To je príklad na využitie prípon na rozlišenie názvov pre blízke predmety, a to na základe významu.¹²⁵

Na významovom hľadisku kombinovanom s hľadiskom gramatickým, resp. lexikálnym je založené aj pomenúvanie svalov v anatomickej terminológii. Ak sa sval pomenúva podľa činnosti, ktorú vykonáva, dostáva príponu *-č* (*naťahovač*, *závňhač*, *zvierač*), ak dostáva názov podľa typickej časti tela, tvorí sa príponou *-ovec* (*bedrovec*).

Ako vidieť z uvedených príkladov, prípony sú dôležitým prvkom pri tvorení systémovo späťch názvov. Termíny majúce nejakú spoločnú vlastnosť, spoločný motív pomenovania, tvoria sa rovnakou príponou.

Systémovosť sa však dosahuje aj opačným postupom, keď sa názvy tvorené od tohto istého slovného základu rozlišujú príponami. V polovníckej terminológii sa napr. rozlišujú príponou dva druhy pušiek, *dvojka* a *dvojak*, podľa toho, aké náboje sa v nich používajú. *Dvojka* je brokovnica s dvoma hlavňami vedľa seba, *dvojak* je guľovnica s dvoma hlavňami vedľa seba. Podobne sa v polovníctve rozlišujú rozličné druhy vábidiel: kým *vábidlo* je súhrnný názov, *vábec* je vábidlo na vábenie srncov a *vábnička* je vábidlo na kačku a jariabku.

¹²⁵ Z lodiarskej terminológie I, Konštrukčné časti lodného trupu, Slov. odb. názvoslovie III, 1953, 111—116.

V elekrotechnickej terminológii sa takto rozličnými príponami rozlišuje *rozvodňa*, *rozvodnica* a *rozvádzac*. *Rozvodňa* je rozvodné zariadenie, v ktorom sú prístroje namontované v osobitnej budove, *rozvádzace* sa montujú v továrnii a umiestujú sa bez osobitných stavebných úprav, kým *rozvodnice* sú malé rozvádzace (napr. elektromerové dosky).

Ojedinele sa podobné názvy diferencujú i príponami i slovnými základmi. Napr. názvy *navážka* a *návažok* niekedy splývajú, ale v poslednom čase sa začínajú presne rozlišovať. Od slovesa *navážať* sa príponou *-ka* tvorí názov jednak pre činnosť, pre navážanie, jednak pre výsledok činnosti, kým od slova *navážiť* sa príponou *-ok* (s príslušnými zmenami kvantity) tvorí názov pre výsledok väženia, pre to, čo je navážené.

V odbornej terminológii sa osobitným spôsobom využívajú aj zdrobňovacie prípony, a to tak, že sa nimi neoznačujú menšie, drobnejšie veci, ale normálne veci na rozlíšenie od iných podobných vecí.¹²⁶

Často pritom ide o pomenovanie veci, ktorá je v pomere k inej veci v tom istom odbore menšia. V strojníctve je napr. popri názve *koleso* bežný aj názov *koliesko* pre menšie koleso, popri názve *rebro* na lietadle je aj názov *rebierko*, podobne aj *krídlo — krídelko*. Vo vodnom staviteľstve je pre pomocnú hrádzu, obyčajne menších rozmerov, názov *hrádzka*, hoci pre peritoneum v anatómii, kde ide o oveľa menšiu vec, než je uvedená hrádzka, je nezdrobnený názov *hrádza*. Že tu nejde o zdrobňovací význam prípony *-ka* alebo *-ok*, ukazuje aj dvojica *list — lístok* v botanickej morfológii: tu je názov *kličny list* popri názve *korunný lístok*, hoci niekedy môže byť *korunný lístok* väčší ako *kličny list*. V poľovníctve sa zase zdrobňujúce prípony využívajú na pomenovanie mláďať podľa veku: *jelenica* je staršia samica, kým pre jelenicu v druhom roku života je špeciálny názov *jelenička* a pre samca v roku narodenia názov *jelenok*.

V mnohých prípadoch ide prosté o analógiu k cudzojazyčným

¹²⁶ F. Buffa, *Využitie deminutív v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 129—133.

zdrobneninám. Napr. v anatomickej terminológii sa latinská dvojica *canalis* — *canaliculus* vyjadruje dvojicou *kanál* — *kanálik*, proti dvojici *caput ossis* — *capitulum ossis* je v slovenčine dvojica *hlavica kosti* — *hlavička kosti*, pre *cerebrum* je v slovenčine názov *mozog*, pre *cerebellum* *mozoček*. V slovenskom anatomickom názvosloví sa teda vhodne využívajú odvodzovacie možnosti aj pri zdrobneninách, kým v iných jazykoch sa uvedené rozdiely niekedy vyjadrujú opisne: v ruštine je napr. pre *cerebrum* názov *boľšoj mozg*, pre *cerebellum* *možžečok*, kým v nemčine sa tento rozdiel vyjadruje názvami *Grosshirn* a *Kleinhirn*.

Pravda, sú aj také prípady, že zdrobňovacou príponou sa vôbec nevyjadruje veľkostný pomer, ale vecná blízkosť, resp. príbuznosť dvoch vecí. Veľmi často sa takýmto spôsobom využívajú zdrobňovacie prípony v botanickej a zoologickej nomenklatúre, zase nezriedka s oporou v zdrobnenej podobe latinského názvu. Tak popri *horec* (*Gentiane*) je *horček* (*Gentianella*), popri *kručinka* (*Genista*) je *kručinôčka* (*Genistella*), popri *valeriána* (*Valeriana*) je *vale riánka* (*Valerianella*). Pravda, niekedy nebýva príbuznosť vyjadrená ani v latinských názvoch, ale iba v slovenských: slovenskej dvojici *lopúch* — *lopúšik* zodpovedá v slovenskej nomenklatúre dvojica *Arctium* — *Lapulla*. V slovenskej nomenklatúre sa teda tieto možnosti využívajú vo väčšej miere než v latinskej. Ba sú aj také prípady, že sa zdrobňovacou príponou vyjadruje len celkom vzdialenosť a zdrobňovacia prípona sa používa skôr len na odlišenie od normálneho, nezdrobneného názvu. Tak sa v zoologickej nomenklatúre proti názvu *medveď* (*Ursus*) používa názov *medvedík* pre hmyz *Gryllotalpa*.

Ešte menšia významová súvislosť je v takých dvojiciach, kde nezdrobnené podstatné meno je v názve v jednom odbore, zdrobnené v inom, úplne vzdialenom odbore. Sú to názvy ako *doštička* na reznom nástroji, *zrnko* vo farmácií (*granulka*), *škôlka* na pestovanie stromov, *nitka* v botanike, *korunka* na zube, *krček* na husliach alebo aj iných nástrojoch, *plachtička* na hubách, *čiapočka* v botanike a pod. Aj tu má zdrobňovacia prípona funkciu rozlišovaciu, hoci je ešte zrejmý významový súvis s nezdrobneným podstatným menom.

V mnohých prípadoch sa však používajú také zdrobnené formy, ktoré v danom významovom okruhu nemajú oporu v nezdrobnom slove. Názov *klinček* pre *Dianthus* nijako nesúvisí s *klinom*, *nechtik* pre *Calendula* s nechtom, *pyštek* pre *Linaria* s pyskom a pod. Také prípady sú aj v zoologii, napr. *kováčik* pre *Elater* nesúvisí s *kováčom*.

Zrejme len odlišovaciu, nie zdrobňovaciu funkciu majú prípony *-ica*, *-ka*, *-ec* v takých názvoch ako *matica*, *drážka*, *stránka* (v staršej právnej terminológii), *dvorec*, *stĺpec* (v novinách), *častica* v pedológii i v gramatike, *uzorec* v matematike, *prstenec* v strojnictve, *reťazec* v chémii a pod.

Podobne ako sa v niektorých termínoch abstrahuje od bežných významov a tvorí sa termín v novom význame (ako sme to ukázali pri termíne *potlačenie listiny*), aj pri príponach sa niekedy abstrahuje zo všetkých významov danej prípony a tak dostáva daná prípona nový význam, pravda, platný iba v určitom odbore. Ako príklad možno uviesť prípony *-ik* a *-an* v chemickej terminológii.¹²⁷

Názvy mnohých prvkov sa tvoria príponou *-ik*, ktorá v tomto prípade nemá ani jeden z významov v bežnom jazyku, ale používa sa iba na vyjadrenie okolnosti, že ide o názov prvku. Pridáva sa nielen k základným jestvujúcim slovám, ako v prípadoch *voda* — *vodík*, *vápno* — *vápník*, *draslo* — *draslík*, pričom tu často nejde o pomer základného slova — odvodenej slovo, lebo napr. *sodík* nie je vecne odvodnený od *sódy*, tým menej *hliník* od *hliny*. Príponu *-ik* majú aj také prvky, ktoré nie sú odvodnené od podstatných mien: k názvom *dusík*, *kremík* vôbec nijest podstatných mien, od ktorých by sa mohli odvodzovať, kým názvy *kyslík* a *horčík* sú odvodnené od prídavných mien *kyslý* a *horký*. Ale že aj v takých prípadoch, kde nijest základu, ide o príponu, jasne vidieť z toho, že valenčné prípony sa pripájajú k predpokladaným základom, t. j. častiam názvov prvkov bez *-ik*. Prídavné mená *dusný*, *horečný* sa tvoria práve tak ako *draselný* alebo *sodný*.

¹²⁷ J. Horacký, *Jazyková výstavba chemického názvoslovia*, Slovo a tvar II, 1948, 75—80.

Popri prípone *-ik* jestvuje v chemickej nomenklatúre aj samostatná, nijako s príponou *-ik* nesúvisiaca prípona *-nik*, ktorou sa označujú bezkyslikaté soli, ako *sírnik*, *kysličník*. Ďalšou príponou tohto druhu, v ktorej taktiež ide o abstrakciu od bežných významov, je prípona *-an* na označenie kyslikatých soli: *síra* — *síran*, *dusička* — *dusičnan*, *chlór* — *chlorečnan* i *chlórnian*. Pravda, tu sa pomocou tejto prípony tvoria názvy od prídavných mien vyjadrujúcich príslušnú valenciu.

Podobným spôsobom dostávajú význam aj prípony v prevzatých slovách. I keď v bežnej slovnej zásobe platia prevzaté slová za značkové, v terminológii ich treba hodnotiť ako opisné, odvodene, pretože obyčajne latinské prípony majú presne vymedzený a vyabstrahovaný význam, sú produktívne, takže sa nimi tvoria stále nové a nové názvy.

Príponou *-it*, ako sme už naznačili, tvoria sa názvy minerálov od grécko-latinských základov alebo od názvov osôb a miest (*cementit*, *proustit*, *bauxit*). Zvukove podobnou príponou *-id* sa tvoria v chémii názvy solí, takže treba rozlišovať napr. *chlorit* ako minerál od *chloridu* (napr. sodného) ako soli. Príponou *-id*, pravda, významove odlišnou, tvoria sa aj názvy pre veci podobné nejakým útvarom: *sféroid* je útvar podobný sfére, guli, *geoid* je útvar podobný zemskému útvaru (gé), *elipsoid* je útvar podobný elipse a pod. Príponou *-ida* sa tvoria názvy čiar v geometrii, napr. *konchóida*, *trochóida*, *cykloida*, príponou *-itída* sa tvoria názvy zápalov v lekárskej terminológii (*nefritída*, *pleuritída*, *gingivitída* a pod.).

V organickej chémii sa takéto prípony využívajú úplne systematicky, takže vznikajú celé rady názvov utvorených od toho istého základu: *metán*, *metén*, *metyl*, *metol*, *metanol*, *metanal*, *bután*, *butén*, *butín*, *butyl*, *butanol* a pod. Najmä v terminológii tohto odboru sa živo pocituje význam a produktívnosť týchto prípon, lebo sa využívajú na pomenúvanie stále novoobjavovaných zlúčenín a radikálov.

V spoločenských vedách sa tento spôsob pomenúvania využíva zriedkavejšie, ale predsa sú známe prípady ako *fonéma*, *graféma*, *lexéma*, *syntaxéma*, *morféma* v gramatike, *kantizmus*, *husitizmus*, *hlasizmus*, *chvostizmus* v histórii a pod.

Aj z predpôn sa v terminológii niektoré využívajú vo väčšej miere alebo v špecializovanejšom význame než v bežnej slovnej zásobe.

Systémovosť sa prejavuje využitím rôznych predpôn pri tom istom základe napr. v telovýchovnej terminológii, v názvoch ako *predklon*, *záklon*, *úklon*, *priskok*, *preskok*, *cdskok*, *podskok*.

Na rozdiel od bežnej slovnej zásoby sa v terminológii vo väčšej miere využívajú najmä mechanické predpony, *nad-*, *pred-*, *proti-*, *medzi-*.

Predpona *pred-* je napr. v názvoch *predzápal*, *predhrievač*, *predsádka*, *predpraženie*, *predpáliť*, predpona *nad-* v názvoch ako *nadhodnota*, *nadpráca*, *nadvýkon*, *nadplán*, *nadstavba*, predpona *medzi-* v názvoch ako *medzivrstva*, *medzistienka* (vo včelárstve), *medzihra*, *medzimesto*.

Osobitnú systematizačnú funkciu má v terminológii predpona *pa-*. Na rozdiel od bežnej slovnej zásoby nevyjadruje sa ňou nepravosť, neskutočnosť (ako napr. v slovách *paveda*, *pavlastenec*), ale skôr podobnosť, blízkosť, teda podobný vzťah ako v určitých prípadoch zdrobňujúcou príponou alebo v botanickej nomenklatúre príponou *-ovec*. V Slovenskej botanickej nomenklatúre sa uvádzajú napr. názvy *pafialka* (*Jonopsidium*), *pagaštan* (*Aesculus*), *pajaseň* (*Ailanthus*), *pajazmín* (*Philadelphus*), *pakoleneč* (*Strangularia*), *paľadenec* (*Tetragonalobus*), *pamajorán* (*Origanum*), *papyštek* (*Chaenorhinum*), *parasca* (*Ammium*), *parumanček* (*Tripleurospermum*), *pasmrekovec* (*Pseudolarix*) a pašip (*ruža hájová pašip* — *Rosa dumalis* subs. *subcanina*). Ako vidieť z tohto zoznamu, používanie predpony *pa-* je úplne samostatné, nezávislé od latinských názvov, lebo len v názve *smrekovec* ide o kalk za lat. *pseudo-*.

Názov *pasmrekovec* si zaslúži pozornosť aj preto, že sú v ňom až dva systemizačné prvky: jednak prípona *-obec* (porov. str. 64), jednak predpona *pa-*.

Predpona *ne-* v odbornej terminológii nevyjadruje vždy len zápor ako v bežnej slovnej zásobe, ale používa sa na tvorenie terminov, ktoré majú často zhrnujúci význam a tvoria so svojím

protikladom určitý vyšší celok. Napr. *kovy* a *nekovy* sú dovedna prvky.¹²⁸

Tak isto ako prípony sú aj prevzaté predpony prvkami so samostatným, abstrahovateľným významom. Patria sem napr. predpony *anti-*, *meta-*, *ortho-*, *oxy-*, *para-*, v názvoch ako *antipasát*, *antipyriň*, *antitéza*, *antisepsa*, ale najmä názvy v chemickom názvosloví, kde sa spájajú aj s domácimi základmi: *metaboritan*, *metafosforečnan*, *metakremičitan*, *metakyselina*, *metazlúčenina*, *ortomravčan*, *oxybromid*, *oxyjodid*, *paračerveň* a pod. V iných odboroch sa uplatňujú predpony ako *izo-* (*izotura*, *izochora*, *izohyeta*, *izoglosa*), *mono-* (*monoblok*, *monosacharóza*) a vôbec najmä nižšie grécke a latinské čislovky. Pravda, slová, ktorých prvou časťou je čislovka, domáce tak isto ako prevzaté, možno už povaľať za zložené slová.

3. ZLOŽENÉ SLOVÁ AKO TERMÍNY

V sústave opisných pomenovaní osobitné miesto zaujímajú zložené slová, a to nielen svojou formálnou stránkou, ale aj významovou. Motívacia sa v nich dosahuje odkazom na dve pomerne samostatné časti, ktorých súhrn dáva nový názov.

Zložené slová ako termíny sa používajú vo dvoch veľkých skupinách, z ktorých každá má svoj významový okruh. V prvej skupine sú slová opisné, vyjadrujúce stav, preto sa používajú zväčša v opisných vedných disciplínach, napr. v botanike a zoologii. V druhej skupine sú slová vyjadrujúce aspoň jednou svojou časťou dej a prechádzajúce často k odvodeným slovám. Používajú sa najmä ako názvy strojov a nástrojov, teda zväčša v terminológii technických odborov.

Pritom je pozoruhodne, že jestvuje veľký počet takých názvov, v ktorých ide spravidla o mechanické spojenie dvoch základov, i keď sa proti nim často vznášajú námitky puristického rázu. Možno, že na ich vznik a existenciu mali vplyv cudzie slovotvorné typy, napr. nemčina s neobmedzenou možnosťou sklaňať slovné základy, ale do istej miery aj slová grécko-latinského pôvodu, kde

¹²⁸ H. Marešová, *Záporné odvozeniny ako neželezný, nevodič v odborném vyjadřování*, Naše řeč XXXVIII, 1955, 81–86.

skladanie niekoľkých základov nie je nijakou zriedkavosťou, hoci napr. v latinčine klasického obdobia nebolo veľmi produktívnym slovotvorným typom.

V neveľkej skupine zložených slov, ktoré vznikli mechanickým zrazením dvoch základov, resp. ponechaním základného tvaru (niekedy kmeňa) v prvej časti, sú najmä názvy osôb, napr. *vlakvedúci*, *strojvodič*, *dielovedúci*, *vozmajster*, *cestmajster*, *traťmajster*, *škôldozorca*. Ako vidieť, sú to z veľkej časti názvy dnes už nepoužívané. V dnešnej terminológii sa táto skupina nerozmnôžuje o nové slová.

Podobným priradením dvoch základov sú utvorené aj názvy mnohých zlúčení z dvoch prvkov: *chlorovodík*, *sírovodík*, *síruhlik*, *jodoškrob*. Do tejto skupiny patria aj názvy zložené z prevzatých slov, ako *metyléter*, *etylénjodíd*, *metylchloríd*. V názvoch ako *nátriumsulfát*, *galegínsulfát* však nejde o priradenie dvoch prvkov, ale o sulfát nátria, sulfát galegínu, preto takéto názvy patria do tejto skupiny len formálne.

Tak isto formálne sem patria aj názvy ako *kilowatthodina*, *tonokilometer*, lebo majú význam úplne odchodený od zložených slov. Vyjadrujú totiž spravidla jednotky označujúce súčin dvoch iných jednotiek. *Watthodina* nie je teda watt a hodina, resp. wattová hodina, ale súčin wattov a hodín, čiže práca meraná týmto súčinom. Podobného typu sú aj názvy *grammeter*, *wattsekunda*, *voltampér*, *lúmensekunda*, *tonokilometer* a pod. Tieto názvy tvoria jeden celok, ako ukazuje skutočnosť, že násobky vyjadrované gréckymi číslovkami *kilo-*, *hektó-* i príslovkou *mega-* sa predstúvajú na začiatok takéhoto spojenia a týkajú sa celého násobku: *kilowatthodina* teda nie je súčin kilowattov a hodín, ale tisíc watthodín.

Pozoruhodné je, že tento typ je produktívny, len pokiaľ ide o spojenie dvoch prevzatých slov. Menej produktívny je, ak sa spája jedno prevzaté a jedno domáce slovo, ako vidieť zo zriedkavého výskytu názvov typu *vlakokilometer*, *osobokilometer*, *strojokilometer*. Rozpaky spôsobujú názvy ako *človekodeň*, *koňohodina*, prenikajúce k nám z ruštiny.¹²⁹ Zdá sa však, že dôležitosť tohto typu

¹²⁹ V. Dužíková, *K diskusii o ekonomických terminoch typu človekočas, mašinomesiac*, Slov. reč XIX, 1954, 258—259.

v terminológii ekonomiky si časom vynúti aj uznanie typu *človekoden*.

Pomerne mechanické spojenie dvoch základov je aj v takých zložených slovách, ktorých prvou časťou je číslovka. Takéto termíny sa využívajú predovšetkým v chémii a geometrii, ako vidieť z názvov *štvorhran*, *štvorsten*, *päťuholník*, *desaťsten*, resp. *štvorboritan*, *dvojchróman*, *dvojsírnik*, *dvojsíričitan*, *trojsírnik* a pod. Prirodzene, že pre väčšinu takýchto názvov je opora v prevzatých slovách ako *tetraéder*, *bisulfát*, *dietylén*, *trimér* a pod. Pritom napr. v kryštalografii sa kombinovaním gréckych čísloviek dosahuje presné určenie tvaru, presnejšie ako v slovenských paralelných názvoch: *tetrakis hexaeder* je presnejší názov ako *dvadsať štvorsten*, lebo ukazuje, že ide o štyrikrát šest stien.

Grécke číslovky treba považovať za samostatné základy aj v takých názvoch ako *dióda*, *trióda*, *pentóda*, *hexóda* pre elektrónky, ako ukazuje celkom živé a motivované striedanie týchto čísloviek podľa počtu elektród: *pentóda* má napr. anódu, katódu, riadiacu mriežku, tieniacu mriežku a hradiacu mriežku, teda dovedna päť elektród.

Zložené názvy s číslovkou v prvom člene sa využívajú aj v botanickej a zoologickej nomenklatúre, ale na rozdiel od exaktných termínov v geometrii a chémii sa tu využívajú aj číslovky vyššie, pravda, nevyjadrujúce presný počet, ale iba väčšie množstvo. V botanike sa napr. veľmi často využíva číslovka *sto* v názvoch ako *stokráska* (*Bellidiastrum*), *stolistok* (*Myriophyllum*), *stoklas* (*Bromus*), *stosemä* (*Polycarpon*). Podobne sa využívajú aj dosť neurčité číslovky *deväť a sedem* v názvoch *deväťsil* (*Petasites*) a *sedmokráska* (*Bellis*), *sedmokvetok* (*Trientalis*).¹³⁰

Z porovnania latinských a slovenských názvov tohto druhu vidieť, že veľku ide o samostatné pomenúvanie, lebo aj keď je v latinskom názve narážka na množstvo (*myria-*, *poly-*), v slovenčine je vždy len *sto-*. Ani *sedmo-*, resp. *deväť-* nie je kalkom z latinčiny. Ale v tých názvoch, kde sa používajú číslovky *dve*, *tri*, *štyri*, *päť*, ide o presný počet a vo väčšine prípadov aj o kalk (aspôň

---

¹³⁰ Slovenská botanická nomenklatúra, Bratislava 1954.

prvej, číslovkovej časti) z latinského názvu: *dvojguľka* — *Bifora*, *dvojradovka* — *Diplotaxis*, *dvojštítok* — *Biscutella*, *dvojtvárnik* — *Dimorphotheca*, *dvojzub* — *Bidens*, *štvorbôčik* — *Tetragonia*, *trojštet* — *Trisetum*. Iba v názvoch *dvojradovec* — *Cleistogenes*, *dvojzubec* — *Carpesium* (na rozdiel od *dvojzub*), *trojzub* — *Siegiengia* sa číslovka do názvu dáva samostatne.

Ukazuje sa teda, že v nižších číslovkách sa čo do presnosti kryje botanická nomenklatúra s chemickou a geometrickou, i keď sa v nej číslovky nevyužívajú tak systematicky ako napr. v chémii. Treba poznamenať, že v organickej chémii sa číslovky používajú v názvoch aj v podobe číslic: *1,2,3,4,-tetrachlórbenzén*; *1,1,1-trichlór-2, 2-bis (p-chlórfenyl)-etán*; *pentadién-(1,2)* a pod.

Oveľa životnejšia, produktívnejšia je druhá skupina, v ktorej sa spojenie dvoch podstatných mien výjadruje spojovacím vo-károm *-o-*. Spojenie takýchto substantív je celkom mechanické, často ide o prosté priradenie syntakticky rovnocenných podstatných mien.¹³¹ Patrí sem napr. anatomický názov *nosohltan* ako spoločný názov pre nosovú a hltanovú časť, zoologický názov *hlavohruď* pre časť tela hmyzu, v ktorej sa nerozlišuje presne medzi hlavou a hruďou. Známy je aj názov *hadojašter* pre pravekého jaštera, zviera s typickými znakmi hada i jaštera.

Formálne zhodný, ale významovo odlišný typ zložených názvov predstavujú termíny, ako *oceľobetón* a *drevopriemysel*. Prvá časť je k druhej vo vzťahu determinačnom, hoci nemá podobu pridaného mena; ako je v mnohých takýchto zloženinách obvyklé. Je to vlastne pre slovenčinu neorganický typ, ktorý sa utvoril pravdepodobne kalkovaním z nemčiny, ako ukazujú paralely *Singspiel* — *spevohra*, *Holzindustrie* — *drevopriemysel*, ale jednako má v slovenčine už dlhú tradíciu, ako ukazujú názvy *delostrelec*, *knihoveda*, *jazykoveda* a pod.

K tomuto typu patria v dnešnej slovenskej terminológii také názvy ako *oceľobetón*, *penobetón*, *troskobetón*, *oceľoliatina*, *kladkostroj*, *farbotlač*. V súčasnosti sa sem priradujú aj také názvy ako *drevopriemysel*, *kovopriemysel*, *lesohospodárstvo*, *drevorobot*.

¹³¹ V. Dužičková, *Využitie zložených slov v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1953, 193—199.

ník, kovorolník, kovotokár, pôdoznalec, právovedec, bacilonosič a pod. O obmedzenej životnosti tohto typu však svedčí okolnosť, že podľa typu *bacilonosič* sa už netvoria ďalšie potrebné názvy ako „rickettsionosič“, „vírusonosič“, „vibrionosič“, „spirochetonosič“, „parazitonosič“, ani paralelné názvy na -stvo (bacilinosičstvo“, „vírusonosičstvo“ atď.), ba ani také názvy ako „literatúroznalec“, „mliekchospodárstvo“.

V botanickej a zoologickej nomenklatúre sa však pomerne často využíva tento typ, ktorým sa vystihujú typické vonkajšie znaky pomenúvaných jedincov. *Vtákopysk* je zviera s pyskom pripomínanajúcim vtáčí zobák, motýľ *smrtihlav* má na hrudi kresbu podoby lebky, *nosorožec* má na nose rohový výrastok, *ježohlav* je rastlina, ktorej kvetenstvo má pichliače ako jež. Od predošlých typov zložených pomenovaní sa však tento typ odlišuje tým, že nejde o priame pomenovanie. *Ježohlav* nie je ježia hlava, *nosorožec* nie je nosový roh, ale vždy je to rastlina alebo živočích „majúci hlavu ako jež“, „majúci na nose roh“ a pod. Tento významový vzťah sa aj formálne vyjadruje tým, že sa ako znak jedinca pridáva prípona -ec alebo naopak, podstatné meno *hlava* stráca koncovku ženského rodu a celý názov tak prechádza k mužskému rodu (*ježohlav, smrtihlav*).

Organickým typom v slovenčine sú zložené slová, v ktorých prvá časť je základ prídavného mena, určujúci bližšie vlastnosti podstatného mena v druhej časti zloženiny. Pritom je však pozoruhodné, že z prídavných mien sa tu vyskytujú zväčša len neodvodené akostné prídavné mená, obyčajne veľmi bežné, so širokým významovým rozsahom. Patria sem názvy ako *drobnomaľba, veselohra, velkomesto, veľkovýroba, malopredaj, veľkonákupňa*. Produktívny je dnes najmä typ s prídavným menom *veľký*. Využitie týchto prídavných mien je umožnené tým, že majú veľmi široký významový rozsah a malý významový obsah.¹³²

Patria sem aj niektoré typy vymykajúce sa z riadneho slovotvorného typu „prídavné meno + podstatné meno s mechanickým prípojením“. Napr. v názve *lichobežník* nejde o „lichý bežník“, ale

¹³² J. Kuchař, *Dva živé typy tvorenia odborných názvov*, Naše řeč XXXVIII, 1955, 65–68.

o geometrický plochý útvar, v ktorom strany bežia nie rovnobežne. Podobne *rovnobežník* nie je „rovný bežník“. Kosodrevina nie je „kosá drevina“, ale strom so šikmými konármami, pričom slovo *drevina* samo osebe je názov pre všetky rastliny s drevnatou byľou.

V týchto typoch ide teda o prenesenie určitej vlastnosti (rovno bežiaci, kosé drevo) do podoby zloženého podstatného mena, čo sa formálne vyjadruje zahrnutím týchto zložiek pod jednu príponu (-ník, -ka a pod.). Takýmto spôsobom sú utvorené aj zoologické a botanické názvy typu *slanorožec* (*Salicornia*), *nahovetvec* (*Gymnocladus*), pričom často ide o kalky z latinských názvov. Tento typ sa však v botanickej nomenklatúre rozvíja aj samostatne a názvy ako *ostropysk* (*Oxytropis*), *ostrolist* (*Asperugo*), *ostrokvet* (*Cenchrus*) už nie sú kalky. Je tu však podobný vzťah ako pri spomenutom type *vtákopysk*: *ostrolist* nie je ostrý list, ale rastlina majúca ostrý list.

Na rozdiel od týchto opisných zložených podstatných mien, ktoré sa pre svoju opisnosť používajú väčšinou ako názvy vecí, iba zriedkavo ako názvy činnosti (*moreplavec*, *vzduchoplavba*), typickou oblasťou názvov utvorených od slovies je technická terminológia, v ktorej sa spravidla vyjadruje činnosť.

Typy „sloveso + podstatné meno“ sú však pomerne zriedkavé. Patrí sem niekoľko názvov botanických a zoologicických, napr. *stavikrv* (*Polygonum*), *trasochvost* (*Motacilla*) a anatomický názov *vratiprst* pre prst umožňujúci vtákom sedieť na konároch tým, že sa dá postaviť proti ostatným prstom.

Pri týchto názvoch sa zrejme vychádza zo starých slovenských slov typu *lomikameň*, *miesižezezo*, ktorý však v súčasnej slovenčine nie je produktívny.

Produktívny je druhý typ, „podstatné meno + sloveso“, pravda, sloveso iba v korennej podobe. Najčastejšie sú tu morfémmy *-mer*, *-pis*, *-var*, *-met* a *-vod*, ako vidieť z názvov *plynomer*, *vodomer*, *tlakomer*, *hlbkomer*, *zákrutomer*, *teplomer*, *svahomer*, *zemepis*, *strojopis*, *vlakopis*, *polohopis*, *rukopis*, *káarovar*, *čajovar*, *pieskomet*, *guľomet*, *vodovod*, *plynovod*, *zvukovod* a pod.

Významový súvis týchto korených časti slovies s vlastnými slovesami je niekedy dosť voľný. Napr. *cukrovar*, *liehovar*, *pivoVAR*

nie sú nástroje na varenie, ako je napr. *kávovar*, ale podniky, v ktorých už často ani nejde o varenie (napr. v liehovare sa nevarí lieh). Ešte väčší významový rozptyl je v morfeme *-pis*: vyjadruje nielen vedný odbor (*dejepis*), ale aj listinu (*vlakopis*), predmet (*rukopis*) a iné (*pravopis*). Tieto druhé časti zložených slov bývajú často kalkami z grécko-latinských slov, ako vidieť z porovnania dvojic *geografia* — *zemepis*, *stenografia* — *tesnopis* (rýchlopis), *aquaeductus* — *vodovod*. Morfema *-mer* býva v slovenských názvoch proti morfemu *-meter* v prevzatých slovách; máme *výškomer*, *vlnomer*, *hustometer*, ale *galvanometer*, *areometer*, *barometer*, *termometer*. Zriedkavo sa rozlišujú morfémou *-mer* a *-meter* dva názvy, ako napr. *elektromer* — prístroj na meranie spotreby elektrického prúdu a *elektrometer* — prístroj na meranie potenciálu.

Využitie morfém *-mer*, *-pis* a pod. ukazuje, že v takýchto zložených slovách ide o prechod k odvodeným slovám.

Vcelku možno rozbor využitia zložených slov ako termínov zhrnúť asi tak, že zložené podstatné mená i napriek svojej veľkej nosnosti (dajú sa použiť pre ďalšie odvodzovanie), nevyužívajú sa v terminológii v takej miere ako slová odvodené a omnoho menej než združené pomenovania, hoci sa samy využívajú v združených pomenovaniach, najmä v zoologii a botanike, menej často aj pri odvodzovaní (*tesnopisec*, *delostrelec* a pod.).

4. ZDRUŽENÉ POMENOVANIA V PODOBE ZHODNÉHO PRÍVLASTKU

Podstatou združených pomenovaní je determinatívne spojenie dvoch slov, pričom v pomenovaniach so zhodným prívlastkom sa určovaný člen vyjadruje podstatným menom, určujúcim členom býva spravidla prídavné meno. Treba hneď na začiatku zdôrazniť, že pri združenom pomenovaní ide o jednotku pomenovaciu, teda takú, ktorá je ustálená a vyskytuje sa aj mimo vtedyho kontextu, nie o jednotku gramatickú. Tým sa práve združené pomenovanie líši od determinatívnej syntagmy.¹³³ Lexikálny charakter združen-

¹³³ V. V. Vinogradov, *Voprosy izuchenija slovosozetaniij*, Voprosy jazykoznanija 1954, č. 3, 3—24; porov. aj Sov. jazykověda IV, 1954, 525—528.

ných pomenovaní sa potvrdzuje aj tým, že členmi združených pomenovaní môžu byť aj také prídayné mená, ktoré sa spravidla samostatne nevyskytujú (napr. väčšina deverbatív na -ci).

Pomerne zriedkavé je v združených pomenovaniach so zhodným prílastkom spojenie dvoch podstatných mien. V niektorých botanickej názvoch zastupuje podstatné meno, obyčajne celonárodné, všeobecne známe, určujúci člen a býva za určovaným členom. Dôvodom je tu jednak zásada, že v botanike každé druhové meno musí byť dvojčlenné, jednak skutočnosť, že mnohé ľudové názvy (jednoslovné) nie sú názvom rodu, ale druhu a patria k určitému rodu. Táto rodová príslušnosť sa práve vyjadruje prvým podstatným menom. Napr. pre *Pinus silvestris* je ľudový názov *sosna*, ale ako ukazuje latinský názov (*Pinus*), ide o rod *borovica*. Preto vedecký názov tohto stromu je *borovica sosna*. To isté platí aj o *osike*, *rakyte* a *maline*. *Osika* patrí k rodu *Populus* — *topoľ*, preto jej druhotný vedecký názov je *topoľ osika*. *Rakyta* patrí k rodu *Salix* — *vŕba*, preto jej názov je *vŕba rakyta*, *malina* je *Rubus idaeus* (pričom *Rubus* — *ostružina*), preto je vedecký názov *ostružina malina* proti *Rubus caesius* — *ostružina ožina*. Pri niektorých názvoch sa ľudový názov uvádzia iba v zátvorke, napr. *Populus alba* — *topoľ biely (linda)* alebo *Viburnum Lantana* — *(kalina) siripúťka*.

Podobný stav je aj v zoologickej nomenklatúre, kde sú bežné názvy ako *holub hriňniak* (*Columba palumbus*), *tetrov hoľniak* (*Lyrurus tetrix*), *pošvatka rybárica* (*Perla abdominalis*). No nie je tu taká prísna dvojčlennosť ako v botanike, časté sú aj názvy ako *puma* (*Felis concolor*), *jaguár* (*Felis onza*), *šakal* (*Canis aureus*) a pod.

V súčasnej dobe prenikajú do spoločenskovednej terminológie názvy typu *člen korešpondent*, kde je taktiež určujúci člen na druhom mieste, hoci nie sú pre to nijaké systémové dôvody. Ide skôr o vplyv ruštiny, z ktorej sa takéto názvy kalkujú.

K tomuto typu sa priradujú aj názvy ako *A vitamín*, *a lúče*, *B chov*, *T železo*, *tbc ložisko*, kde symboly *A*, *a*, *B*, *T*, *tbc* zastupujú vlastne určujúci člen, pravda, nesklonný.

Zo skutočnosti, že združené pomenovanie je stále spojenie, nepodmienené vettou konštrukciou, ktorého členy sa teda nedostá-

vajú k sebe až vo vedom celku, vyplýva, že niet názovov v podobe koordinatívnych syntagmi a že v názvoch, ktoré majú determinatívnu podobu syntagmi, nevyskytujú sa ako určujúce členy zámená.

Obmedzený je aj výskyt číslooviek, z ktorých prichádzajú do úvahy predovšetkým číslovky radové, oveľa zriedkavejšie iné druhy (napr. v názvoch *jednoduchá väzba*, *dvojité dno*, *dvojitá mena*).

Radové číslovky sú len v niektorých tradičných názvoch grammatických, ako je *prvá*, *druhá*, *tretia osoba*, *prvý*, *druhý*, *treti stupeň*, *prvý ... siedmy pád*, ďalej v názvoch ako *prvá trieda* (v kvalite), *prvá voľba*, *druhé napomenutie* (napr. v športe pri štarte v behoch). Prirodzene, že takéto rozlišovanie radovými číslovkami je len tam, kde ide o niekoľko poradí. V najnovších časoch preniká typ *prvý tajomník*, *prvý podpredseda*, hoci už nie je *druhý tajomník*, *druhý podpredseda* a hoci prvých tajomníkov alebo podpredsedov môže byť niekoľko. Ide tu o kalkovanie z ruštiny.

Podobne nemusia byť v paralelných termínoch zastúpené všetky členy určitého rodu, ak ide o prenesený význam. Vidieť to napr. na právnom termíne *tretia osoba*, kde nejde o osobu v poradí tretiu (teda nejestvuje aj osoba prvá a druhá), ale o osobu, ktorá nie je partnerom nejakého právneho úkonu (napr. pri uzavieraní zmluvy).

Častejšie, ale v pomere k odvodeným prídavným menám predsa len zriedkavé sú združené pomenovania, ktorých určujúcim členom je hodnotiace, akostné, spravidla neodvodené prídavné meno: *čerstvá voda*, *cudzie osoby*, *cudzie vody* (v meliorácii), *starí majstri* (v maliarstve), *mäkké podnebie*, *tvrdé podnebie* (v anatomickej terminológii) a pod.

Výnimku, pravda, tvoria botanické a zoologické názvy, teda názvy opisného charakteru, kde je výskyt prídavných mien *malý* a *veľký* pomerne častý: *ďateľ veľký*, *labuť veľká* a pod.

S malým výskytom hodnotiacich adjektív súvisí aj zriedkavý výskyt adjektív v druhom a treťom stupni, pravda, zase s výnimkou botanickej a zoologickej nomenklatúry. V terminológii lícovania sú známe termíny *najväčší presah* a *najmenší presah*, v lekárstve *najvyššia denná dávka*, v lekárstvictve *slabšia ortuťová mast*. V zoologických a botanických názvoch je prídavných mien v dru-

hom, resp. trefom stupni pomerne dosť: *chrapačka menšia, chrapačka väčšia* (*Anas crecca* a *Anas querquedula*), *belolist najmenší* (*Filago minima*), *lopúch väčší* (*Arctium nothum*), *lopúch menší* (*Arctium minus*), *ostružina najpríbuznejšia* (*Rubus peraffinis*) a pod. V anatomickej terminológii sa však neprejavuje podliehanie latinským vplyvom v takej miere ako v botanike a zoológii a druhý stupeň latinských prídavných mien sa spravidla prekladá prvým stupňom, najmä ak ide o dva protiklady. Tak *paries superior* a *inferior* je *horná* a *dolná stena*, proti *cornu minus* a *majus* je *malý* a *veľký roh*, *facies anterior* a *posterior* je *predná* a *zadná plocha*. Iba v takých prípadoch, keď ide o menšie časti, používa sa aj v slovenských názvoch druhý stupeň: *incisura ischiadica major* a *minor* — *väčší* a *menší zárez sedacej kosti*.

Veľmi zriedkavo sa tretí stupeň vyjadruje analyticky (*veľmi jemný sek*) alebo zmenšujúcou príponou (*zvonček maličký* — *Campanula pusilla*).

Časté sú hodnotiace neodvodené prídavné mená v takých združených pomenovaniach, ktoré majú ako celok prenesený význam (A. M. Terpigorev¹³⁴ tu hovorí o doslovnom a terminologickom význame). Pritom ide obyčajne aj o kalkovanie, ako vidieť napr. v názvoch *vysoké napätie* (nem. *Hochspannung*, franc. *tension haute*, angl. *high tension*), kde prídavné meno *vysoký* je prenesené z toho, že ručička na meracom prístroji ukáže vysokú hodnotu, resp. vyskočí vysoko. To platí aj o takých názvoch ako *vysoká teplota*, *vysoké obrátky*. Obraznosť, resp. prenesenosť je zrejmá aj v takých názvoch ako *krátka strela*, ktorá dopadne na zem pred cielom, teda jej dráha je kratšia, než by mala byť, ďalej *krátke sklo*, ktoré má krátky teplotný interval spracovateľnosti, *hluché semeno*, neplodné, z ktorého nevyrastie rastlinka, *mäkké pristátie*, pri ktorom sa neprejavujú zbytočné otrasy, *mŕtva hornina*, ktorá sa pri vysokých teplotách taví, ale nevrie a pod.

O prenesenie významu ide aj v dvojslovných botanických názvoch druhu, ako je napr. *pastierska kapsička*, *hadí koreň*, *mysí chvostík*, *psi jazyk*, *vranie oko*. No na rozdiel od typu *vysoké na-*

¹³⁴ A. M. Terpigorev, *Ob uporiadočení*.

päťie používa sa v prenesenom význame nie iba prídavné meno (hoci už aj tým dostáva prenesený význam celý názov), ale celý dvojslovný názov: môže jestovať *pastierska kapsička* ako názov kapsičky skutočného pastiera, jestvuje *vranie oko, psí jazyk* a pod., ale tieto spojenia nie sú názvy, sú to proste determinatívne syntagmy. Ide tu teda o dvojaký postup: o lexikalizáciu (v zmysle ustálenia pôvodne determinatívnej syntagmy ako lexikálnej, pomenúvacej jednotky) a zároveň o prenesenie významu celej tejto jednotky.

Celkom formálne hľadisko sa uplatňuje v niektorých nomenklatúrach, keď sa určujúce prídavné meno kladie až za určované podstatné meno. V botanike a zoologii sa toto poradie ustáliло vplyvom latinských druhových názvov (*Viola tricolor* — *fialka trojfarebná*, *Dryobates major* — *ďatel veľký*), ako svedčí aj okolnosť, že v ľudových názvoch sa kladie napred prídavné meno: *vtáči zob obyčajný* (*Ligustrum vulgare*), *divý vinič päťlistý* (*Ampelopsis quinquefolia*), *hadí koreň sivý* (*Podospermum canum*) a pod. Zaujímavé však je, že v anatomickej terminológii sa tento vplyv neuplatňuje: *sutura lambdoides* je v slovenčine *lambdovitý šev*, *margo orbitalis* je *očnicový okraj*, *processus muscularis* je *svalový výbežok*. Ba tu sa prejavuje dokonca aj samostatnosť slovenskej terminológie v tom, že proti latinským dvojslovným názvom sú v slovenčine niekedy aj názvy jednoslovné: *os hyoides* — *jazylka*, *os radialis* — *vreteno*.

Na poradie slov v uvedených nomenklatúrach malo azda vplyv aj to, že ide o väčšie skupiny, v botanike a zoologii rody, v ktorých sa až ďalej rozlišujú druhy, kým v anatómii takáto systémovosť nie je.

Prvkom, ktorý v združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom zaraďuje pomenúvaný pojem do širších súvislostí, resp. ktorý presnejšie vyjadruje vzťah k pomenúvanému pojmu, je prídavné meno. Preto pri skúmaní motivovanosti treba tu venovať pozornosť predovšetkým prídavným menám, a to už aj preto, že o motivácii podstatných mien, odvozených i zložených, ktoré sa tu všetky vyskytujú, bola už reč v príslušných odsekok.

Pri skúmaní spôsobov motivácie prídavných mien sa ukazuje, že

je jasný rozdiel medzi nomenklatúrou, používanou najmä v opisných disciplínach, kde je prevažná väčšina prídavných mien denominatívnych, prípadne neodvodených, a terminológiou, najmä technických disciplín, kde je viac adjektív deverbatívnych. V botanickej a zoologickej nomenklatúre nie je pritom zriedkavý výskyt dvoch prídavných mien v názvoch subspécii, poddruhov: *jastrabník Hoppeho veľkokvetý* (*Hieracium hoppeanum macranthum*), *jastrabník chlpánik pravý* (*Hieracium pilosella eupilosella*), *sih morský madjiský* (*Coregonus lavaretus maraena*). Pre spôsob motivácie druhého prídavného mena však platia vo všeobecnosti tie isté zásady ako pre prvé prídavné meno, preto mu v ďalšom rozbore nebudeme venovať osobitnú pozornosť.

Pomery v zoologickej nomenklatúre možno ilustrovať rozbormom názvov rýb v poslednej úprave O. Ferianca.¹³⁵ V názvoch rýb sa najčastejšie vyskytuje prídavné meno *obyčajný*, používané v závislosti od latinského názvu, a to tam kde sa druhoradý názov tvorí opakováním rodového (napr. *Huso huso* — *vyza obyčajná*), ale dosť často aj samostatne, na označenie u nás najbežnejšieho druhu (napr. *blatniak obyčajný* — *Umbra krameri*, *zubatica obyčajná* — *Osmerus eperlanus*). Komplikovanejší je vzťah názvu *červenica obyčajná* k latinskej predlohe *Scardinius erytrocephalus*, lebo „červenosť“ je v slovenskom názve vyjadrená už v substantíve *červenica*. Preto ako prílastok stačí prídavné meno *obyčajná*.

Vcelku však v názvosloví rýb nie veľa prídavných mien, ktoré by boli doslovným prekladom z latinčiny. Sú to iba prídavné mená *volžský*, *morský*, *riečny*, *alpský*, *karpat-ský*, prípadne mierne upravené *potočný* proti *fontinalis* a *podkarpat-ský* proti *carpathoroscius*. Od latinských názvov sa slovenské názvy rýb líšia predovšetkým tým, že vcelku sa prijíma zásada nedávať názvy podľa autorov, i keď v latinských názvoch sú. Možno uviesť iba názvy zriedkavých rýb, ako je *jeseter* *Güldenstädtov* a *hrúz Kesslerov*.

Obsiahlu skupinu tvoria tu prídavné mená vyjadrujúce vzťah k miestu výskytu. Sú to najmä prídavné mená vyjadrujúce vzťah

¹³⁵ O. Ferianc, Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov, Turč. Sv. Martin 1948; porov. recenziu J. Horeckého v Jaz. sborníku IV, 1950, 280—283.

k vodám, príp. aj ku konkrétnej rieke. Vzťah k vodstvu všeobecne sa vyjadruje napr. v názvoch *mihuľa morská*, *mihuľa riečna*, *mihuľa potočná*, *čerebľa jazerná*. Vzťah k určitému vodstvu sa zase vyjadruje v názvoch ako *zubáč volžský*, *sledec dunajský*, *mihuľa potiská*, *mrena stredomorská*, *losos černomorský*. Zemepisné určenie podľa krajov pohorí sa vyjadruje obyčajne v názvoch variet alebo foriem: *hrúz obyčajný karpat ský*, *čerebľa jazerná poľská*, *karas zlatý západný*.

Veľkú skupinu tvoria prídavné mená vzťahujúce sa na vonkajšiu podobu rýb a spôsobujúce zrejme opisný ráz tejto nomenklatúry. Časté je označenie farby alebo iného zrakového farebného vnemu v názvoch ako *pleskáč siný*, *piest zelenkavý*, *karas zlatý*, *pstruh dúhový*, *plotica lesklá*, *jalec tmavý*, *slnečnica pestrá*, *býčko škvornitý*, *jalec pásavý*. Veľkosť sa vyjadruje napr. v menách *jeseter malý*, *sumec krpatý*, *belica veľká*, *kolok väčší*. Hmatový vnem sa vyjadruje iba v názve *jeseter hladký*. Zriedkavo sa vyjadruje podobnosť s iným rodom, napr. *losos pstruhovitý*, *ostračka lososovitá*, pričom je tu vždy opora v latinskom názve (*Salmo trutta*, *Micropterus salmoides*). Celkom ojedinelý je názov vyjadrujúci činnosť: *pichlačka bojovná* (*Pungitius pungitius*).

Takéto motivácie, pravda, v jednotlivostiach odlišné, prevládajú aj v botanickej nomenklatúre. Zhodná je najmä motivácia miestom výskytu a vonkajšou podobou.¹³⁶ Prekvapuje tu však značné množstvo zložených prídavných mien, vyjadrujúcich vlastnosť kvetu (*zemedym malokvetý*, *nôćovka dlhokvetá*, *štiav kytkokvetý*, *vŕba krásnokvetá*, *listov cypruštek tupolistý*, *kurička šidlolistá*), plodov (*ťaničník maloplodý*, *slivka višňoplodá*) alebo iných časti (*pa kolenc ostnosemenný*, *kozinec bezbyľový*, *ostružina mnohokonárová a pod.*). Nezložené prídavné meno nie je v botanických názvoch výhodné, lebo nevyjadruje, na ktorú vlastnosť alebo časť rastliny sa vzťahuje. V názve *iberka perovitá* nič nenaznačuje, že ide o perovité listy, z názvu *kerička lepkavá* nevidieť, že ide o lepkavú byľ. názvy *silenka zväzkovitá* a *silenka nadutá* samy osebe nehovoria,

¹³⁶ Slovenská botanická nomenklatúra, Bratislava 1954; porov. aj recenziu F. Buffu o Dostálovej Květene, Jaz. časopis VII, 1953, 198—206.

že v prvom prípade ide o vlastnosť kvetov, v druhom o vlastnosť tobolky. Motivácia v takýchto prípadoch je jasná iba botanikom a to je azda príčina, že tu prevládajú zložené prídavné mená, vyjadrujúce motiváciu oveľa presnejšie a jednoznačnejšie.

Na rozdiel od zoologickej nomenklatúry sa v botanike pomerne viac používa motivovanie menom objaviteľa: *klinček Ponteletov*, *Dostálov*, *Segnierov*, *štiav Steinov*, *Degenov*, *Wettersteinov*, *Niesslov*, *Rumlerov*, *Schreberov*, *Sagorského* a ľ. Zriedkavejšie sú prívlastňovacie prídavné mená od názvov osôb, na počesť ktorých bola rastlina pomenovaná: *klinček Gabrielin*, *ribezľa Gordonova*, *štiav Wildtov*. Pritom sa v slovenčine nezachováva rozdiel podľa toho, či ide o meno objaviteľa alebo o meno toho, na ktorého počesť bola rastlina pomenovaná, kým v latinčine sa tento rozdiel vyjadruje tak, že v prvom prípade je gen. sing., v druhom prípade prídavné meno tvorené príponou *-anus*: *Rumex dufftii* — *Rumex wildtianus*.

Veľmi často sa využíva meno objaviteľa alebo meno osoby, na počesť ktorej bola rastlina pomenovaná, v názvoch ovocných alebo vôbec rastlinných sort.

Bližšie porovnanie s názvami rýb ukazuje, že spôsoby motivácie v botanickej nomenklatúre sú oveľa pestrejšie a podľa všetkého i oveľa názornejšie, konkrétnejšie, i keď treba brať do úvahy, že názvoslovie rýb je len malým výsekom zoologickej nomenklatúry. Súvisí to s tým, že rastliny sú jednoduchému človekovi oveľa známejšie a prístupnejšie vnímaniu rozdielov než živočíchy a že rastlinných druhov je oveľa viac než živočíšnych.

Veľmi názorne vystupujú všetky spôsoby motivácie pri takom rozsiahлом rode, ktorý má vyše dvesto druhov, ako je u nás *ostružina* (*Rubus*), pretože tu treba využiť skutočne všetky možnosti.

Pri rozbore druhových názvov ostružiny vidieť, že v zhode s celkovou tendenciou sa veľmi využívajú zložité prídavné mená zachycujúce nejakú typickú vlastnosť niektoréj časti rastliny. Pritom zo 48 takýchto mien 12 sa týka listu: *ostružina zárezovolistá*, *hrabolistá*, *jemnolistá*, *veľkolistá*, *neveľkolistá* a pod. V ostatných zložených prídavných menách pri názvoch ostružiny sa vyskytujú

priávné mená *striebrokvetý*, *kytkokvetý*, *sladkoplodý*, *pyramídový*, *róznokonárový*, *rovnakopohľavný*, *drsnosrstý*, *červenoklasý* a pod. Vonkajšia podoba je základom motivácie aj v priávných menách *pyramídovitý*, *pyramidálny*, *kytkovitý*, *strapcovitý*, *štítovitý*, *malinovitý*, *ružovitý*, *viničovitý*.

Zaujímavé je, že farebný vnem sa pri ostrižine nikdy nevyjadruje základným priávnym menom označujúcim farbu, ale iba zloženým (*červenoklasý*, *zelenolistý*) alebo odvodeným (*sivastý*, *nabelastý*, *sinavý*, *šedivastý*, *žltkastý*, *žltkavý*, *beloskvúci*, *purpurastý*), kým pri ruži sa práve naopak vyskytujú len základné priávné mená: *ruža biela*, *zelená*, *žltá*. Súvisí to akiste so základou farebnou povahou pomenúvanej rastliny.

Pri toľkých druhoch, ako je pri ostrižine, hojne sa využívajú aj priávné mená privlastňovacie, veľmi častá je i motivácia výskytom: *ostrižina skalná*, *pobrežná*, *krovinná*, *lesná*, *poľná*, *horská*, *hôrna*, *potočná*, *vresovisková*, *výslnná*. No na rozdiel od zoologickej nomenklatúry častá je tu i motivácia zemepisná, a to podľa krajov (*ostrižina slovenská*, *sliezska*) i miest (*ostrižina bratislavská*, *pezin ská*, *rudnianska*, *ginská*, *bahuská*). Ba sú tu aj typy, pravda, celkom ojedinelé, ako *ostrižina pastiezska* a *polobratislavská*.

Spoločnou črtou botanickej a zoologickej nomenklatúry je závislosť od latinských druhových mien, ale súčasne aj snaha tvoriť v daných tendenciach názvy samostatné. Zdá sa, že v zoologii sa to darí oveľa lepšie než v botanike, lebo napr. v rozoberaných názvoch ostrižiny je takmer úplná zhoda s latinskými priávnymi menami.

Oveľa viac je od latinských vzorov závislá terminológia anatomická, lebo tam ide o preklad latinských názvov a odchýlky sú dané často len tým, že sa nezhoduje významový obsah latinských a paralelných slovenských prípon.¹³⁷

Pri skúmaní latinských a slovenských priávných mien v anatomickej terminológii sa ukazuje, že i keď nie sú medzi jednotlivými príponami presné paralely, predsa možno zistiť určité tendencie. Latinským priávným menám na *-alis*, *-aris* napr. zodpovedajú

¹³⁷ J. Horecký, *Využitie priávných mien v biologickej terminológii*, Veterinársky sborník I, 1952, 110—112.

slovenské príavné mená na -ový (*cornealis* — rohovkový, *cuticularis* — kožičkový), menej často príavné mená na -ný (*dentalis* — zubný, *clavicularis* — klúčny). Podobná tendencia je aj pri latinských príavných menách na -acus a -icus (*cardiacus* — srdcový, *coelicus* — brušný, *entericus* — črevný).

Ostatné príavné mená v latinských názvoch sa do slovenčiny prekladajú najrozličnejšími príavnými menami, ale vždy tak, že vystihujú význam. Najmä v skupinách príavných mien rozlišených v latinčine rôznymi príponami zachováva sa tento rozdiel aj v slovenčine. Proti latinskej trojici *squamalis* — *squamosus* — *squamatus* je v slovenčine šupinový — šupinovitý — šupinatý, proti trojici *vesicularis* — *vesiculosus* — *vesiculiformis* je v slovenčine mechúrikový — mechúrikovitý — mechúrikovatý, proti dvojici *cuspidalis* — *cuspidatus* je hrotovitý — zahrotený, proti *stelliformis* — *stellatus* je hviezdovitý — hviezdnatý a pod.

Potreba presne rozlišovať polohu niektorých anatomických útvarov vynutila si v slovenčine utvoriť niekoľko mechanických príavných mien. Ako typický príklad možno uviesť príavné meno *pristredný*, ktorým sa prekladá lat. *medialis* (na rozdiel od *stredný* — *medius*) v názvoch ako *pristredný čelný zárez* — *incisura frontalis medialis*, ako aj príavné meno *vcestný*, ktorým sa prekladá lat. *praevius* v názve *vcestný koláč* — *placenta praevia*.

Pre anatomickú terminológiu je ďalej príznačné používanie zložených príavných mien na označenie útvaru, ktorý sa vzťahuje na dva iné, obyčajne susediace útvary: *bubniekovohlávková štrbina* — *fissura tympanomastoidea*, *očnicovoriečicový kanál* — *canalis orbitoethmoideus*, *krídlovopodnebný zárez* — *incisura pterygopalatina* a pod. V mnohých takýchto príavných menách je pritom značne skratkovité vyjadrovanie. Príavné meno sa často netvorí od celého názvu, ale iba od príavného mena tohto názvu a tak sa skladá s druhým príavným menom. Napr. z názvu *skalná kost* — *os petrosum* sa berie iba príavné meno *skalný* a skladá sa s príavným menom utvoreným od názvu *bubienok* — *tympanum* do podoby *skalnobubienková štrbina* — *fissura petrotympanica*, hoci nejde o štrbinu medzi skalou a bubienkom, ale medzi skalou a kostou a bubienkom. Podobného druhu sú aj názvy *jarmovoočnicová* —

vý otvor — foramen zygomaticoorbitale (súvisí s jarmovou kostou), *klinovoriečicový záлив — recessus sphenoethmoideus* a pod. Pravda, tátó skratkovitosť je často aj pri nezložených prídavných menách, ako ukazuje názov *klinový okraj — margo sphenoideus* pre okraj klinovej kosti a pod. Je tu zaiste aj vplyv latinských prídavných mien tohto typu.¹³⁸

Podľa zásad o písaní zložených prídavných mien¹³⁹ mali by sa tieto anatomické názvy písat vlastne so spojovníkom, lebo ide o dve priradené, rovnocenné prídavné mená. V písaní dovedna je zase zrejmý vplyv latinskej predlohy, posilňovaný ešte aj tým, že ide o jeden pojem. Na rozdiel od zložených prídavných mien v botanickej nomenklatúre (porov. str. 113) — typu *kytkolistý, hrobolistý* — uplatňuje sa v anatomických názvoch celá podoba prídavného mena, teda aj prípona *-ový (jarmovo-*, nie „*jarmo-*“, ako je ešte u Ledényiho v *Nomina anatomica*). Tento rozdiel vyplýva z odlišnej významovej štruktúry: kým botanicke názvy typu *kytkolistý* majú význam „majúci listy v podobe kytky“, prídavné mená v anatomickej terminológii sú skutočne dve samostatné prídavné mená, tvoriace jedno zložené prídavné meno.

V uvedených troch odboroch, v ktorých tradične ešte aj dnes prevláda latinská nomenklatúra, nevyhnutne podliehajú aj slovenské názvy latinským vzorom, lebo často sa prekiadá alebo kalkuje. Zato však v chémii, hoci sa aj tu dosť dlho pracovalo s latinskými názvami (ešte aj dnes v galenickej farmácii), je tvorenie prídavných mien v dvojslovných názvoch v slovenčine (tak isto ako v češtine) úplne samostatné a pritom sú takto utvorené názvy oveľa jednoznačnejšie a jednoduchšie než paralelné názvy v latinčine alebo aj v niektorých živých jazykoch. Ide o presné vyjadrovanie valencie v názvoch kysličníkov, kyselín a solí vhodným využitím prípon prídavných mien pre osem stupňov valencie.¹⁴⁰

Pritom je pozoruhodné, že iba dve prípony sú utvorené umele,

¹³⁸ Z *anatomickej terminológie III*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 365—372.

¹³⁹ J. Horecký, *Písanie zložených prídavných mien*, Slov. reč XIX, 1954, 40—45.

¹⁴⁰ M. Gregor - M. Zikmund, *Anorganická chémia a anorganická technológia*, Bratislava 1952.

t. j. *-ičitý* a *-ičelý*, kým ostatné prípony sa vyskytujú aj v bežnej reči a v chémii majú iba presne vymedzený, abstrahovaný význam. Prípona *-ový* vyjadruje v bežnej reči vzťah vôbec, je teda najbežnejšia, ale vo valenčnej sústave je zaradená až na šieste miesto (*kysličník sirový*, *kyselina sirová*). Prípona *-ný* sa tu využíva na prvom mieste (*kysličník sodný*). Značne prehodnotený význam majú prípony *-atý* a *-itý*, ktoré bežne vyjadrujú množstvo, hmotnosť (*vodnatý*, *hlinitý*), no vo valenčnej sústave sú zaradené na druhé, resp. tretie miesto (*kysličník vápenatý*, *kysličník uhličitý*). Prípony *-ičný* (s variantom *-ečný*) a *-ičitý* sú vlastne prípony *-ný* abstrahované z prípadov, kde sa časť *-eč-*, *-ič-* vyskytuje už v základnom podstatnom mene (napr. *zmenka* — *zmenečný*, *buničina* — *buničitý*, v chémii *kysličník dusičný*, *kysličník uhličitý*).¹⁴¹

Popri týchto valenčných príponách sa však v chemickej terminológii vyskytujú aj prídavné mená utvorené formálne zhodnými príponami, ale nevyjadrujúcimi valenciu. Ide najmä o príponu *-ový* v názvoch ako *selénová bunka*, *chlórová voda*, *héliové jadro*, *vodičková bomba*. Na skutočnosť, že nejde o valenčnú platnosť takýchto prídavných mien, ukazuje už aj poradie slov, odlišné od poradia v názvoch kysličníkov a kyslín.

V chemickej terminológii sa používajú aj zložené prídavné mená typu *siran draselno-hlinitý*, *fosforečnan amónno-horečnatý*. Pretože ide o vyjadrenie rovnakého vzťahu k dvom prvkom, píše sa medzi nimi spojovník. Valenčná prípona sa však pripája iba k druhému, pričom poradie je dané tým, že na prvé miesto sa dávajú prídavné mená odvodené od elektropozitívnych prvkov.

Pokusy o systémové vymedzenie významu jednotlivých prídavných mien boli svojho času aj v geologickej a pedologickej terminológii. V týchto odboroch, pravda, nejde o presné určenie množstva, no predsa sa dá vymedziť, že pre určité percento piesku sa bude používať prídavné meno *piesočný*, pre iné *piesčitý* a pre ďalšie *piesočnatý*. Podobne možno využiť aj zásadu, že na prvé miesto v zložených prídavných menách sa kladie to, ktoré je utvorené od prevládajúcej horniny.

¹⁴¹ J. Horecký, *Jazyková výstavba chemického názvoslovia*, Slovo a tvar II, 1948, 75—80.

Po rozboore prídavných mien v terminológiách, kde je výskyt jednotlivých typov podmienený jednak systémove, jednak latin-ským vzorom, bude poučné všimnúť si využitie prídavných mien, resp. ich motiváciu v technickej terminológii, kde je z hľadiska systémovosti značná indiferentnosť. Vezmíme si napr. terminológiu televízie, pretože televízia ako nový odbor má všetky predpoklady tvoriť si aj novú terminológiu, nezaťaženú tradičnými prvkami.¹⁴²

Charakteristickou črtou televíznej terminológie je hojný výskyt deverbatívnych adjektív v združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom. Veľmi časté, čo vôbec nebolo v dosiaľ rozoberaných terminológiách a nomenklatúrach, sú prídavné mená na *-aci* v názvoch ako *brzdiaca elektróda*, *zrýchľovacia elektróda*, *snímacia elektrónka*, *premetacia obrazovka*, *zatemňovací impulz*, *oddelenovacia úroveň*, *blokovaci oscilátor* a pod. Z iných deverbatívnych adjektív sú to prídavné mená s príponou *-telný* (*premeniteľná sústava*, *zlučiteľná sústava*), *-ivý* (*pohyblivý lúč*, *rušivý signál*), ďalej prícastia prítomné i minulé trpné (*obchádzajúci signál*, *zmiešané výšky*, *prekladané riadkovanie*, *zložený impulz*, *zdvojený obraz* a pod.). Pozoruhodné je, že aj prídavné mená na *-ový* a *-ný* sú tvorené zväčša od podstatných mien vyjadrujúcich činnosť (napr. *výstrelový šum*, *výstupný zosilňovač*, *nosná vlna*, *akumulačná elektróda*, *kontrolná obrazovka*), takže celkový ráz týchto združených pomenovaní so zhodným prívlastkom je silno dejový.

Prídavné mená opisného rázu sú v televíznej terminológii zriedkavé (napr. *pílovity kmit*, *súdkovité skreslenie*).

Ako vidieť z tohto príkladu, na rozdiel od opisných treminológií a nomenklatúr v technickej terminológii, a to i v teoretickej, ale najmä praktickej, v rozličných výrobných odboroch prevládajú prídavné mená utvorené od slovies. Pritom najrozšírenejším typom deverbatív sú prídavné mená na *-aci*, *-ci*,¹⁴³ pričom však mnohé z takýchto deverbatív už majú celkom všeobecný význam, použi-

¹⁴² *Televízne názvoslovie*, ČSN 34 5115, Praha 1954; porov. aj rozbor J. Horeckého, *Na okraj televíznej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 21—26.

¹⁴³ F. Buffa, *Deverbativne adjektiva v terminológiu*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 257—261.

vajú sa na vyjadrenie vzťahu podstatného mena v danom termíne k činnosti vyjadrovanej slovesom. Možno takmer povedať, že sú prostriedkom na vyjadrenie slovesného deju v podobe zhodného prívlastku: pomer týkajúci sa kĺzania je *kĺzací pomer*, odpor vzničajúci pri trení je *trecí pomer*, rýchlosť pri klesaní je *klesacia rýchlosť*. Táto funkcia (prevádzkať sloveso do zhodného prívlastku) najlepšie vynikne pri porovnaní napr. s paralelnými nemeckými termínmi: *Drehgeschwindigkeit* je *otáčacia rýchlosť*, *Drehmoment* je *krútiaci moment*.

Iný typ takýchto deverbatív sa blíži svojím významom prídavným menám s príponou *-telný*, vyjadrujúcim pasívnu schopnosť podliehať nejakému deju. Takéto deverbatíva sú napr. v názvoch *skladaci meter*, *nakláiaci zverák*, v ktorých by sa dali použiť aj prídavné mená *skladateľný*, *nakláiateľný*. Len takéto prídavné mená na *-ací*, *-cí*, ktoré vyjadrujú schopnosť podliehať naznačenému deju, dajú sa bližšie určiť príslovkou: *lahko skladaci meter*. Ale ak sa vyjadruje proste len vzťah k činnosti, k deju, príslovku na ďalšie spresnenie použiť nemožno. Názorne vidieť tento významový rozdiel na termíne *vychylovacie doštičky* v obrazovke. Keby to boli doštičky, ktoré sa dajú samy vychyľovať, mohli by sa pridávať aj príslovky *zvislo*, *vodorovne*, teda boli by možné termíny *zvislo vychylovacie*, resp. *vodorovne vychylovacie doštičky*. Pretože však ide o zariadenie, ktorým sa vychylujú lúče v obrazovke zvislým alebo vodorovným smerom, nemožno použiť vôbec ani prídavné meno na *-ací*, ale treba tu použiť príčastie prítomné, takže správny termín bude *zvislo*, resp. *vodorovne vychylujúce doštičky*.

Niekedy sa v tých istých alebo aspoň blízkych súvislostiach vyskytujú prídavné mená na *-ací* i príčastia prítomné na *-úci*, pričom však je tu jasný významový rozdiel. Tvarmi príčastia prítomného sa vyjadruje aktívne prebiehajúci dej, deverbatívami na *-ací* zase trvalejšia vlastnosť: *rozhodovaci súd* je taký, ktorý je určený v danom prípade vždy rozhodovať, kym *rozhodujúci* je ten, ktorý rozhoduje v konkrétnom prípade. Okrem toho výskyt prídavných mien na *-ací* a príčasti prítomných, ako upozorňuje J. Kuchař,¹⁴⁴

¹⁴⁴ J. Kuchař, *Dva živé typy tvorenia odborných názvov*, Naše řeč XXXVIII, 1955, 65—68.

je daný aj vzťahom k podstatnému menu. Pri názvoch vecí bývajú prídavné mená na *-aci*, pri názvoch osôb alebo niektorých vecí bývajú prícastia prítomné, kym pri niektorých fyzikálnych a geometrických termínoch je kolisanie. Máme preto termíny ako *pracujúca inteligencia*, *putujúci požiar*, *riadiacia krivka* a pod.

Veľmi často sa v terminológiách všetkých odborov používajú ako zhodné prívlastky prícastia minulé trpné, a to vcelku v dvoch významoch. Vo význame „zasiahnutý dejom, ktorý sa vyjadruje príslušným slovesom“ sú utvorené od predmetových, v prevažnej väčšine dokonavých slovies v názvoch ako *ozubené súkolesie*, *omočený obvod*, *zdvojená spoluhláska*, *použité podoznaťstvo*, kym vo význame „podrobnený deju, ktorý sa vyjadruje príslušným slovesom“ sú utvorené od nedokonavých slovies v termínoch ako *hnaná remenica*, *kopaná studňa*, *štiepené drevo*, *delené ložisko*, *dielkovana pipeňa*, *viaty piesok*. Pritom tento rozdiel sa pochopiteľne nevyjadruje pri prícastiach od prevzatých slovies na *-ovať*, napr. v termínoch *aktivovaný kal*, *chrómovaná oceľ* a pod.

Veľmi často sa v združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom vyskytujú aj prídavné mená na *-ový* a *-ný*, vyjadrujúce spravidla vzťah.¹⁴⁵

Rozbor týchto prídavných mien ukazuje, že aj prípona *-ný* sa veľmi často používa na vyjadrenie vzťahu, nie iba prípona *-ový*. Ale v takých prípadoch, kde sa od toho istého základu tvoria prídavné mená príponou *-ný* aj *-ový*, nastáva jasná významová differenciácia, a to obyčajne tak, že prídavným menom na *-ný* sa vyjadruje vzťah k deju, resp. k slovesnému základu, príponou *-ový* vzťah k mennému základu: *kotevné lano* je na kotvenie stožiara, *kotovová kladka* je na spúšťanie kotvy, *výmenný kotúč* sa dá vymeniť, *výmenový kľúč* sa používa na zamknutie výmeny, *účtovný predpis* je smernica pre účtovanie, *účtové číslo* sa týka určitého účtu.

Rozmnoženie prídavných mien na *-ový* v takých prípadoch, kde dosiaľ boli prídavné mená na *-ný*, je dôsledkom rozvoja vedeckého poznania i rozšírenia výroby, s čím súvisí potreba vyjadrovať nové,

¹⁴⁵ J. Horčeký, *Prídavné mená s príponami -ný a -ový*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 97–102.

presnejšie vzťahy. Proti prídavnému menu *mastný* sa napr. tvorí nové prídavné meno *mastový* v termínoch ako *mastový základ* (vo farmácii), *mastové ošipané* (v živočíšnej výrobe), proti prídavnému menu *jasný* (napr. *jasná farba*, *jasné svetlo*) sa tvorí prídavné meno *jasový*, napr. v televíznom termíne *jasový signál*.

Rozborom jednotlivých dvojslovných názvov so zhodným prívlastkom sme ukázali pestrosť spôsobov, ktorými sa dané termíny motivujú. Táto pestrosť je nápadná najmä v porovnaní s nemčinou, ktorá bola donedávna vždy vzorom pri tvorení termínov, pretože nemecká technická literatúra a vôbec odborná literatúra bola u nás najbežnejšia. Dnes sa začína prejavovať orientácia na ruštine, čo je pochopiteľné pri blízkosti oboch našich jazykov a pri úlohe, ktorú hrá Sovietsky sväz v medzinárodnom vedeckom svete. Pretože táto orientácia je vcelku ešte len v začiatkoch, nemožno skúmať zatiaľ nijaké podrobnejšie zákonitosti.

Jasný rozdiel medzi ruštinou a slovenčinou je však v spôsobe využitia osobných mien ako motivačného prvku. V ruštine sa častejšie využíva prípona *-ský*, v slovenčine spravidla *-ov*. V ruštine sa okrem toho oveľa častejšie využíva neadjektívna podoba, teda genitív singuláru, v slovenčine prevláda prívlastňovacie prídavné meno na *-ov*: *zákon Gay-Lussacov*, *Fowlerov roztok*, *Reynoldsovo číslo*, *Newtonov zákon* a pod.

Vcelku však motivácia priezviskom je málo výrazná, nezasvätenému nehovorí vôbec nič o podstate vyjadrovaného pojmu, preto sa v mnohých prípadoch opúšta, najmä v anatómii. Miesto *Eustachova trubica* sa používa názov *sluchová trubica*, podobne ako sa v latinskom názve *tuba Eustachii* zamenilo na *tuba auditiva*, resp. *tuba pharyngotympanica*.

Pravda, celkom sa tohto spôsobu motivácie vzdáť nemožno, najmä v botanickej nomenklatúre, ale ani v mnohých zaužívaných názvoch iných odborov.

Ojedinele sa pôvodne vlastné meno stáva prídavným, ako vidieť napr. v názve *röntgenové lúče*, *röntgenové žiarenie*. Priezvisko *Diesel* sa stáva takýmto prídavným menom práve pred našimi očami, ako vidieť z názvov *dieselový motor*, *dieselektrická turbína* a pod.

5. ZDRUŽENÉ POMENOVANIA S NEZHODNÝM PRÍVLASTKOM

Vzťah dvoch predmetov sa v slovenčine veľmi často vyjadruje aj tak, že určujúci člen je vyjadrený nepriamym alebo predložkovým pádom. Tento typ dvojslovných pomenovaní sa využíva aj v terminológii, hoci spojenie „podstatné meno + podstatné meno v nepriamom páde“ je menej tesné než spojenie „prídavné meno + podstatné meno“. Túto vlastnosť vidieť napr. na tom, že názvy s nezhodným prívlastkom sa málokedy používajú v prenesenom význame. Latinský anatomický termín *crista galli* sa napr. neprekladá doslovne ako *hrebeň kohúta*, resp. *kohútov hrebeň*, ale ako *kohúti hrebeň*, lebo nejde vlastne o kohúta, ale o prenesený názov výbežku na kosti. Zriedkavo má prenesený význam určovaný člen: *čelo noža, dospelosť pôdy*.

Podobne sa touto menšou ustálenosťou zdrúžených pomenovaní s nezhodným prívlastkom dá vysvetliť aj tendencia k zdrúženým pomenovaniam so zhodným prívlastkom, ak je význam obidvoch typov rovnaký. V ekonomickej terminológii¹⁴⁶ sa napr. pomer nadhodnoty k celému vloženému kapitálu volá *zisková miera i miera zisku*; zákon, podľa ktorého hodnotu tovaru určuje množstvo spoločensky nutnej práce vynaloženej na jeho výrobu, má názov *zákon hodnoty i hodnotový zákon*. Podobná dvojitost je aj v názvoch *predmet práce — pracovný predmet, spôsob výroby — výrobný spôsob*. Z týchto dvojíc vidieť, že v niektorých prípadoch je bežnejší typ so zhodným prívlastkom, ale i ten sa vytláča prvým typom. Vidieť to na osude termínu *drôtový rozhlas*,¹⁴⁷ kde sa po dlhšom váhaní, vyvolanom azda obavami, že *drôtový rozhlas* by mohol znamenať rozhlas z drôtu, predsa nakoniec ustáliť názov s prívlastkom zhodným. Zdrúžené pomenovanie so zhodným prívlastkom prevláda najmä vtedy, keď sa ním skracuje inak presný, ale dlhý názov. Napr. popri názve *zaťaženie na jednotku plochy* máme aj názov *plošné zaťaženie*.

V chemickej terminológii sú takéto dvojnosti podľa spôsobu two-

¹⁴⁶ Z terminológie politickej ekonómie I, *Ekonómia kapitalizmu*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 3—8.

¹⁴⁷ Přenos vedením, ČSN 34 5152, Praha 1954.

renia. Proti názvu *dioxydusičnan uránový* je pomenovanie s nezhodným prílastkom *dusičnan uranylu*, pričom obidve podoby sú rovnako presné a rovnako oprávnené.

V mnohých prípadoch však pomenovanie so zhodným a nezhodným prílastkom nemožno ľubovoľne zamieňať, lebo je medzi nimi jasný významový rozdiel.

V dvojici *zapaľovacia páčka* a *páčka zapaľovania* je napr. rozdiel daný tým, že *zapaľovacia páčka* je pomôcka, resp. nástroj, ktorý bezprostredne slúži na zapaľovanie, ktorým sa zapaľuje, kým *páčka zapaľovania* môže byť aj nejaká iná páčka, tvoriaca súčiastku zapaľovania, t. j. zapaľovacieho mechanizmu. V dvojici *pištoľová pažba* a *pažba pištole* je zase rozdiel v tom, že *pažba pištole* je skutočne pažba na pištoli, kým *pištoľová pažba* môže byť aj na puške, ak je riešená podobne ako na pištoli. Podobný rozdiel je aj v anatomických termínoch *oblúk stavca* a *stavcový kanál*, vyjadrený ostatne aj v latinských názvoch *arcus vertebrae — canalis vertebralis*. *Oblúk stavca* je oblúk na jednom stavci, kým *stavcový kanál* je tvorený viacerými stavcami.

Formálne sa nezhodný prílastok vyjadruje genitívom, datívom, inštrumentálom a predložkovým pádom v genitíve, akuzatíve, lokáli a inštrumentáli. V terminológii sa veľmi málo využíva prílastok v datíve a akuzatíve, kým v genitíve sa využívajú iba určité druhy.¹⁴⁸

Z genitívu je najčastejší genitív vysvetľovací v termínoch ako *modul pružnosti*, *krievka podkročenia*, *stupnica tvrdosti*, *súčasť lieku*, *obťah piluliek*, *rovnica čiary*, *zmysel priamky*, *vetva hyperboly* a pod. Na skutočnosť, že ide len o vysvetlenie, nie o podstatnú časť termínu, ukazujú aj prípady, keď sice úplný termín je utvorený z podstatného mena v nominatíve a podstatného mena v genitíve, napr. *vymoknutie obilia*, ale v praktickom používaní sa vyskytuje iba bez prílastku, najmä vtedy, ak nemôže nastať pochybnosť, o aké vymokanie ide. V práci o obiliach stačí hovoriť jednoducho o *vymoknutí*, *vymrznutí*, *vyklasení*, v práci o letectve

¹⁴⁸ V. Dužčíková, *Nezhodný prílastok v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 225—228.

stačí používať termín *vrtuľa*, *krídlo* miesto plného znenia *vrtuľa lietadla*, *krídlo lietadla* a pod.

Takýto nezhodný prívlastok v genitíve však nemožno nikdy vynechať v takých termínoch, kde genitív nie je iba vysvetlením, ale priamo hlavnou súčasťou termínu. Ide o také termíny ako *pásma aerácie*, *čiara trvania*, *pásma priesaku* a pod.

Menej často vystupuje ako nezhodný prívlastok v termínoch genitív predmetový, a to najmä po slovesných podstatných menách: *nastavenie noža*, *brzdenie kolies*. Ojedinelý je genitív vlastnosti napr. v názve *prvok nízkej atómovej vähy*.

V inštrumentáli býva nezhodný prívlastok v takých termínoch, kde sa základným podstatným menom vyjadruje činnosť a inštrumentálnym prívlastkom nástroj, ktorým sa táto činnosť vykonáva: *zváranie plameňom*, *rozklad pohyblivým lúčom*, *namáhanie tlakom*, *vŕtanie sútyčím*.

Pomerne často sa vyskytujú predložkové pády, a to takmer so všetkými predložkami. Ich využitie však treba ešte podrobnejšie skúmať najmä s ohľadom na význam predložiek vo všeobecnosti.

Rôzne druhy nezhodných prívlastkov sa často využívajú aj pri tom istom základnom názve. Napr. v terminológii vŕtania sú názvy *vŕtanie pevným sútyčim*, *vŕtanie s výplachom*, ale aj *vŕtanie zo strany* a *vŕtanie na lane*.

Inokedy sa rôzne predložky dajú vhodne využiť na dosiahnutie určitej systémovosti. V lekárnickej terminológii¹⁴⁹ sa napr. jednoduchým genitívom vyjadrujú liekové formy podľa obsahovej alebo účinnej látky, ktorej spracovaním vznikli a ktorá pritom udáva smer liečivého účinku: *piluľka uhličitanu železnatého* — *Pillula ferri carbonici*, *tableta chlорidu ortutnatého* — *Tabuletta hydrargyri bichlorati*, *masť jodiú draselného* — *Unguentum kalii iodati*. Ak je obsahová látka len dôležitou, ale nie jedinou účinnou látkou liekovej formy, alebo ak sa má prítomnosť tejto látky vyzdvihnuť, používa sa predložka *s*: *zasýpací prášok s galanom bizmutitým* — *Pulvis adspersorius cum bismutho subgallico*. V týchto prípadoch

¹⁴⁹ L. Zathurecký, *Z problematike lekárnickej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 186—188.

sa slovenské názvy zhodujú s latinskými. Odchýlka je v názvoch liekových foriem, ktoré vznikli z drog vylúhovaním, extrakciou, ale drogy samy v nich nie sú: *tekutý extrakt z materinej dúšky* — *Extractum serpylli fluidum*, *tekutý extrakt z kaliny slivkolistej* — *Extractum viburni fluidum*. Ak drogy v takýchto liekových formách sú, používa sa pomenovanie so zhodným prílastkom: *hustý horcový extrakt* — *Extractum gentianae spissum*, *tekutý ľubovníkový extrakt* — *Extractum hyperici fluidum*. Podobný rozdiel je aj v názvoch tinktúr: *tinktúra z čínskej škorice* — *Tinctura cinnamomi cassiae*, ale *jesienková tinktúra* — *Tinctura colchici*.

K dvojslovným pomenovaniam s nezhodným prílastkom treba zaradiť aj názvy, v ktorých je prílastok vyjadrený príslovkou, obyčajne utvorenou z predložkovej väzby. Patria sem názvy ako *sejba naplno*, *priemerkovanie naplno*, *spojenie nakrátko*, *chod naprázdno*, teda obyčajne také, pri ktorých príslovka bližšie určuje dejové podstatné meno.

Názvy tohto typu, v ktorých sa príslovka alebo príslovkový výraz pripája k nedejovému podstatnému menu, sú zriedkavé. Uviest možno napr. termín *mûr na sucho*.

Združené pomenovania s prílastkom zhodným a nezhodným sa vyskytujú nielen v čistej forme, ale aj v rôznych kombináciach, pričom ich jednotlivé členy môžu byť slová neodvodené, odvodené, zložené i ďalšie združené pomenovania.

Nie sú zriedkavé názvy ako *hydrostatický merný tlak*, *etážové spodné vody*, *čiara absolútneho trvania*, *bočná kontrakcia vodného prúdu*, *mocnosť horizontu spodných vôd*, *mierka výškového zmenšenia prevýšeného modelu*, *vzdušný vodný skok so spodným valcom*, *rovnica zväzku priamok na spôsob Lamého*, *pôl priamky vzhľadom na kužeľosečku*. Takéto názvy sú charakteristické najmä pre teoretické disciplíny, ale ani tu nie je zriedkavým zjavom, že popri nich jestvujú skrátené synonymá, používané najmä v praxi. Tak popri termíne *zloženie pôdy podľa zrnitosti* je termín *druh pôdy*, popri názve *dynamika supersonických rýchlosťí* je *supersonická dynamika*, proti *les vysokého tvaru* je *vysoký les* a pod.

Z hľadiska významu a teda aj z hľadiska motivácie sú všetky, aj takéto zložité názvy dvojčlenné. Vždy je v nich jeden člen určo-

vaný a jeden určujúci, pričom, pravda, vzťahy medzi týmito členmi, resp. ich príslušnosť k určujúcemu a určovanému členu sú dané vždy významovým hľadiskom.

6. ZÁVERY

Rozborom jednotlivých pomenúvacích typov sa ukazuje, že pri tvorení termínov sa vcelku používajú všetky typy bežné v slovenčine. Na rozdiel od bežného jazyka sa však vypracúvajú niektoré presnejšie vymedzené typy so špeciálnym terminologickým významom. Napr. pôvodne zdrobňovacie prípony podstatných mien dostávajú špeciálny význam, podobne aj prípony prídavných mien vo valenčnej sústave. Samostatný význam dostávajú aj cudzojazyčné prípony.

Základnými pomenúvacími typmi v slovenskej terminológii sú odvodené podstatné mená a združené pomenovania, kým názvy motivované metaforicky a názvy zložené sú zriedkavejšie. Odvodené slová a združené pomenovania tesne súvisia tak, že v združených pomenovaniach sa využívajú predovšetkýmm odvodené podstatné mená, ale najmä odvodené prídavné mená.

Z hľadiska využitia jednotlivých typov odvodených prídavných mien je v združených pomenovaniach rozdiel medzi termínnimi opisných disciplín, ako je botanika, zoológia, anatómia, a termínnimi technických disciplín. V prvých prevládajú opisné prídavné mená, v druhých dejové prídavné mená. Pri odvodených podstatných menách tento rozdiel je málo badateľný, pri zložených názvoch sa črtá aspoň v názvach.

Vo všetkých typoch pomenovaní možno rozlísiť prvok určovaný a určujúci. V združených pomenovaniach je určujúcim prvkom prídavné meno, resp. podstatné meno v nezhodnom prívlastku, v zložených názvoch spravidla prvý člen. V odvodených podstatných menách vykonáva funkciu určujúceho člena prípona, kým v metaforických názvoch sa formálne nevyjadruje.

IV. ZARADENIE A VYUŽITIE TERMÍNOV V SPISOVNOM JAZYKU

1. MIESTO ODBORNÝCH TERMÍNOV V SLOVNEJ ZÁSOBE

V predošlých kapitolách sme si všímali termíny a terminológiu predovšetkým z hľadiska termínov a terminológií samých. Hoci sme pritom zdôrazňovali, že termíny tvoria nedeliteľnú súčasť slovnej zásoby spisovného jazyka, spravujú sa tými istými zákonomi ako všetky ostatné slová spisovného jazyka, nevšímali sme si zaradenie a využitie termínov v spisovnom jazyku vôbec. Pretože z požiadavky významovej priezračnosti, spisovnosti a ľudovosti termínov vyplýva, že majú mať spisovný ráz, nemožno chápať termíny a terminológiu len ako systémy názvov odtrhnuté od spisovného, celonárodného jazyka, ale treba skúmať jednak miesto terminológie ako celku v slovnej zásobe spisovného jazyka, jednak využitie termínov v neodborných štýloch, mimo odbornej oblasti. Inými slovami: treba skúmať štylistické zaradenie a využitie termínov v celonárodnom spisovnom jazyku.

Pri skúmaní miesta termínov v slovnej zásobe treba si predovšetkým ujasniť otázku štylistického rozvrstvenia slovnej zásoby.¹⁵⁰

V slovnej zásobe každého jazyka sa zreteľne vydeľuje vrstva takých slov, ktoré sú viac alebo menej známe všetkým alebo väčšine príslušníkov daného jazyka. Jadro tejto vrstvy tvoria slová základného slovného fondu, ale pritom sú v nej aj iné slová. Dôle-

¹⁵⁰ J. Horecký, *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe*, Slov. reč XX, 1955, 9—13; tam je aj ďalšia literatúra.

žitým znakom všetkých slov v tejto skupine je to, že nemajú nijaké štylistické zafarbenie, že teda tvoria neutrálnu vrstvu slovnej zásoby.

Okolo tejto vrstvy sa zoskupujú väčšie alebo menšie vrstvy slov, charakterizované určitým štylistickým zafarbením. Patria sem napr. slová expresívne, archaické, hovorové, slangové, ktoré sa od synonymných slov neutrálnej vrstvy odlišujú predovšetkým jemným významovým odtienkom a niekedy aj formálne. Napr. hovorové slovo *kovák* sa od neutrálneho slova *kovorobotník* odlišuje jednak skratkovitosťou vo vyjadrovani podstaty veci, jednak príponou *-ák*, ktorá sa v podobnom význame pri slovách neutrálnej vrstvy nevyskytuje. Slovo *hnáty* proti neutrálному *nohy* sa vyznačuje expresivnosťou, sloveso *rečňovať* proti neutrálному slovu *rečniť* má neobvyklé tvorenie príponou *-ovať* od slovesa na *-iť* a pod. Odborné termíny využívajú predovšetkým spisovné slovotvorné prípony, a i keď ich v určitom smere využívajú pre odborné ciele, nikdy nemajú príchuť hovorovosti alebo expresivnosti.

Ďalej si treba všimnúť, že slová so štylistickým zafarbením sú spravidla paralelné k slovám z neutrálne vrstvy, čiže majú synonymá. Pre odborné termíny sú tu veľmi zriedka paralely v neutrálnej vrstve; je málo synonym, ktoré by sa odlišovali príslušnosťou k neutrálnej vrstve, resp. k terminológii. Práve naopak, sú dvojice, z ktorých jeden je štylisticky zafarbený, hovorový alebo slangový, druhý patrí do spisovnej odbornej terminológie. Proti terminu *žiarovka* je ľudové slovo *hruška*, proti terminu *francúzsky kľúč* je hovorové *francúz*, proti názvu *Flemingov roztok* je v hovorovej reči len *fleming*. Podobne proti hovorovým, resp. až slangovým slovám ako *šraubovák*, *štancňa*, *licňa*, *štóska* sú odborné termíny *skrutkovač*, *zápusťka*, *lanko*, *obrážačka* a pod.

Všetky tieto prípady ukazujú, že odborné termíny majú zrejmý spisovný charakter. Ďalším znakom spisovnej odbornej terminológie je to, že v rámci odbornej terminológie, práve tak ako v neutrálnej vrstve slovnej zásoby jestvujú tzv. neštylistické synonymá.¹⁵¹ Pravda, synonymá v odbornej terminológií sa od synonym

¹⁵¹ J. Horecký, *Miesto a úloha synonym v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 353—357.

v ostatných vrstvách (a medzi jednotlivými vrstvami) odlišujú tým, že nemajú rôzne štylistické zafarbenie, ba často nemajú ani spoločné významové prvky, okrem prípadu, keď proti domácomu slovu je prevzaté slovo (*pyknometer* — *hustometer*) alebo keď ide o tzv. morfológické synonymá (*sušina* — *súš*, *rozvodnica* — *rozvodie*, *umýadlo* — *umyvák*). Synonymá sú iba preto, že sú názvami pre tú istú vec. Z povahy termínov ako pomenovaní tu zase vyplýva, že ako synonymá sa hodnotia nie jednotlivé slová, ale vždy celé názvy, i keď sú dvojslovné, prípadne i viacslovné: *prúdová funkcia* — *funkcia toku*, *zdvížný uzáver* — *stavidlo*, *lietadlo ľažšie ako vzduch* — *aerodyn*, *vŕtaci stroj* — *vŕtacia kúpa*, *zrazový uhol* — *uhol zošikmenia prúdu za krídlami*.

Pri tom všetkom však je jasné, že mnohé termíny nie sú všeobecne známe, že ich teda nemožno kláňať na tú istú rovinu ako celonárodné zrozumiteľné slová. Z povahy samej neutrálnej vrstvy slovnej zásoby však vyplýva, že sú v nej zahrnuté nielen známe slová, ale prosté slová, ktoré nemajú štylistické zafarbenie. A skutočnosť, či je niektoré slovo menej známe alebo viac známe, má len nepatrny vplyv na jeho štylistické zafarbenie.

V neutrálnej vrstve slovnej zásoby treba rozlišovať slová všeobecne známe a menej známe. Možno si ju predstaviť ako kruh, v ktorého strede sú najznámejšie slová (zhruba základný slovný fond, ale aj iné) a smerom k okrajom slová vždy menej a menej známe. Pritom by medzi menej známymi termíni boli zrejme nielen odborné termíny, ale aj mnohé neologizmy (pravda, pokiaľ nevznikajú ako termíny, čo je najčastejší spôsob vzniku nového slova), zriedkavé slová, prípadne aj archaizmy. Pravda, nebolo by správne predstavovať si túto neutrálnu vrstvu ako niekoľko koncentrických kruhov v jednej rovine, pričom povedzme slová základného fondu by boli uprostred kruhu, v ďalšom kruhu by boli bežné slová, v ďalšom neologizmy a až kdesi na okraji by boli termíny.

Kedže v terminológii sa používajú aj mnohé známe slová, ba aj slová základného slovného fondu, bolo by správnejšie predstaviť si túto neutrálnu vrstvu akosi v dvoch rovinách, v dvoch koncentrických kruhoch tesne nad sebou, prípadne aj úplne spojených.

V terminologickom kruhu by v strede boli slová základného slovného fondu použité ako termíny, v ďalšom kruhu slová bežne známe, v ďalšom zase len slová známe už iba ako termíny.

Len z takéhoto štylistického hľadiska, teda nie z hľadiska terminológie by bola oprávnená teória o automatizovaných slovách a termínoch (pozri str. 36).

Pravda, mimo týchto kruhov by zostali združené pomenovania, lebo v nich sa môžu vyskytovať slová zo všetkých uvedených kruhov.

2. VYUŽITIE ODBORNEJ TERMINOLÓGIE V ODBORNEJ LITERATÚRE

Hoci je prirodzené, že v odbornej literatúre sa využíva predevšetkým odborná terminológia, predsa treba aj osobitne upozorniť na niektoré štylistické zvláštnosti pri jej využívaní.

Aj v čisto odborných prácach je rozdiel vo využití terminológie podľa toho, či ide o štýl úvahový, viac teoretický, alebo výkladový. V teoretickej úvahе sa používajú odborné termíny bez obmedzenia, bez ohľadu na čitateľa; o všetkých termínoch sa predpokladá, že sú známe. Ich závislosť od kontextu je teda veľmi malá. Vo výkladovom štýle treba už brať ohľad na poslucháča, mnohé termíny treba vysvetľovať a tak sa termín dostáva do užšej závislosti od kontextu.

Krajným prípadom výkladového štýlu sú popularizačné práce, v ktorých sa odborné termíny používajú pomerne menej a zriedka vejšie než v odborných úvahách. Okrem toho sa menej známe termíny spravidla vysvetľujú, a to alebo svojím známejším (domá-cim) synonymom, alebo uvedením ich významového obsahu v podobe vysvetľujúcej vety. V takom prípade sa teda termín nepoužíva absolútne, ale opiera sa o určité prvky, ktoré podporujú jeho porozumenie a zmierňujú povahu termínov v celkovej výstavbe vety.

Vysvetľovanie termínov domá-cim synonymom (obyčajne v zátvorkách) je však iba čiastočným prostriedkom na zmiernenie dominancie termínov, najmä ak sú slová v zátvorke skutočne len synonymické termíny. Takmer nič nevysvetľuje slovo *únik*, ktoré sa

uvádza v zátvorke pri termíne *fading*,¹⁵² alebo spojenie *sčítanie vln* pri termíne *interferencia vln*. Ešte menej užitočný je tento spôsob vtedy, keď sa v zátvorke, teda ako vysvetľujúci prvok uvádza nepoužívaný, archaický termín, napr. *odrazník* pri *reflektor*.

Dobrým vysvetlením je stručný opis, ako je povedzme v spojení *ionosféra* (vodivá vrstva vzduchu).

Lepším a výhodnejším prostriedkom na zmiernenie terminoložičnosti textu je vysvetľovanie termínov celými vetami. Taký prípad predstavujú napr. vety: *Tieto premeny možno nazvať detektciou. Miera sluchového vnemu od sily zvuku sa volá hlasitosť.*

Obidva spôsoby sa môžu aj kombinovať: *Opisaný jav voláme skin efekt čiže poruchový (kožný) efekt, čo vlastne znamená vytláčanie prúdu na povrch vodiča.*

Vysvetľovacie vety môžu vystupovať vo výklade aj nezávisle od vlastného výkladu, prípadne aj v zátvorkách, ako vidieť z tohto príkladu:

Na vzdialenosť asi 3000 km prichádza pri dlhých vlnach do úvahy povrchová vlna, pri väčších vzdialenosťach priestorová. (Povrchová vlna je časť vlny, ktoré sa šíri po povrchu zeme, kým priestorová vlna je časť vlny vysielacej stanice, ktorá ide do priestoru nad zemou.)

3. VYUŽITIE ODBORNEJ TERMINOLÓGIE V NOVINÁCH

V novinách sa používajú odborné termíny pomerne hojne, najmä preto, že v dnešnej tlači sa veľa píše o výrobných a technických otázkach. Hoci v takýchto článkoch nemajú termíny takú dominantnú funkciu ako v odbornej literatúre, predsa majú spravidla svoju pôvodnú, t. j. pomenúvaciu funkciu: používajú sa ako pomenovanie tých vecí, o ktorých sa piše.

Už aj v zprávach sa často používajú termíny bez akéhokoľvek vysvetlenia, ba často aj bez možnosti vysvetlenia, najmä ak ide o bežné veci. Napr. v zpráve ČTK z 28. 4. 1954 o bytovej výstavbe

¹⁵² Príklady čerpám z knižky I. Ševcova, *Použitie elektroniky*, Bratislava 1955.

v Prešovskom kraji sa používajú tieto termíny: *výstavba, obnova, rodinný domček, stavebný materiál, miestne zdroje, štátne fondy, malý roľník, stredný roľník, generálna oprava, maloobchodný predaj, stavebné drevo, kubik, rezivo, vápno, tehla, stavebné železo, údržba, krytina, cement, stavenisko*. Teda v krátkej zpráve sa používa toľko termínov, že nevyhnutne tvoria dominantu celého útvaru. Spravidla však býva v zprávach menej termínov a sú viac zasadené do kontextu.

Hojne termínov v pôvodnej, pomenúvacej funkcií sa používa v úvodníkoch, najmä operatívnych. Typickou črtou úvodníkov je, že sa v nich terminológia príslušného odboru, niekedy aj viacerých odborov prepletá s terminológiou ekonomickej. Napr. v úvodníku Pravdy zo 14. 7. 1955 *Organizujme spoločné práce na poliach* sa okrem poľnohospodárskych termínov ako *samoviazač, kombajn, žatva, mlatba, strnisko, podmietka, zvoz, lúčny porast, pracovná skupina, strnisková miešanka* používajú aj ekonomicke termíny ako *jednotlivý hospodáriaci roľník, smena, aktivista*. V úvodníku Práce zo 14. 7. 1955 *Dvere dokorán novej technike* sa popri technických termínoch ako *zvislá doprava, tehlové kvádre, sádkovnice tehál, automatické zváranie* používa ešte viac ekonomických termínov, napr. *vlastné náklady, produktivita práce, výrobný proces, riaditeľský fond, úver, normovanie, mäkká norma, mzdrová politika, kolektívna zmluva, socialistické súťaženie a pod.*

Pritom však sú to termíny všeobecne známe, takže ich netreba vysvetľovať. Ich veľký počet ukazuje, že odborné termíny sa čoraz viac stávajú majetkom širokých vrstiev, že teda patria do bežnej slovnej zásoby a postupne sa v nej celkom udomáčňujú.

Menej odborných termínov je pochopiteľne v tých novinárskych útvaroch, ktoré smerujú k umeleckejšiemu vyjadrovaniu, hoci aj tu si ešte ponechávajú svoju pomenúvaciu funkciu.

V reportáži je nevyhnutné použiť príslušné termíny na pomenovanie vecí, o ktorých sa piše. V porovnaní s úvodníkom alebo zprávou je však termínov menej, sú rovnomernejšie rozložené v texte. Napr. v reportáži J. Turisa *Tri tisíc ton* (Pravda, 28. 4. 1955) musia byť termíny (inak všeobecne známe) ako *rušeň, výhybky, zátaž, postrk, rušňovodič, dispečer, výpravca, vozmajster, náčelník sta-*

nice, ťažkotonážny vlak, nákladný vlak, ložnosť vagónov, ložený vozeň, zoradište.

V črte je odborný termín ešte menej využitý, ako možno ukázať na črte *Prihoda nie pre noviny* od P. Hirša (Práca, 12. 9. 1955) z lekárskeho prostredia. Je tu niekoľko termínov, ako *žalúdočný vred, operácia, operačná sála* (popri tom aj v hovorovom znení *operačka*), *chirurgia, ambulancia, týfus, primár, sekundár, sterilizátor*. Tu však už preniká nielen ich funkcia pomenúvacia, ale aj charakterizačná: využívajú sa na charakterizovanie prostredia.

V každom prípade však, hoci rozlične podľa jednotlivých útvarov, treba v novinách zachovávať súvislosť terminológie s ostatným kontextom, t. j. štylizovať tak, aby neboli termíny dominantným prvkom, aby sa používali len na pozadí bežnej slovnej zásoby. Málo známe termíny sa pritom umiestujú ešte aj na pozadie vysvetľujúcich viet, ako sme na to upozornili už v odseku o popularizačnej literatúre.

4. VYUŽITIE ODBORNEJ TERMINOLÓGIE V PRÓZE

Na využitie terminológie v umeleckých dielach veľmi triezvo upozorňuje napr. A. M. Calkinová-Fedoruková, ale aj autori mnohých štylistík.¹⁵³

Autor umeleckého diela sa zrejme nemôže vyhnúť použitiu odborných termínov z tej životnej oblasti, o ktorej píše. Stupeň nápadnosti, resp. odlišnosti od kontextu, od bežnej slovnej zásoby je samozrejme väčší pri tematike z odľahlejších oblastí, napr. z hutníctva, námorníctva a pod. Ba aj v tom istom diele môže byť rozdiel vo využití terminológie podľa jednotlivých kapitol, pričom zase je tento rozdiel daný predovšetkým tematikou.

Napr., v odseku Hečkovej *Drevenej dediny*:¹⁵⁴

A keď konečne slnko zapadne za Hruštinske hole a celé nebo na západe sa rozhorí pomarančovožltým plameňom, nechýti sa Zuza roboty, ako sa do nej vrhne inokedy, keď sa večer vráti z poľa — je slabá ako mucha. Sadne si na

¹⁵³ J. M. Gaikina - Fedoruk, *Sovremennyj russkij jazyk*. Lexika, Moskva 1954, 121.

¹⁵⁴ F. Hečko, *Drevná dedina*, Bratislava 1963.

kuchynský prah a skloní hlavu do dlaní. Presedí tam chvíľu, akoby ticho plakala. Marka je presvedčená, že mat' ide ochoriet. A je pre ňu prirodzené, že ju musí zastat. Kým dievča obehúva po kuchyni a skáče po dvore okolo statkov a svíň. Zuza zrazu vyskočí, prebehne dvorom a nájde sa na ceste. Ocitne sa tam práve vo chvíli, keď sa Stodolište zalieva oným zvláštnym večerným svitom, že aj ľudia, čo v dedine prežili väčšiu polovicu života, pozrú samovoľne na západ. A len čo to spravia, zmocní sa ich nepokoj, či azda niekde nehorí.

Drevená dedina, 44

V citovanom odseku nie sú ani jediného slova, ktoré by malo terminologický ráz, hoci niekedy by sa mohli jednotlivé slová využiť aj ako termíny, napr. *slnko, cesta, pole, dlaň, statok, sviňa*. Pravda, autor ich tu výslovne nepoužíva len s pomenúvacím úmyslom a tým strácajú ráz termínu. Je to aj preto, že ide o celkom bežné slová.

Terminologický ráz, ako vidieť z citovanej ukážky, stráca sa aj tým, že sa slovo, ktoré možno použiť aj ako termín, v danom kontexte vyskytuje s prívlastkom, ktorý nie je obvyklý v terminológii, resp. nepatri k termínu, ale dostáva sa k nemu len vo vetnej stavbe: *pomarančovožltý plameň, kuchynský prah, zvláštny večerný svit*.

Viac terminologický ráz majú slová v tomto odseku:

Medzitým zelené rastlinstvo v stodolištskej prírodnej panvici vyťahuje sa do výšky. Rozkladá si na stvolech nové listy a úsporne sa usiluje vytlačiť zo seba aj tučné a štavnaté kvetné puky.

Drevená dedina, 44

Už z faktu, že ide o opis rastlinného sveta, vyplýva, že sa tu mnohé slová chápú ako termíny. Platí to najmä o slovách *rastlinstvo, panvica, stvol, list, kvetný puk*. V termíne *kvetný puk* je pritom terminologičnosť ešte podčiarknutá prídavným menom, ktorý sa v tejto podobe a v takej istej funkcii vyskytuje aj v botanickej terminológii. V bežnej reči by bolo iba *puky* alebo *puky kvetov*. Na druhej strane sa však terminologičnosť zoslabuje tým, že slová majú pre terminológiu neobvyklé tvary, resp. prípony. Tak miesto podoby *panvica* by bolo v zemepisnej terminológii iba *panva*.

Oveľa viac termínov používa F. Hečko v tomto odseku:

Do prvej riaditeľskej zápisnice sa múdro zapísalo, že „bývalé riaditeľstvo oslobodením Slovenska hrdinskou Červenou armádou stratilo na Brodno svoj predošlý puvoár“. Tým sa zabezpečila vec predovšetkým z hľadiska štátno-

politického! Potom (podľa staršieho i novšieho nariadenia Slovenskej národnej rady číslo to a to) prirátali sa k erárnemu spolumajiteľstvu, ktoré bolo predtým v menšine, skonfiškované účastky kolaborantské, čím sa automaticky dosiahla majetková väčšina nad komposesormi anglicko-francúzsko-švajčiarskymi, „kotrých mienka by sa inak musela plne rešpektovať“. A takto to sedelo aj — právne! Napokon dalo sa riešenie opečiatkovať Poverenictvom Slovenskej národnej rady pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu. Po tejto ostatnej tortúre nadobudol Lesný komposesorát v Brodne — vnútropolitickú pevnosť a nezničiteľnosť!

Drevená dedina, 105

I keď je na prvý pohľad zrejmý ironický, posmešný ráz tohto odseku, najmä terminológie a frazeológie spoločensko-ekonomickej a právnej, predsa len prekvapuje veľké množstvo termínov, ako sú *spolumajiteľstvo*, *nariadenie SNR*, *majetková väčšina*, *Poverenictvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu*. Pritom zrejme s ohľadom na celkové zameranie sa ich terminologičnosť nijako nezastiera.

Priklady na také využitie terminológie v Hečkovom románe i v prácach iných autorov by sa dali zaiste rozmnožovať. Upozornili by sme ešte aspoň na typický prípad využívania terminológie u A. Bednára,¹⁵⁵ ktorý s osobitnou záľubou opisuje súhrnné názvy rozvedením ich obsahu do niekoľkých termínov. Ako príklad možno uviesť túto vetu:

Keď som temer pred piatimi rokmi išla do Tichej doliny, vo vlaku som si spomíala, ako tam v Tichej doline raz bolo jasné slnko, na zemi sa černeli a siveli žulové a rulové skaly a balvany a pod nohami sa nám tiahol horský hrebeň, ktorý sa od západu na východ vinul Tichou dolinou po končiaroch, predkončiaroch, štrbinách, hrotoch, sedlach a skalných strmých výsvihoch.

Sklený vrch, 14

Zrejme hovorový začiatok tejto vety dostáva uprostred odborný ráz. Najprv sa používajú termíny *žula* a *rula*, pravda, len v zastaralej terminologickej podobe, lebo inak spojenie *žulová skala* nie je geologický termín, potom sa používa už presný zemepisný termín *horský hrebeň* a veta sa končí záplavou termínov: *končiar*, *predkončiar*, *šturbina*, *hrot*, *sedlo*, *skalný výsvih*. Pritom je jasné, že všetky tieto termíny sa používajú vo svojej pomenúvacej funkcií, pravda, súčasne so sekundárnym cieľom vyjadriť prostredie.

---

¹⁵⁵ A. Bednár, *Sklený vrch*, Bratislava 1954.

Takýto spôsob rozvádzania pojmov patrí k obľúbenému autorovmu prostriedku, ako vidieť na mnohých iných miestach, napr. na str. 18, kde sa opakuje podobná stavba vety:

Tichá dolina šumela na Veľkom vrchu vetrikom, spod veľkého vrchu sa k nám niesol pritajený chlad čistých bystrín a vodopádov a hlas zvoncov, ktorími dolu v Tichej doline cengali ovce, jalovice, junce a kravy.

Sklený vrch, 18

Nové riečne koryto a prívodný kanál sa pomaly posúvajú ku starej riečnej hrádzi. Pracujú buldozéry, bagry, dumpry a malé lokomotívy.

Sklený vrch, 104—105

Terminologický ráz pomenovaní sa v beletrií niekedy zmierňuje používaním hovorovej alebo nárečovej podoby termínu, napr. u Bednára *manetka*, u Hečku *mašiny*, *piliarske mašiny*, *šechtár*, resp. použitím termínu v prirovnanií: *pláva ako loď na mori, je ani svieži mládnik, krásny ani ruža* a pod.

Miesto a využitie termínu v umeleckej próze sme tu len veľmi stručne naznačili, celú otázku by bolo treba podrobne skúmať v špeciálnych štúdiách.

Napokon možno upozorniť ešte na špeciálny problém používania termínológie v literatúre pre mládež, kde treba vo väčšej miere dbať aj na výchovný, resp. náučný zreteľ.

Je prirodzené, že aj z tohto hľadiska sa majú používať len správne termíny, v správnom význame, bez prekrucovania. Svojským a pritom umeleckým spôsobom rieši túto otázku napr. R. Moric.¹⁵⁶ Hned' v úvodnej kapitolke svojej chystanej knihy má odsek, v ktorom sa upozorňuje na potrebu používať správne termíny:

„Keď si už chcete zapisovať, nedbám. Len mi nepoprekručajte poľovnícke slová ... Keď Vám poviem, že líška má beháky, aby ste nenapísali, že má nohy. A postrieaná zver farbí a nie krváca ...“ A tak mi pospominal, že v poľovníckom jazyku jeleň a srny sa volajú vysoká zver, diviaky zase čierna zver, že dravá zver nemá zuby, ale zbrane, tetrov fiľucháň nemá chvost, lež vejár, tetrov holniak zase lýru a ešte všeličo povedal.

Z poľovníckej kapsy, Slov. pohľady 71, 1955, 140

Rozumie sa, že tu autor používa najmä názvy vtákov a zvierat, ale aj špeciálne poľovnícke termíny, ako *jelenia ruja*, *rujanisko*,

¹⁵⁶ R. Moric, *Z poľovníckej kapsy*, Slov. pohľady 71, 1955, 140—166.

chorý jeleň, jeleň spiatočník, nádejnej jeleň, vedúca laň, vysoký posed, tokanisko, výrovňa, výrovka, ale vždy na pozadí jasného kontextu, takže termíny sú dosť zrozumiteľné a pritom zrejme netvoria dominantu rozprávok.

5. VYUŽITIE ODBORNEJ TERMINOLÓGIE V POÉZII

V poézii sotva možno hovoriť o využívaní termínov na charakteristiku prostredia. Zriedkavo tu majú termíny aj svoju pomenúvaciu funkciu. Ak sa predsa používajú, je ich závislosť od kontextu tým väčšia, preto aj tým viac pôsobia expresívne.

Pravda, aj v poézii sa používajú mnôhé bežné slová, ktoré môžu byť aj termínnimi. Ich terminologický ráz je však zastretý kontextom.

Jedným zo spôsobov takého zastierania terminologičnosti je hromadenie ľudových názvov:¹⁵⁷

Nevädzza, kúkoľ, vlčie maky,
zvončeky, krále, divé klince.
Vravel som čosi, ale celkom inšie.
Človek je taký.

J. Kostra, *Javorový list*, 9

Na rozdiel od analogického príkladu citovaného z Bednára tu však nejde o zámernú terminologizáciu. Jednako názvy *krále*, *divé klince*, *vlči mak* nie sú ustálené v dnešnej botanickej nomenklatúre, jednak ich výpočet nemá funkciu gradačnú, ale skôr evokačnú, ako vidieť z toho, že celé toto štvorveršie sa opakuje na konci bánskej *Na návšteve po dlhých rokoch*.

Podobné hromadenie názvov — pravda, nie oficiálnych — je napr. aj v týchto veršoch:

Prečo ma srdce vždycky boli,
ked' kráčam chodníkmi v poli
pomedzi zbožie, maky, kúkoly?

J. Kostra, *Javorový list*, 21

¹⁵⁷ J. Kostra, *Javorový list*, Bratislava 1954.

Tu je terminologický charakter slov zastrety použitím v množnom číslе (*maky, kúkoly!*) a ľudovým názvom *zbožie* (proti oficiálnemu obilie). Pri hromadení termínov podľa Bednárovho spôsobu by bolo treba hovoriť o pšenici, raži, jačmeni, ovse. Že ani tento spôsob nie je Kostrovi neznámy, vidieť v básni *Môj dom*:

Vytlačiac z tuby ultramarín tieňov
i karmin na výrobu fialovej,
cinóber, kobalt, modrú parížsku
i jasný oker s kremžskou belobou.

J. Kostra, *Javorový list*, 18

V súčasnej poézii, ako vidieť aj na uvedenej Kostrovej zbierke, nie je zriedkavé ani použitie skutočných odborných termínov, ktoré sú sice pomerne nápadné, ale vcelku zapadajú do básnického kontextu. Napr. v básni *Let do Moskvy* používajú sú termíny ako *štartovacia plocha, betón, letecký motor, explózia, morseove znaky, lietadlo, vrtuľa, vzduchový prúd, pristávacia plocha, všesvetová trať, aerodrom*. No v kontexte majú aj takéto termíny svoje miesto, ako vidieť z týchto veršov:

A teraz letím presne do Moskvy
cez Lvov a Kijev.
Priestorom obrovským
počúvam, ako srdce zemegule bije
v leteckom motore.
Počúvam jeho pravidelné explózie
a dobre mi je, dobre mi je
z bezpečných výšok rozhliadať sa
po jasnom ľudskom obzore.

J. Kostra, *Javorový list*, 52

U Kostru však nie sú zriedkavé ani také termíny ako *bežiaci pás, systém zásobovania, ťažký priemysel* a pod.

Často používa termíny v obraznom pomenovaní, ako je v poézii prirodzené. Takým prípadom je napr. porovnanie *básnik je ako priemyselný kombinát*, ktoré sa ďalej rozvíja:

Hlboko dole, nevidene,
doluje uhlie, krvaví si hnát
pre produkt svetla kryštálovej siene.

J. Kostra, *Javorový list*, 78

Ďalej sú u Kostru bežné spojenia ako *stoka století*, *klima chorôb*, *herbár básní*, *prahorná pásť kamenná*, *žiad* — zvárač ľudských sŕdc, *dalekohľad básní*, v ktorých nad terminologičnosťou prevláda obraznosť.

Aj tieto stručné a nesystematické poznámky ukazujú, že aj v poézii sa dá terminológia využívať a skutočne sa aj využíva rôznym spôsobom a že neuberá na sviežosti a básnickej účinnosti básmi ani básnickým obrazom, ba v mnohých prípadoch ich vhodne aktualizuje.

6. ZÁVER

Stručný pohľad na využitie terminológie v rôznych odboroch, i keď je ilustrovaný vcelku náhodne vybranými príkladmi, znova ukazuje, že odborná terminológia tesne súvisí s celonárodným jazykom nielen svojím tvorením, svojím lexikologickým základom, ale aj rôznorodým využitím pri každodennom styku ľudí, v teoretických úvahách i v umeleckých útvaroch.

LITERATÚRA A PRAMENE

- A. B (u d a) y, *Debnárske názvy*, Slov. pohľady XI, 1891, 629—630.
- A. B e d n á r, *Sklený vrch*, Bratislava 1954.
- R. A. B u d a g o v, *Očerki po jazykoznaniju*, Moskva 1953.
- V. B u d o v i č o v á, *Spracovanie významovej štruktúry slov vo výkladovom slovníku*, Slov. reč XX, 1955, 14—29.
- F. B u f f a, *Deverbatívne adjektíva v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 257—261.
- *Ludové prvky v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 65—67.
  - *Názvy strojov, nástrojov, pomôcok a náradia*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 161—164.
  - *O medzinárodnosti v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 120—132.
  - *Využitie deminutív v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 120—132.
- L. A. B u l a c h o v s k i j, *Vvedenie v jazykoznanije*, Moskva 1953.
- M. D o k u l i l, *Vliv ruštiny na ostatní spisovné jazyky slovanské v sovětské époše*, Sov. jazykověda V, 1955, 161—175.
- R. D o s t á l, *Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cévnatých rostlin, na území Československa planě rostoucích nebo běžně pěstovaných*, Praha 1950.
- V. D u j č í k o v á, *K diskusii o ekonomických terminoch typu čelovekočas, mašinomesiac*, Slov. reč XIX, 1954, 258—259.
- *Nezhodný prívästok v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 225—228.
  - *O purizme v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 65—68.
  - *Odborné termíny utvorené podľa časti tela*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 65—67.
  - *Využitie zložených slov v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 193—199.
  - *Využitie zvieracích mien v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 257—260.
- F. E n g e l s, *Dialektika prírody*, Bratislava 1955.

- V. Ertl, *Elektrotechnické názvosloví*, Elektrotechnický obzor VIII, 1926.
- V. Fajnor, - A. Záturecký, *Právnický terminologický slovník*, Turč. Sv. Martin 1921 (I. časť), Bratislava 1925 (2. vyd. I. časti), Bratislava 1923 (II. časť).
- O. Ferianc, O pôvode slovenských vtáčich mien, Slov. reč VII, 1938/39, 81—88.
- Poznámky na okraj tvorenia zoologickej nomenklatúry, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 218—220.
  - Slovenčina prírodopisných učebníc, Slov. reč II, 1934/35, 134—141.
  - Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov, Turč. Sv. Martin 1948.
  - Slovenské ornitologické názvoslovie s obrázkovým klúčom pre určovanie slovenského vtáctva, Turč. Sv. Martin 1942.
  - Zo živočichopisného názvoslovia, Poznámky k Pechočovej Zoologii, Slov. reč IV, 1933/36, 17—24, 62—65.
- J. Ferienčík, *Terminologické drobnosti*, Slov. pohľady XI, 1891, 356—357.
- B. Fiňo, *Prispevok k slovenskému lekárskemu názvosloviu*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 88—91.
- J. Fundárek, Vývojová tendencia slovenského právnického názvoslovia, Právny obzor XXII, 1939, 205—211.
- J. M. Galkina-Fedoruk, Slovo i pořatije v světe učenija klassikov marksizma-leninizma, Vestnik Moskovskogo universiteta 1951, č. 9, 105—125.
- J. M. Galkina-Fedoruk, Sovremennyj russkij jazyk, Leksika, Moskva 1954.
- M. Godra, Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu, Sokol V, 1866.
- Prínesok ku vedecko-slovenskemu názvosloviu, Slov. pohľady II, 1851, 95—103, 115—121.
  - Roztriedenie slovies slovenských zvlášte nezauššívých, Letopis Matice slovenskej III—IV, 1867, zv. 2, 22—27; V, 1868, zv. 1, 52—59; VI, 1869, zv. 1, 47—55, VII, 1870, zv. 1, 5—35.
- M. Gregor-M. Zikmund, *Anorganická chémia a anorganická technológia*, Bratislava 1951.
- P. Halas, *Lekársky slovník*, Turč. Sv. Martin 1926.
- K. Hausenblas, Sovětské příspěvky k problémům jazyka a myšlení, Sov. věda — jazykověda III, 1953, 522—529.
- B. Havránek, *Terminologie*, Ottův slovník naučný nové doby, Dodatky VI, 1, 1074.
- Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 54—74.
- F. Hečko, *Drevená dedina*, Bratislava 1953.
- J. L. Holuby, *Názvy chorôb u ľudu z Bošáckej doliny*, Slov. pohľady XI, 1891, 151—160, 210—218.

- K. Horálek, *K teorii pojmenování*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 9—19.
- J. Horecký, *Ešte k terminológii vzdúvadiel*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 249—252.
- *Jazdit — jazdný — pojazdný*, Slovo a tvar III, 1949, 34—38.
  - *Jazyková výstavba slovenského chemického názvoslovia*, Slovo a tvar II, 1948, 75—80.
  - *K charakteristike štúrovského lexika*, Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—48, 279—298.
  - *Miesto a úloha synoným v terminológii*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 353—357.
  - *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe*, Slov. reč XX, 1955, 9—13.
  - *Na okraj televíznej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie II, 1953, 21—26.
  - *O slovenskej poľnohospodárskej terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 225—229.
  - *Pravopis zložených prídavných mien*, Slov. reč XIX, 1954, 40—45.
  - *Poznámky k slovenským názvom hoblíkov*, Slov. reč XIX, 1954, 248—251.
  - *Prídavné mená s príponou -ný a -ový*, Slov. odb. názvoslovie III, 1953, 94—102.
  - *Sústava substantívnych slovotvorných prípon*, Jazykovedné štúdie I (v tlači).
  - *Využitie prídavných mien v biologickej terminológii*, Veterinársky sborník I, 1952, 110—112.
  - *Vzťahy medzi slovenskou a českou terminológiou*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 257—261.
- J. Horvátkova, *Helminologická diagnostika I*, Bratislava 1954.
- *K problematike helminologickej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 279—280.
- A. Jánošík - E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského*, Turč. Sv. Martin 1947—1949.
- A. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárne vědná i lingvistická*, Praha 1949.
- M. Jelinek, *Poučení z Leninova boje proti terminologickým podvodům a omylům*, Sov. jazykověda V, 1955, 38—49.
- Justus, *Železničný slovník*, Slov. reč III, 1934/35, 225—228.
- E. Kmety - J. Červenka, *K slovenskej epidemiologickej terminológii*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 149—155.
- J. A. Komenský, *Veľká didaktika*, Bratislava 1954.
- L. Kopeckij, *O lexikálnim plánu hospodářského jazyka*, Slovo a slovesnosť I, 1935, 120.
- J. Kostrá, *Javorový list*, Bratislava 1954.
- P. Križko, *Banictvo*, Slov. pohľady XIII, 1893, 289—300, 334—362.
- *Tkáčstvo*, Slov. pohľady XI, 1891, 534—542.

- V. Krouza, *Strojnický slovník německo-česko-slovenský*, Díl II, Všeobecné strojnictví, Praha 1935 (A—F), 1938 (G—M), 1941 (N—S), 1948 (S—Z).
- J. Kuchař, *Dva živé typy tvorjenia odborných názvov*, Naše řeč XXXVIII, 1955, 65—68.
- J. Kuryłowicz, *Zametki o značení slova*, Voprosy jazykoznanija 1955, č. 3, 73—81.
- J. Ledéný, *Nomina anatomica*, Turč. Sv. Martin 1935.
- *Slovenské telovedné názvoslovie*, Slov. jazyk I, 1940, 85—91, 132—137, 203—211.
- V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1953.
- *Štát a revolúcia*, Bratislava 1949.
- Lesnícky terminologický slovník*, Bratislava 1953.
- Letecký terminologický slovník*, Bratislava 1953.
- D. Lichárd, *Opálové bane pri Červenici*, Letopis Matice slovenskej IV, zv. I, 1867, 24—32.
- J. Looš, *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči III*, Diel slovensko-maďarsko-nemecký, Pešť, 1871.
- Š. Luby, *Slovenská právna terminológia — vývin, stav, výhľady*, Právnické štúdie IV, 1953, 165—228.
- M. Maloch, *Krmovinárstvo II*, Bratislava 1953.
- H. Marešová, *Záporné odvozeniny ako neželezný, nevodič v odborném vyjadrováni*, Naše řeč XXXVIII, 1955, 81—86.
- V. Mathesius, *Příspěvek k strukturálnímu rozboru anglické zásoby slovní, Čeština a obecný jazykozjrypt*, Praha 1947, 175.
- S. Mikulík, *Strojnický slovník německo-česko-slovenský*, Díl I, Elektrotechnika, Praha 1930 (A—K), 1931 (L—Z).
- R. Moric, *Z polovickej kapsy*, Slov. pohľady LXXI, 1955, 140—166.
- Názvosloví lisovací techniky*, ČSN 22 6201, Praha 1953 (slovenský preklad terminov: Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 275—279).
- Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. Od komise k ustanovení vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy, Praha 1953.
- J. V. Ormis, *Je slovo súrodenc potrebné?*, Slov. reč XI, 1945/44, 22—23.
- *K slovenskej právnej terminológii*, Linguistica Slovaca I—II, 1940/41, 272—285.
- E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Slov. vlastiveda V, 1, Literatúra a jazyk, Bratislava 1948.
- *Systém slovenského spisovného jazyka*, I. časť (litografované vydanie), Bratislava 1947.
- J. Petrikovič, *Poznámky o strojárskom slangu*, Slov. reč XIX, 1954, 255—258.
- R. G. Piotrovskij, *K voprosu ob izučení termina*, Voprosy gramat. čes-

kogo stroja i slovarnogo sostava jazyka II, Leningrad 1952, 21—36 (český preklad: Sov. jazykověda IV, 1954, 79—108).

K. Polakovič, *Lekársky slovník*, Malacky 1920.

G. Povala, *Niekoľko poznámok o tvoreni slovenskej terminológie*, Slov. reč VIII, 1940/41, 193—204.

Právnický terminologický slovník, Bratislava 1952.

Přenos vedením, ČSN 34 5112, Praha 1954.

Příruční slovník jazyka českého I, Praha 1931.

B. Quadri, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung, Eine entwicklungsgeschichtliche Darstellung*, Bern 1952.

L. O. Rezníkov, *Protiv agnosticizma v jazykoznanii*, Izvestija AN SSSR, otdel. lit. i jaz. VI, 1948, 401 n. (slovenský preklad: Jaz. shorník IV, 1950, 70—88).

M. Roudný - K. Sochor, *Terminologický slovník*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 145—155.

Slovenská botanická nomenklatúra, Bratislava 1954.

Slovník sdělovací techniky, ČSN 94.1—1950, Praha 1950.

K. Sochor, *Příručka k českému odbornému názvosloví*, Praha 1950.

— *Terminologický slovník výkladový ve vztahu k slovníku překladovému*, Sov. věda — jazykověda IV, 1954, 109—113.

J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950.

E. Stodola - A. Záturecký, *Návrh slovenského právneho názvoslovia*. Maďarsko-slovenská právnická terminológia, Turč. Sv. Martin 1919.

I. Ševcov, *Použitie elektroniky*, Bratislava 1955.

Vl. Šmilauer, *Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů*, Naše řeč XX, 1936, 25—44, 77—99.

Televízni názvosloví, ČSN 34 5115, Praha 1953.

Terminológia časti strojov, Bratislava 1952.

A. M. Terpigorev, *Ob uporiadočení techničeskoj terminologii*, Voprosy jazykoznanija 1953, č. 1, 71—76 (český preklad: Sov. věda — jazykověda III, 1953, 454—459; slovenský výtah: Slov. odb. názvoslovie II, 1953, 225—227).

— *Rukovodstvo po razrakovatke i uporiadočení naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1952.

Fr. Trávníček, *Česko-slovenský poměr po stránce jazykové*, Bratislava VII, 1931, 217—231.

— *Vzájemný vztah mezi češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových jazykových prací*, Naše řeč XXXVI, 1953, 28—34.

Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej, Bratislava XI, 1937, 438—441.

J. V. - ský, *Terminologické drobnosti*, Slov. pohľady XIII, 1893, 174—175, 425—426, 564—565.

Z. Vančura, *Hospodářská linguistika*, Praha 1934.

- V. Vážný, *Úvahy nad „Slovenskou rečou“, mesačníkom pre záujmy spisovného jazyka*, Bratislava IX, 1933, 490—500.
- *O jménech motýlů v slovenských nářečích*, Bratislava 1955.
- I. Viest, *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník*, Turč. Sv. Martin 1919.
- V. V. Vinogradov, *Voprosy izučenija slovosozetanij*, Voprosy jazykoznanija 1954, č. 3, 3—24 (dokumentácia: Sov. věda — jazykověda IV, 1954, 525—528).
- G. O. Vinokur, *O nekotorych javlenijach slovoobrazovanija v russkoj techničeskoj terminologii*, Trudy MGU V, 3—54.
- Vojenské názvoslovie*, Bratislava 1941 (časť slovensko-česká), 1942 (časť česko-slovenská).
- M. Vagner, *K otázce vytvárení terminologických systémov v příbuzných jazyčích. Na okraj nového ruského gymnastického názvosloví*. Sov. jazykověda V, 1955, 350—354.
- M. Weingart, *Přispěvky k studiu slovenštiny*. Sborník Filozofickej fakulty univerzity Komenského I, č. 17. Bratislava 1923.
- Z anatomickej terminológie III*, Slov. odb. názvoslovie II, 1954, 365—372.
- Z hudobnej terminológie I*, *Terminológia husiel'*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 227—230.
- Z lodiariskej terminológie I*, *Konštrukčné časti lodného trupu*, Slov. odb. názvoslovie III, 1955, 111—116.
- Z terminológie politickej ekonómie I*, *Ekonómia kapitalizmu*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 3—8.
- Z terminológie zvárania*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 72—75.
- L. Zathurecký, *Z problematiky lekárskej terminológie*, Slov. odb. názvoslovie I, 1953, 186—188.
- I. B. Zoch, *Slovár slovenského vedeckého názvoslovia*, Letopis Matice slovenskej V, zv. I, 1868, 14—24, zv. II, 1868, 99—109.
- I. Žiač, *Mlynárske názvy*, Slov. pohľady XI, 1891, 765—766.

Dr. Ján Horecký

ZÁKLADY SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

Vydalo Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied
v Bratislave 1956

VEDECKÝ REDAKTOR Dr. ŠTEFAN PECLAR

REDAKTORKA PUBLIKÁCIE

DR. Mária Blaskovicová

TECHNICKÁ REDAKTORKA Dr. Zuzana Višňyová

KOREKTORKA Margita Fabíková

301-12, Daň 4%. P. č. 432, č. HS/L-2414/55-60. Náklad
850 výtlačkov. PH 4,62, AH 3,41, VH 3,44. Papier 221-10,
61/83, 80 g. Ručopis zadaný v novembri 1955, vytlačené
vo februári 1956. Vytlačila Pravda, vydavateľstvo UV
KSS v Žiline zo sadzby písmami garm. a pet. >Za.

Strán 148.

Cena brož. Kčs 12,70

A--58.421